

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI
İŞLETME BİLİM DALI**

**TÜRKİYE ve AFGANİSTAN ÖZELİNDE ÜLKELER
ARASI FİNANSAL İÇERME DURUMU
KARŞILAŞTIRMASI**

ABDUL MUSAWER RAHIMYAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ SUNA AKTEN ÇÜRÜK**

KONYA -2020



T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü



SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Abdul Musawer RAHIMYAR		
	Numarası	17811101163		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İşletme Ana Bilim Dalı, İşletme Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	×	
		Doktora		
Tezin Adı	TÜRKİYE ve AFGANİSTAN ÖZELİNDE ÜLKELER ARASI FİNANSAL İÇERME DURUMU KARŞILAŞTIRMASI			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Abdul Musawer RAHIMYAR

ÖZET

Finansal içerme (Fİ) bir toplumdaki tüm bireylerin özellikle yoksul ve mahrum olan grupların finansal hizmetlere erişimini ve bu hizmetleri kullanma kolaylıklarını sağlayan bir süreçtir. Fİ ekonomik büyüme ve kalkınma, finansal istikrar ve diğer ekonomik değişkenler üzerinde etkili olduğu için, son zamanlarda araştırmaların ve politikaların odaklandığı konulardan biri olmuştur. Bir ülkede Fİ düzeyi sabit bir olgu değil, sürekli değişen bir olgu olup, ülkeden ülkeye de farklılıklar göstermektedir. Bu araştırmayla, Türkiye ve Afganistan'daki Fİ mevcut durumunun karşılaştırmalı bir şekilde incelenmesi ve finansal içerme düzeyi belirleyicilerinin anlaşılması amaçlanmaktadır. Araştırmada veriler anket yöntemi ile elde edilip, tanımlayıcı analiz metodu ve Probit regresyonu kullanılarak analiz edilmiştir.

Araştırma bulguları olarak; Türkiye'de Afganistan'dan daha yüksek hesap sahipliği, resmi tasarruf ve resmi kredi kullanımı ile ortaya çıkan yüksek düzeyde finansal içerme durumu sonucuna varılmıştır. Ayrıca, Türkiye'de finansal dışlanma, yani bir hesaba sahip olmama, çoğunlukla gönüllüdür; Afganistan'daki durum fon yetersizliğine ilaveten, çoğunlukla piyasa yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Aile veya arkadaşlardan borçlanma davranışı her iki ülkede de kredi almanın en yaygın yoludur. Türkiye'de bir hesabı kullanarak tasarruf etme yaygın iken, Afganistan'da geleneksel olarak evde tasarruf etme daha yaygındır. Her iki ülkede bireylerin daha yüksek geliri, daha iyi eğitimi daha yüksek düzeyde resmi hesaplar ve resmi tasarruflar, finansal içerme düzeyi ile ilişkili çıkmıştır. Ayrıca, gelir düzeyi Türkiye'de resmi kredi ile de anlamlı pozitif ilişkilidir. Bireylerin yaşı Türkiye'de sadece hesapların kullanımı ile ilişki olup, Afganistan'da anlamlı ilişkisi bulunmamıştır. Türkiye ve Afganistan'da bireylerin cinsiyeti finansal içerme ana göstergelerini anlamlı olarak etkilememektedir. Her iki ülkede, bireysel özellikler arasında yer alan eğitim düzeyi, Fİ'nin en etkili belirleyicilerindedir.

Anahtar Kelimeler: Finansal İçerme, Finansal Erişim, Finansal dışlanma, Türkiye ve Afganistan.

ABSTRACT

Financial inclusion (FI) is a process that ensures the ease of access and usage of financial services to all individuals in a society. Since the FI affects financial stability and economic variables in a country, it has recently been a focus of researches and policies. The level of FI is varying over time and also from country to country. In this study, we attempt to evaluate the current status of FI in a comparative way and to understand the determinants of FI in Turkey & Afghanistan. The data was obtained through questionnaires, and analyzed using descriptive analysis method and Probit regression.

We found a higher level of formal account ownership, formal saving and credit in Turkey than Afghanistan which presents the high level of FI in Turkey. Financial exclusion in Turkey is mostly voluntary, while in Afghanistan besides the lack of money it is mostly involuntary. Borrowing from family/friends is the most common way of borrowing in both countries. Additionally, formal savings are more common in Turkey, while in Afghanistan people commonly save at home. As empirical results; the individuals' income and education level affected account ownership and formal saving in both countries. Besides that, the income's level only affected formal borrowing in Turkey. Also, the individuals' age only affected account ownership in Turkey. And the individuals' gender is not significantly associated with FI's main indicators in both countries. In Turkey and Afghanistan, the individuals' education is one of the most effective determinants of FI.

Keywords: Financial Inclusion, Financial Access, Financial Exclusion, Turkey and Afghanistan.

ÖNSÖZ

Bilim ve teknolojinin gelişmesi ile dünya küçük bir köy haline gelmiş ve finansal alanda diğer alanlarda olduğu gibi, söz konusu gelişmeler insanların hayatını önemli şekilde etkilemiştir. Örneğin; bu gelişmeler sonucunda finansal işlemlerin hızı ve piyasa katılımcıları arasındaki rekabet önemli ölçüde artmıştır. Bu gelişmeler dünyanın tüm ülkelerini dengeli bir şekilde etkilememektedir. Bazı ekonomiler daha çok, bazıları az etkilemiştir ve hatta bazıları günlük finansal işlemlerini zayıf finansal sistem ile ilkel bir tarzda gerçekleştirmektedir. Ekonomi ve ticaret açısından bakacak olursak, aslında böyle bir durumun varlığı, yatırımcılara ve konuyla ilgilenen diğer paydaşlara küresel kalkınmadaki rollerini dengeli bir şekilde icra etmek ve uygun adımları atmak için iyi bir fırsattır. Bugün içinde yaşadığımız dünyada, yukarıda belirtildiği gibi, finansal hizmetlere erişim ve bu hizmetlerin kullanımı (Finansal İçerme) farklı ülkelerde aynı düzeyde olmayıp büyük farklılıklar göstermektedir. Bazı ekonomilerde, bireyler FinTech gibi en modern finansal ürünlere erişebilmekte, bazılarında ise en temel resmi finansal hizmetlere bile erişim sağlanamamaktadır. Dolayısıyla bu araştırmada, Türkiye ve Afganistan'daki bireylerin finansal hizmetlere erişimi ile bu hizmetlerin kullanımının (finansal içerme) karşılaştırmalı bir şekilde incelenmesine ve bu iki ülke arasında finansal içerme mevcut durumundaki farklılıklarının değerlendirilmesine yönelik bir girişimde bulunulmuştur.

Öncelikle yüksek lisans çalışmamın her aşamasında yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen ve akademik tecrübelerini paylaşan değerli danışmanım sayın Dr. Öğr. Üyesi Suna Akten Çürük'e çok teşekkür ediyorum. Ayrıca, beni her zaman teşvik eden, manevi ve maddi desteklerini sunan anne ve babama sürekli minnettarım ve teşekkür ederim. Son olarak, diğer tüm hocalarıma ve anket aşamasında bana yardımcı olan Mahmud Başaran, Erkan Kızıl ve diğer arkadaşlarıma da teşekkürlerimi sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	I
ÖZET.....	II
ABSTRACT.....	III
ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	VIII
TABLolar LİSTESİ.....	IX
KISALTMALAR.....	X
GİRİŞ.....	I

BİRİNCİ BÖLÜM

FINANSAL İÇERME KAVRAMINA GENEL BAKIŞ

1.1. Finansal İçerme Kavramı	4
1.2. Finansal Dışlanma Kavramı	6
1.3. Finansal İçermenin Tarihi Gelişimi.....	7
1.4. Finansal İçermenin Artırılması ile Ne Amaçlanıyor?	9
1.5. Finansal İçermenin Artırılmasının Önemi.....	10
1.6. Finansal Hizmetlere Erişimi Etkileyen Faktörler	12
1.6.1. Finansal Hizmetler Hakkında Bilgi Düzeyinin Düşük Olması.....	12
1.6.2. Coğrafya/Fiziksel Mesafe Faktörü.....	12
1.6.3. Gelir Seviyesi ve Finansal Hizmetlerin Maliyeti.....	13
1.6.4. Katı Koşullar.....	14
1.6.5. Yasal Kimliğin Olmaması ve Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı.....	14
1.6.6. İşletme / İş Türü.....	15
1.7. Finansal İçermenin Ölçümü	15
1.7.1. Finansal İçermenin Boyutları.....	16
1.7.2. Finansal İçerme Göstergeleri	21
1.7.2.1. AFI Finansal İçerme Göstergeleri Seti.....	22
1.7.2.2. Global Findex Göstergeleri	23
1.7.2.3. Uluslararası Para Fonu'nun Finansal Erişim Anketi Göstergeleri.....	25
1.7.2.4. FinScope Göstergeleri	26
1.7.3. Finansal İçerme Endeksi	26

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE 'de FİNANSAL İÇERME DURUMU

2.1. Giriş	29
2.2. Türkiye'deki Finansal Hizmetlere Bakış	30
2.2.1. Bankacılık Hizmetleri.....	31
2.2.2. Mobil Para Hizmetleri	32
2.2.3. Sigorta Hizmetleri	34
2.2.4. Mikrofinans Hizmetleri	35
2.3. Türkiye'de Uygulanan Finansal İçerme Stratejileri.....	37
2.3.1. Devlet Stratejileri	38
2.3.1.1. Finansal Erişim, Finansal Eğitim ve Finansal Tüketicinin Korunması Stratejisi ve Eylem Planı	38
2.3.1.1.1. Finansal Okuryazarlık	39
2.3.1.1.2. Finansal Erişim.....	40
2.3.1.1.3. Finansal Tüketicinin Korunması	41
2.3.1.2. Hazine Müsteşarlığı Stratejik Planı 2014 – 2018.....	42
2.3.1.3. Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu'nun 2019-2021 Dördüncü Stratejik Planı	43
2.3.2. Sivil Toplum Kuruluşlarının (STK) Stratejileri	44
2.4. Türkiye'de Finansal İçermenin Boyutları.....	46
2.4.1. Erişim Boyutu.....	47
2.4.2. Kullanım Boyutu	48
2.4.3. Engeller Boyutu.....	50

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AFGANİSTAN 'DA FİNANSAL İÇERME DURUMU

3.1. Giriş	52
3.2. Afganistan'daki Finansal Hizmetlere Bakış	53
3.2.1. Bankacılık Hizmetleri.....	53
3.2.2. Mobil Para Hizmetleri	55
3.2.3. Sigorta Hizmetleri	56
3.2.4. Mikrofinans Hizmetleri	58
3.3. Afganistan'da Uygulanan Finansal İçerme Stratejileri.....	59
3.3.1. Devlet Stratejileri	60
3.3.2. Sivil Toplum Kuruluşların (STK) Stratejileri	61

3.4. Afganistan'da Finansal İçermenin Boyutları.....	63
3.4.1. Erişim Boyutu.....	63
3.4.2. Kullanım Boyutu	65
3.4.3. Engeller Boyutu.....	67

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE ve AFGANİSTAN'DAKİ FİNANSAL İÇERME DURUMU

KARŞILAŞTIRMASI

4.1. Giriş	69
4.2. Literatür Taraması.....	71
4.3. Araştırmanın Amacı ve Hipotezleri.....	75
4.4. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	75
4.5. Araştırmanın Yöntemi	76
4.5.1. Araştırmanın Verileri.....	76
4.5.2. Araştırma Verilerinin Analiz Yöntemi.....	76
4.5. Tanımlayıcı Analizin Bulguları	77
4.5.1. Demografik İstatistikler.....	77
4.5.2. Finansal İçerme Ana Göstergelerinin Tanımlayıcı Analizinin Bulguları	79
4.5.2.1. Hesap Sahipliği ve Kullanımı	79
4.5.2.2. Resmi Tasarruf Durumu ve Tasarruf Davranışları.....	83
4.5.2.3. Resmi Kredi Durumu ve Borçlanma Davranışları	85
4.5.3. Banka/ATM Kartı, Kredi Kartı ve Sigorta Hizmetlerine Erişim	87
4.5.4. İnternet Bankacılığı ve Mobil Bankacılık	88
4.5.5. Bireylerin Bakışına Göre Finansal Ürünlerin Önemi.....	90
4.5.6. Banka Dışında Kalan Kitle (Unbanked Population) ve Finansal Dışlanma Nedenleri	92
4.6. Probit Regresyon Analizin Bulguları ve Finansal İçerme Ana Göstergelerinin Belirleyicileri	94
SONUÇ.....	104
KAYNAKÇA.....	109

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. 1: Finansal İçermenin Boyutları	18
Şekil 2. 1: Türkiye’de Finansal Erişim Göstergelerin Gelişimi	48
Şekil 2. 2: Türkiye’de Finansal İçermeye Engel Olan Nedenler.....	51
Şekil 3. 1: Afganistan’da Finansal Erişim Göstergelerin Gelişmesi	64
Şekil 3. 2: Afganistan’da Finansal Dışlanma Nedenleri	67
Şekil 4. 1: Türkiye ve Afganistan’da Hesap sahipliği	79
Şekil 4. 2: Cinsiyete Göre Tasarruf Edenlerin Yüzdesi	84
Şekil 4. 3: Cinsiyete Göre Kerdi / Borç Alanların Yüzdesi	86
Şekil 4. 4: İnternet ve Mobil Bankacılığı	89
Şekil 4. 5: Bireylerin Bakışına Göre Finansal Ürünlerin Önemi	91
Şekil 4. 6: Banka veya Diğer Finansal Kurum Hesap sahipliği Önündeki Engeller.	93

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 2. 1: Türkiye’de Banka Şubeleri ve ATM Penetrasyonu.....	47
Tablo 2. 2: Türkiye’de Hesap sahipliği ve Kullanımı.....	50
Tablo 3. 1: Afganistan’da Banka Şubeleri ve ATM Penetrasyonu.....	64
Tablo 3. 2: Afganistan’da Hesap Sahipliği ve Kullanımı	66
Tablo 4. 1: Katılımcıların Demografik İstatistikleri	78
Tablo 4. 2: Bireysel Özelliklerine Göre Hesap Sahipliği	81
Tablo 4. 3: Hesapların Kullanımı.....	82
Tablo 4. 4: Resmi Tasarruf ve Tasarruf Davranışları	83
Tablo 4. 5: Resmi Kredi ve Borç Alma Davranışları.....	86
Tablo 4. 6: Banka/ATM Kartı, Kredi Kartı ve Sigorta Hizmetlerinin Kullanımı.....	88
Tablo 4. 7: Ampirik Analizde Değişkenlerin Tanımlayıcı İstatistikleri	96
Tablo 4. 8: Türkiye’de Finansal İçerme Belirleyicileri İçin Probit Regresyon Tahmin Sonuçları	99
Tablo 4. 9: Afganistan’da Finansal İçermenin Belirleyicileri İçin Probit Regresyon Tahmin Sonuçları.....	101
Tablo 4. 10: Regresyonda Kullanılan Bağımsız değişkenlerin VIF Test Soncu	102

KISALTMALAR

AFI: Alliance for Financial Inclusion (Finansal İçerme Birliği)

AMA: Afghanistan Microfinance Association (Afganistan Mikrofinans Birliği)

ATM: Banka Otomatik deme Makineleri

BMA: Bank-e-Millie Afghan (Afgan Milli Bankası)

DAB: Da Afghanistan Bank (Afganistan Merkez Bankası)

FAS: Financial Access Survey (Finansal Erişim Anketi)

Fİ: Finansal İçerme

FODER: Finansal Okuryazarlık ve Erişim Derneği

GPFI: Global Partnership for Financial Inclusion (Finansal İçerme Küresel İşbirliği)

GSYH: Gayri Safi Yurt İçi Hsıla

IMF: Uluslararası Para Fonu

KEDV: Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı

MISFA: Microfinance Investment Support Facility for Afghanistan (Afganistan Mikrofinans Yatırım Destek Birimi)

OECD: Organisation for Economic Cooperation and Development (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı)

STK: Sivil Toplum Kuruluşları

USAID: United States Agency for International Development (ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı)

GİRİŞ

İyi işleyen bir finansal sistem bireylere ve firmalara tasarruf, ödeme, kredi ve risk yönetim hizmetleri sunarak hayati bir amaca hizmet eder. Kapsayıcı finansal sistemler, yüksek oranda finansal hizmet kullanıcılara sahip olan sistemlerdir (World Bank, 2017: 15). Böyle sistemler, finansal kaynakların verimli bir şekilde kullanımını destekleyip, ekonomik kalkınmayı ve finansal sistemin istikrarını olumlu yönde etkiler. Gelişmiş ve güçlü bir finansal sisteme sahip olan ülkelerde finansal kaynaklar farklı bireyler ve gruplar (fon arz edenler) tarafından finansal piyasalarda sağlanmış olup, piyasa tarafından fonların verimli bir şekilde tahsis edilmesi sağlanmaktadır. Böyle ülkelerde, finansal ihtiyaçlar genel olarak resmi finansal kurumlar tarafından karşılanır. Ancak, kapsayıcı olmayan bir finansal sisteme sahip olmayan ülkelerde, finansal piyasalar zayıf olduğu için, finansal ihtiyaçlar resmi finansal sistem tarafından yeterli düzeyde karşılanmamaktadır. Böyle ülkelerde bireylerin çoğu çeşitli fırsatlara yatırım yapmak veya girişimci olmak için kendi sınırlı tasarruflarına iktifa etmektedir. Aynı zamanda, bireylerin düzenlemeye tâbi resmi finansal hizmetlere erişimi düşük düzeyde olduğu için finansal kaynaklar verimli bir şekilde tahsis edilmemektedir. Finansal işlemler daha riskli ve finansal kaynaklar da oldukça durağan olduğu için ekonomi ve finansal sistemin istikrarı olumsuz yönde etkilenir.

Kapsayıcı bir finansal sisteme sahip olmak, finansal hizmetlere erişimi ve bu hizmetlerin kullanımını artırmak, finansal kaynakları verimli bir şekilde tahsis etmek, riskleri düşürmek, finansal ihtiyaçları uygun bir şekilde karşılamak ve yatırım fırsatlarına teşvik etmek için sistem dışında kalan bireylerin resmi finansal sisteme çekilmesi büyük önem arz etmektedir. Tüm bu ifade edilenler, finansal içerme konusunun kapsamındadır.

Finansal içerme, bir ekonominin tüm üyeleri için resmi finansal sisteme erişimi, kullanılabilirliği ve kullanım kolaylığını sağlayan bir süreci ifade eder (Sarma ve Pais, 2011: 613). Finansal içerme, finansal sistemin istikrarında, ekonomik ve sosyal büyümede, işsizliğin ve yoksulluğun azaltılmasında, yoksulların gelirinin

artırılması ve gelir eşitsizliğinin azaltılmasında ve kadınların ekonomik olarak güçlendirilmesinde önemli bir role sahiptir (Al-Smadi, 2018; Chibba, 2009; Swamy, 2014). Dünya genelinde son zamanlarda, özellikle küresel finansal kriz sonrasında kalkınma ve politika gündemlerinde politikacılar, düzenleyiciler, araştırmacılar ve pazar uygulayıcıları için finansal içerme, artan bir ilgi konusu haline gelmiştir.

Finansal içerme konusuna yapılan bu vurgu, sistem dışında kalan bireylerin, özellikle yoksulların ve mahrum grupların resmi finansal sisteme dâhil edilmesi için finansal içerme ve dışlanma düzeyi hakkında bilgi ihtiyacını artırmaktadır. Yani; bir ülkedeki bireylerin yüzde kaçının resmi finansal hizmetlere erişiminin olduğu, finansal hizmetlere erişebilen bireylerin mevcut finansal hizmetleri aktif olarak kullanıp kullanmadığı, finansal hizmetlere erişimi olmayanların erişememe sebepleri hakkında bilgiye sahip olunması gerekir. Ayrıca hangi bireylerin veya grupların finansal olarak dışlanma olasılığının daha yüksek olduğu, diğer bir ifade ile bireylerin bireysel özelliklerinin; yaş, cinsiyet, gelir ve eğitim düzeyinin finansal içerme ile nasıl ilişkili olduğunun anlaşılması gerekmektedir. Bu nedenle bu araştırmada, kapsayıcı finansal sistemin ve finansal içermenin önemi dikkate alınarak, Fİ konusuyla ilgilenenlere (politikacılar, düzenleyiciler vs.) bilgi sağlamak ve söz konusu olan bilgi alanına katkıda bulunmak için, Türkiye ve Afganistan'daki finansal içerme mevcut durumu karşılaştırmalı bir şekilde değerlendirmek amaçlanmaktadır.

Bu çalışma dört bölümden oluşturmaktadır. Genel olarak, bölümlerin kapsayacağı konular aşağıdaki gibidir:

- Birinci bölümde finansal içerme ve finansal dışlanma konularından kavramsal olarak bahsedilip, finansal hizmetlere erişimi etkileyen faktörler ve finansal içermenin ölçülmesine ilişkin bilgiler sunulacaktır.
- İkinci bölümünde genel olarak, Türkiye’de finansal içermeye ilişkin finansal hizmetlerden, finansal içerme stratejilerinden bahsedilip, Global Findex (2017) ve FAS veri setini kullanarak finansal içerme boyutları değerlendirilecektir.
- Üçüncü bölümünde, Afganistan’daki finansal hizmetler, finansal içerme stratejileri ve Global Findex (2017) ve FAS veri setini kullanarak finansal içerme boyutları hakkında bilgi sağlanacaktır.

- Dördüncü bölümünde, Türkiye ve Afganistan'daki finansal içerme mevcut durumu ve belirleyicileri, anket yolu ile elde edilmiş birincil veriler analiz ederek karşılaştırmalı bir şekilde değerlendirilecektir.



BİRİNCİ BÖLÜM

FİNANSAL İÇERME KAVRAMINA GENEL BAKIŞ

1.1. Finansal İçerme Kavramı

Bireyler, finansal içerme (Fİ) terimini duyunca, genellikle resmi bir finansal kurum veya hesap aracılığıyla krediye erişim olarak algırlar. Ancak bu kavram bundan daha geniştir. Finansal içerme kavramı, resmi finansal kurum hesabına ek olarak telefon yoluyla oluşturulan mobil para hesabı gibi diğer hesapları; hesapların kullanım sıklığını, erişim şekli ve amaçlarını; kredi hizmetleri gibi diğer bankacılık hizmetlerini (örneğin; tasarruf, ödemeler, para transferleri vs.) ve sigorta hizmetlerini de kapsamaktadır (Terzi, 2015: 269).

Finansal içerme, İngilizcede “Financial Inclusion” kelimesinin karşılığıdır ve Türkçe literatürde, finansal katılım, finansal kapsama ve finansal tabana yayılma ile eşanlamli ifadeler olarak kullanılmaktadır. Finansal içermenin temel tanımı, bir kişinin resmi bir finansal kurumda bir hesaba sahip olduğu gerçeğini ifade eder. Bu tür bir hesap, resmi olarak para biriktirmeye, borç almaya, sigorta sözleşmelerine ve ödeme hizmetlerinden yararlanmaya izin verir (Zins ve Weill, 2016: 46). Fİ, bir ekonominin tüm üyeleri için resmi finansal sisteme erişimin, kullanılabilirliğin ve kullanımın kolaylığını sağlayan bir süreci ifade eder (Sarma ve Pais, 2011: 613).

Literatürde, finansal içerme kavramının farklı şekillerde tanımlandığı görülmektedir. Örneğin “finansal hizmetlere erişim”, “güvenilir ve sürdürülebilir finansal hizmetlerin sağlanması”, “toplumun dezavantajlı ve düşük gelire sahip olan bölümüne finansal hizmetlerin uygun fiyatla sağlanması” gibi (Abu Seman, 2016: 19). Dünya Bankası finansal içermeyi, bireylerin ve işletmelerin, ihtiyaçlarını karşılayan, sorumlu ve sürdürülebilir bir şekilde sunulan uygun fiyatlı ve yararlı finansal hizmetlere (tasarruf, kredi, ödeme, banka işlemleri ve sigorta) erişimi olarak ifade etmektedir (www.worldbank.org). Bu tanım içeriği bakımından beş temel finansal hizmetten söz etmektedir. Bunlar; tasarruflar, krediler, ödemeler, banka işlemleri ve sigortadır. Diğer açıdan bu tanıma göre finansal hizmetler, uygun fiyatlı

ve toplumun ihtiyaçlarını karşılayan hizmetler olup sorumlu yani resmi bir finansal kuruluş tarafından devamlı olarak sunulmalıdır.

Finansal içerme, hassas grupların (zayıf ve dūřük gelirli gruplar) ihtiyaçlarına uygun olarak, finansal hizmetlere ve yeterli krediye uygun fiyatla erişim sağlanma sürecidir (Rangarajan, 2008: 1). Toplumun yoksun olan kısmının finansal erişilebilirliğini sağlayarak ũlkenin kapsayıcı bũyũmesini sağlama çabasıdır (Iqbal ve Sami, 2017: 646). Rangarajan (2008); Iqbal ve Sami (2017)'ye gųre, finansal içerme anlamıyla ilgili, toplumun yoksul ve dezavantajlı kısmının finansal hizmetlere erişimini vurgulamışlardır.

Bir ekonomide, finansal hizmet kullanıcılarının kaliteli finansal hizmet setine uygun bir fiyatla, makul bir řekilde ve műřteri için onurlu bir tarzda eriřebildiėi durum, tam finansal içerme durumunu ifade eder (Accion International, 2009: 1). Kapsayıcı bir finansal sistemin birkaç deėeri vardır: Verimli kaynakların verimli bir řekilde tahsis edilmesini kolaylařtırır ve bųylece potansiyel olarak sermaye maliyetini dűřerebilir. Buna ek olarak, uygun finansal hizmetlere eriřim, gųnlųk finansal yųnetimini ųnemli ųlųde iyileřtirebilir. Ayrıca, resmi olmayan kredi kaynaklarının azaltılmasına yardımcı olabilir. Bu nedenle, kapsayıcı bir finansal sistem, gųvenli ve risksiz veya riski dűřųk finansal iřlemler için gereken araçları ve etkili finansal hizmetler için kolaylıklar saėlayarak verimliliėi ve refahı arttırır (Sarma ve Pais, 2011: 613).

Genel olarak baktığımızda, finansal içermeyi tanımlamak için kullanılan birkaç ųzelliėi sıralayabiliriz (Kabakova ve Plaksenkov, 2018: 2). Bunlar:

- Standartlaşmış finansal hizmetlerin var olması,
- Kaliteli finansal hizmetlerin var olması,
- Finansal hizmetlerin dųzenli kullanımı,
- Artan refah potansiyeli.

ųzet olarak finansal içermeyi, bir toplumun yoksul olan kısmının ihtiyaçlarını karřılayan resmi bir kuruluşun, sųrdųrebilir bir řekilde uygun fiyatlı finansal hizmetlerine eriřim saėlanması olarak tanımlayabiliriz. Diėer tanımlarda deėinildiėi

gibi, finansal içerme hem işletmelerin ve hem de bireylerin finansal hizmetlere erişmesi anlamına gelir, ama daha çok toplumun dezavantajlı kısmının ihtiyaçlarını karşılayan finansal hizmetlere erişimin sağlanmasını amaçlamaktadır. Literatüre baktığımızda, finansal dışlanma finansal içermenin ters kavramı olarak kullanılmaktadır.

1.2. Finansal Dışlanma Kavramı

Modern toplumlarda bir banka hesabına, krediye ve sigortaya erişim artık bireysel finansal işlemlerin gerçekleştirilmesi için gereken temel destek olarak kabul edilmektedir. Finansal hizmetlere erişim, bir dizi başka avantaj ve kolaylığa erişim için gerekli bir önkoşuldur. Banka hesabı olmayan bireyler için fatura ödemek gibi diğer işlemler hem daha zor hem de genellikle daha pahalı olur (Sinclair, 2001: 21).

Finansal dışlanmanın kesin bir tanımını yapmak zordur. Ancak, bu terim finansal hizmete sınırlı erişimi olana veya hiç olmayanlara işaret eder (Devlin, 2005: 76). Bu kavramın kilit özelliği, bazı müşteri gruplarının gerekli finansal hizmetlere uygun bir biçimde erişememesidir (Panigyrakis, Theodoridis, ve Veloutsou, 2002: 55). Finansal dışlanma, belirli sosyal grupların ve bireylerin finansal sisteme erişmelerini önleyen bir süreç olarak tanımlanır (Leyshon ve Thrift, 1995: 314). Bu tanım, toplumun sınırlı geliri olan ve bazı dezavantajlı sosyal gruplarının finansal hizmetlere erişimden mahrum olduğunu açıklayan mekanizmaları vurgulamaktadır. Bu grup insanların finansal açıdan risk seviyeleri yüksek olduğu için, finansal kurumlar onlara finansal hizmet sunmamakta ve onların yaşadığı belirli coğrafi alanlara girmemeye karar vermektedir.

Leyshon & Thrift (1995)'e göre, finansal sistemin yoksun ve fakir gruplara karşı ayrımcılık eğilimi vardır. Yani bireyler ne kadar fakir ve durumu finansal açıdan düşük olursa, o kadar da finansal sistem ve hizmetlerin dışında tutulur. Bunun nedeni, finansal durumu düşük olanların yüksek risk ihtimalidir. Bundan dolayı bireylerin ekonomik gücü ile finansal hizmetlerden kolayca yararlanması ve finansal sisteme erişim sağlanması arasında güçlü bir ilişki vardır.

Son zamanlarda, finansal hizmetlere sınırlı erişimi olan ve finansal olarak dışlanan bireyler hakkında çok endişe duyulmaktadır. Geliri düşük olan bireylerin, özellikle de düzenli maaşı olmayanların, finansal hizmetlerin dışında kalma olasılığı yüksektir. Dışlanma düzeyleri özellikle yalnız ebeveynler, işsiz insanlar ve etnik azınlık olarak görülen insanlar arasında yüksektir (Collard, Kempson, ve Whyley, 2001: 1).

Finansal dışlanma düzeyi temel bankacılık hizmetlerine, kredi ve borca, sigortaya ve uzun vadeli tasarrufa (özellikle emekli aylığına) erişim seviyesi ve finansal okuryazarlık düzeyi gibi faktörler dikkate alınarak değerlendirilebilir (Sinclair, 2001: 26). Ayrıca, finansal kurumun şubesinin kapanması, olumsuz risk değerlendirmeleri, finansal hizmetler için istenen ek koşullar, belirli bireyler ve gruplar için hizmet fiyatının uygun olmaması, bireylerin finansal kurumların hedef pazarının dışında kalması ve para biriktirmek için yeterli gelire sahip olunmaması (Abu Seman, 2016: 17).

Genel olarak, finansal dışlanma piyasada bireylerin ihtiyaçlarını karşılayan ve toplumda normal bir sosyal yaşam sürmelerini sağlayan finansal hizmetlere erişimde ve kullanımda zorluklarla karşılaştırılan süreci ifade eder (Anderloni vd. , 2008: 9).

1.3. Finansal İçermenin Tarihi Gelişimi

Genel olarak, finansal içermenin dünya çapındaki tarihi gelişimine baktığımızda, her bireyin temel finansal hizmetlere erişiminin sağlanması için sürekli gelişen bir yolculuk olduğu görülmektedir. Bu olgu, 20. yüzyılın sonunda, kalkınmanın tüm alanlara yayılması gerektiği düşüncesiyle ortaya çıkmış ve 1997 yılında, İngiltere’de finansal içirme ilk olarak politik bir konu haline gelmiştir (Kabakova ve Plaksenkov, 2018: 2). Arun ve Kamath (2015: 267)’a göre, 1980 ve 1990 yıllarında çoğu ekonominin yapmış olduğu finansal reformların sonucu olarak finansal hizmetlerin (örneğin; tasarruf hesapları, krediler ve ödeme hizmetleri) kullanımının ve finansal derinliğinin gelişmesi bekleniyordu, ama bu reformlara rağmen beklenenin gerçekleşmediği görülmüştür.

1990'ların sonlarında ve 2000'lerin başlarında birçok organizasyon, sadece mikro kredi hizmetleri sunmaktan çıkmış, tasarruf ve sigorta gibi diğer temel finansal hizmetleri de sunmaya başlamıştır. Buna ek olarak, gelişmekte olan ülkelerde (üçüncü dünya ülkelerinde), sivil toplum kuruluşları (STK'lar) düşük gelire sahip olan bireylere bir dizi finansal hizmet sunmak ve biriken tasarrufları kabul etmek amacıyla lisans almaya başlamışlardır. Ayrıca, finansal içerme çabalarının etkinliğini artırmak için devlet kurumları, mikrofinans kuruluşları ve küresel şirketler arasında ortaklıklar kurulmuştur. Günümüzün güncel konuları arasında yer alan dijital finans yenilikleri, temel finansal hizmetlere erişimi olmayan topluluklara nüfuz etmenin bir aracı olarak ortaya çıkmıştır (www.financialeducatorsCouncil.org).

Kavramsal açıdan baktığımızda, yukarıda değinildiği gibi “finansal içerme” terimi ilk kez adlandırılmış bir politika olarak 1997 yılında ortaya çıkmıştır (Kabakova ve Plaksenkov, 2018: 2). 2005 yılında ise Birleşmiş Milletler tarafından finansal sektörün mikro düzeyinin ölçeği olarak tanıtılmıştır. Genel olarak finansal hizmetlerin derinliğini ve genişliğini ölçmeyi amaçlamaktadır (Nasr, 2017: 16).

Son dönemde dünya çapındaki kurumların faaliyetleri finansal içermenin tarihi gelişiminde önemli rol taşımaktadır. Bu kurumların başında Birleşmiş Milletler Organizasyonunun bir organı olan, Küresel Politika Topluluğu (Global Policy Community) yer almaktadır. Bu kurum, finansal içermeyi finansal sektörünün ve genel ekonomik kalkınmanın bir amacı olarak ele alınmıştır. Ayrıca, G-20 üye ülkeleri 2008 yılında finansal içerme ajandasını yürütmek için karar vermiş ve 2010 yılında Finansal İçerme Küresel Ortaklığı'nı (Global Partnership for Financial Inclusion) söz konusu ajandayı ilerletmek için kurmuşlardır. Diğer bir kurum olan Finansal İçerme Birliği (Alliance for Financial Inclusion – AFI), 2008 yılında gelişmekte olan ülkelerde düzenleyiciler için bir emsal organ olarak ve finansal hizmetleri dünya genelinde banka hesabı olmayan kitle için daha erişilebilir kılmak üzere kurulmuştur. Bahsedilen tüm bu faaliyetlerin ve diğer yerel faktörlerin sonucu olarak, birçok ülke finansal içerme stratejileri de geliştirmektedirler (Arun ve Kamath, 2015: 269).

Finansal içerme, Birleşmiş Milletlerin 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri arasında yer alan kalkınmaya yönelik hedeflerin etkinleştiricisi olarak görülmektedir.

Fİ, on yedi sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin sekizinde amaç olarak yer almaktadır. Bunlar, yoksullukla mücadele SDG1; açlığı sona erdirmeye, gıda güvenliğini sağlama ve sürdürülebilir tarımı teşvik etme SDG 2; sağlık ve refahı sağlama SDG 3; cinsiyet eşitliği ve kadınların ekonomik olarak güçlendirilmesi SDG 5; ekonomik büyümenin ve işlerin teşvik edilmesi SDG 8; endüstri, yenilik ve altyapıyı destekleme SDG 9 ve eşitsizliğin azaltılması konusu SDG 10'dur (www.uncdf.org).

Bu gelişmelerin sonucu olarak günümüzde çoğu birey, geçmişten daha geniş bir finansal ürün setine erişebilmektedir. Buna rağmen azınlık gruplar da vardır ki temel finansal hizmetlere (cari hesapları veya sigorta gibi) ihtiyaç duymaktadır. Global Findex (2017) verilere göre, dünya genelinde yaklaşık 1,7 milyar yetişkinin bir finansal kurumda hesabı bulunmamaktadır. Yüksek gelirli ekonomilerde hesap sahipliği geniş ve kapsamlı olduğu için, banka hesabı olmayan kitlenin neredeyse tamamı gelişmekte olan ülkelerde yaşamaktadır (Demirguc-Kunt vd. , 2018: 4).

1.4. Finansal İçermenin Artırılması ile Ne Amaçlanıyor?

Finansal içerme, toplumun mahrum kalan kısmını finanse etme fırsatı sağlayarak kapsayıcı büyüme amacını elde etmek için gerçekleştirilen bir dizi çaba olarak bilinir. Finansal içermenin artırılmasının amacı, bir ekonomide yoksul nüfusun büyük bir bölümünün finansal hizmetlere kolayca erişimini sağlamaktır. Diğer bir ifadeyle, finansal içermenin amacı, toplumun zayıf ve düşük gelire sahip olan bölümlerine bankacılık ve diğer temel finansal hizmetleri, örneğin; tasarruf hesapları, kredi kolaylıkları ve sigorta hizmetlerini zamanında ve yeterli miktarda sağlamaktır (Iqbal ve Sami, 2017: 646). Hannig ve Jansen (2010)'e göre, finansal içermenin amacı, banka hesabı olmayan kitleyi resmi finansal sisteme çekmek ve böylece onlara finansal hizmetlere (tasarruf, ödemeler, havale, kredi, sigorta vb. hizmetlere) erişim imkânı sağlamaktır.

Finansal içermenin artırılması, yastık altı tasarrufların harekete geçirilmesine, sermaye oluşumuna ve ekonominin büyümesine, toplumun geniş kısmının gereksinimlerinin karşılamasına (finansal sistem geliştirmesine), sosyal ve politik hedeflere hizmet eder (Sharma ve Kukreja, 2013: 16).

Finansal içermenin temel amacı, insanların finansal sektöre katılmalarını sınırlayan engelleri ortadan kaldırmak ve onlara her türlü ayrımcılığa maruz kalmadan ihtiyaçlarını karşılayacak finansal hizmetleri sunmaktır (www.oliveboard.in). Diğer bir ifade ile finansal içirme amaçlarını aşağıdaki gibi sırlayabiliriz (www.bankbazaar.com):

- Finansal sürdürülebilirliği sağlamak,
- Uygun maliyetli finansal yardım sunan çok sayıda kuruma sahip olmak,
- Finansal hizmetlerin toplumun mahrum kısmına yararları hakkında farkındalığı arttırmak,
- Ülkede finansal okuryazarlığı ve finansal farkındalığı geliştirmek,
- Toplumun ekonomik olarak mahrum bölümlerine dijital finansal çözümler geliştirmek,
- Ülkenin son derece uzak bölgelerinde yaşayan en yoksul insanlara ulaşmak için mobil bankacılık veya finansal hizmetleri sağlamaktır.

Genel olarak, finansal içirme artırılmasının amacı bir ekonomide tüm bireylerin finansal hizmetlere erişimini sağlamaktır.

1.5. Finansal İçermenin Artırılmasının Önemi

Finansal içirme, fakirlerin finansal hizmetlere erişiminde artırıcı bir araç olarak kritik öneme sahiptir ve genellikle yoksulluğu ve gelir eşitsizliğini azaltmaya yardımcı olabilecek etkili bir araç olarak kabul edilir (Williams, Adegoke, ve Dare, 2017: 265). Finansal hizmetlere erişim ve finansal hizmetlerin kullanımı, sürdürülebilir ekonomik ve sosyal büyümenin hızlandırılmasında, yoksulluk ve işsizliğin azaltılmasında ve finansal sektörün istikrarının artırılmasında önemli bir faktör olarak kabul edilmektedir (Al-Smadi, 2018: 31).

Finansal içermenin artırılması ekonomik büyümeyi güçlendirir. Finansal sektör, finansal hizmetlerin vasıtasıyla sermaye oluşumuna ek olarak yatırımları, yenilikçiliği ve verimliliği artırır ve sonuçta ekonomik büyümeyi teşvik eder (Sulong ve Bakar, 2018: 1). Finansal içermenin düşük olması, ekonomik büyümeyi ve

yoksulluğu olumsuz yönde etkilemektedir. Bu negatif etkinin nedeni, düşük finansal içerme durumunda, fonlara yetersiz erişimden kaynaklanmaktadır. Böyle durumlar, yoksul grupların tasarruf etmelerini ve gelir getirici işlerde yatırım yapmalarını engeller. Buna karşılık, finansmana kolay erişim işletmeleri daha fazla yatırım yapmaya, daha fazla risk almaya ve böylece ekonomik büyümenin güçlendirmesine teşvik eder. Sulong & Bakar (2018: 2) diğer araştırmaların sonuçlarına dayanarak belirtmişlerdir ki, finansal içerme finansal sistemin yapısını güçlendirerek ekonomik büyüme hızının arttırmasında önemli bir role sahiptir.

Park ve Mercado (2015), çalışmalarında, finansal erişim ve yoksulluk oranları arasında güçlü bir ilişki var olduğunu kanıtlamıştır. Onlara göre, bölgedeki yoksulluk oranlarını azaltmak için politika yapıcılar, finansal içermenin önündeki engelleri ele alacak politikaları uygulamalıdır. Bruhn & Love (2014)'nin yaptığı araştırmanın sonuçlarına göre, finansmana erişim yoksulluğun azaltılmasına önemli ölçüde katkıda bulunabilir. Düşük gelirli bireylerin finansmana erişimi, resmi olmayan işletmelerin hayatta kalmasını ve yürütülmesini destekleyip, istihdamı artırarak, ekonomik gelişmeyi teşvik eder (Bruhn ve Love, 2014: 1374).

Finansal içermenin artırılması banka sisteminin mevduat bazlı finansmanının esnekliğini artırır ve iyileştirir. Fİ'nin bu etkisi özellikle finansal kriz dönemlerinde önemlidir. Banka finansmanının esnekliğinin artırılması, bankacılık sektörünün ve tüm finansal sistemin istikrarını destekler (Neaime ve Gaysset, 2018: 236). Rasheed ve diğerleri (2016), finansal büyümede finansal içermenin rolünü araştırmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, banka şubelerinin ve ATM'lerin sayısı finansal içermenin göstergesi olarak banka sektörünün büyümesini pozitif yönde etkiler ve sonuçta finansal büyümeyi güçlendirir (Rasheed vd. , 2016: 344).

Finansal içerme ve gelir eşitsizliği arasında da dolaylı bir ilişki vardır. Park ve Mercado (2015)'ya göre, finansal içermenin artması veya gönüllü olmayan finansal dışlanmanın azalması, Asya'daki gelişmekte olan ülkelerde gelir eşitsizliğini azaltmaktadır.

Son yıllarda finans sahasıyla ilgili politikalar, finansal içermeye doğru yön değiştirmiştir. Yukarıda bahsedilen önemine ek olarak bu olgu, zengin ve fakir insanlar arasındaki aralığı (boşluğu) azaltır, bireylerin günlük ödemelerini güvenilir bir şekilde yapmalarını ve küçük ölçekli gelir getirici faaliyetlere yatırım yapmak için krediye erişmelerini sağlar ve sigorta hizmetlerinden yararlanmayı artırır.

1.6. Finansal Hizmetlere Erişimi Etkileyen Faktörler

Finansal hizmetlere erişim ekonomik gelişimin önemli bir boyutudur. Son zamanlarda düşük gelirli insanlar için finansal hizmetlerin geliştirilmesi ve mevcut finansal hizmetlere ilişkin, bilgi sahibi olmayan bireylerin bilgilendirilmesi yoğun bir şekilde tartışılmaktadır. Finansal hizmetlere erişim günden güne artmasına rağmen hala bazı engelleyici faktörler de vardır ve bu faktörlerin bazıları alt başlıklarda açıklanmıştır.

1.6.1. Finansal Hizmetler Hakkında Bilgi Düzeyinin Düşük Olması

Temel eğitim ve finansal okuryazarlık düzeyindeki eksiklikler, çeşitli finansal hizmetlerin erişiminde bireyler için büyük engeldir. Genellikle finansal okuryazarlığı düşük olan bireyler, farklı finansal ürünlerin, yani banka hesaplarının, çek kolaylıklarının, banka kredisinin ve sigortalamanın önemini bilmezler. Bireylerin uygun düzeyde finansal okuryazarlığa sahip olması, birçok finansal ürünün kullanımının artmasına sebep olur (Iqbal ve Sami, 2017: 647). Atkinson ve Messy (2013) de, finansal hizmetlerle ilgili bilgi yetersizliği ve düşük okuryazarlık seviyesini finansal içermeye engel olarak görmüşlerdir. Avrupa Komisyonunun finansal hizmetleri sağlama ve finansal dışlanmanın önlenmesine ilişkin raporunda, genel eğitim düzeyi ve finansal hizmetlere erişim arasında güçlü bir ilişki var olduğu ifade edilmiştir. Çünkü eğitim düzeyi gelir düzeyini etkiler, sonuçta finansal hizmetlere erişim de etkilenir. Ne kadar az eğitilmiş bireyler ise ve gelirleri ne kadar düşük olursa, finansal dışlanma olasılığı da o kadar yüksek olabilir (Anderloni vd. , 2008: 31).

1.6.2. Coğrafya/Fiziksel Mesafe Faktörü

Geleneksel bakış açısıyla, bireylerin finansal hizmetlere erişimi fiziki şubelerde sağlanabilir. Bazı gelişmiş ülkelerde bankalar uzak, kırsal ve düşük karlı

bölgelerde birçok şubelerini kapatmışlardır. Ayrıca, diğer bazı ülkelerde, fiziki altyapının zayıf olduğu bölgelerde finansal kurumların şube hizmeti vermesi pratikte mümkün değildir. Böyle durumların var olduğu yerlerde düşük finansal erişim düzeyi görülür. Uzak bölgelerde güvenlik sorunlarından dolayı şubelere güvenli bir şekilde nakit taşıma ve koruma zor olur. Bu durum finansal hizmetlerin tedarikini daha da azaltır ve finansal hizmete erişmeyi engeller (Atkinson ve Messy, 2013: 17). Iqbal & Sami (2017)'ye göre, çoğu banka ve finansal kurum, sadece ticari alanlarda faaliyet gösterip, şubelerini sadece kârlı bölgelerde açmaktadır. Buna göre, ticari olmayan yerlerde yaşayan insanlar, finansal hizmetlere erişimde zorlanmaktadırlar. Panigyrakis vd. (2002) yaşam yerinin uzaklığına, bir fiziksel erişim sorunu olarak değinmişlerdir. Onlara göre, kırsal ve uzak bölgelerde yaşayan insanlar finansal dışlanmadan zarar görebilecek olanlardır (Panigyrakis, Theodoridis, ve Veloutsou, 2002: 56).

1.6.3. Gelir Seviyesi ve Finansal Hizmetlerin Maliyeti

Gelir düzeyi, finansal hizmetlerden yararlanma konusunda önemli role sahiptir. Avrupa'da yapılmış önceki araştırmalar, finansal hizmetlere erişim ve gelir düzeyi arasında güçlü bir ilişki olduğunu göstermektedir. Düşük gelire sahip olan bireyler düşük düzeyde finansal hizmetlerden yararlanmaktadır. Sonuç olarak, gelir elde edemeyen bireyler (işsiz insanlar, borçlu ebeveynler ve engelli olması sebebiyle çalışamayan insanlar) büyük oranda finansal hizmetlere erişememektedir (Anderloni vd. , 2008: 30).

İşlem maliyetleri, resmi finansal hizmetlere erişimde ve hizmetlerin kullanımında önemli bir engeldir. Hesap açma ücretleri ve minimum bakiye gereklilikleri gibi engeller, yoksulların banka hesaplarının açılmasını önler ve küçük sübvansiyonlar finansal hizmetlere erişimde büyük artışlara yol açabilir. Ayrıca, yolculuk süresi gibi dolaylı işlem maliyetleri (yol ücreti veya uzaklıktan dolayı katlanılan diğer fırsat maliyetleri) de bir engeldir; en yakın bankaya veya ATM'ye olan mesafe, tasarruf hesaplarına erişimin kilit bir belirleyicisidir (Bachas vd. , 2018: 444). Buna rağmen, finansal ürün sağlayıcısı tarafından talep edilen fiyatın, belirli kişiler için uygun olmaması (fiyatsal dışlanma) finansal hizmetlere erişimde bir engel olarak görülmüştür (Abu Seman, 2016: 17).

1.6.4. Katı Koşullar

Finansal kurumlar tarafından uygulanan uygun olmayan ve katı koşullar finansal hizmetlerden yararlanma oranını azaltır. Örneğin, birçok finansal kuruluş, minimum bakiye gerekliliği gibi hesapların kullanımıyla ilgili farklı kurallara sahiptir. Böyle kurallar hizmetlerin kullanım oranını düşürür (Iqbal ve Sami, 2017: 647). Birçok ekonomide gelişmiş pazarlar olmasına rağmen, bazı finansal hizmet sağlayıcıları toplumun bazı bölümlerinde finansal hizmetlere erişimi sınırlar. Örneğin; kredi kaydı olmayan kişilere hizmet vermez ve para çekme gibi temel işlemler için yüksek ücretler alır, piyasanın büyük kısmını içermeyen yüksek asgari bakiye gerekliliği gibi şartlar ve koşullar tasarlar ve belirli grupları destekleyen pazarlama faaliyetlerinden dolayı diğer grupları erişimden mahrum bırakır (Atkinson ve Messy, 2013: 16). Abu Seman (2016: 17), bireylerin finansal kurumlar tarafından sunulan ürünler ve hizmetlere erişiminin ek koşullar nedeniyle sınırlanmasını “koşulsal dışlanma” olarak ifade etmiştir.

1.6.5. Yasal Kimliğin Olmaması ve Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı

Azınlıklar, ekonomik ve politik göçmenler, mülteci işçiler ve kadınlar, orijinal doğum sertifikaları veya nüfus cüzdanı gibi yasal kimliklerinin bulunmaması nedeniyle finansal hizmetlere erişememektedir. Bazı ülkelerde mülke ve varlığa sahip olmayan kadınlar için kredi olanaklarına erişim genellikle zordur. Ayrıca, herhangi bir finansal kuruluştan kredi alabilmeleri için erkek garantisine ihtiyaç duyarlar (Iqbal ve Sami, 2017: 646). Atkinson ve Messy (2013: 17) de, göçmenler açısından, teknoloji konusundaki bilgi yetersizliği, dil bilgisinin düşük olması ve belirli gruplara karşı ayrımcılığın finansal hizmetlere erişimde engel olarak değinmişler. Al-Samadi (2018: 31), din veya ırk nedeniyle belirli gruplara karşı ayrımcılık yapılmasını finansal hizmetlerin erişiminde engel olarak ifade etmiştir. Avrupa Komisyonunun “Finansal Hizmetler Sağlama ve Finansal Dışlanmanın Önlemesi Raporu”na göre, düşük gelir, düşük beceri düzeyi, dil bilgisi eksikliği ve finansal hizmet sunanlara güvensizlik gibi; psikolojik engeller yaşayan göçmenler diğer sosyal gruplar gibi finansal hizmetlerden dışlanmaktadır (Anderloni vd. , 2008: 36).

1.6.6. İşletme / İş Türü

İş türü de finansal hizmetlerden yararlanmak açısından önemlidir. Örneğin; firmanın küçük ölçekli veya büyük ölçekli olması, organize olup olmaması gibi. Çünkü çoğu finansal kuruluş, küçük ölçekli olan veya organize olmayan kurumlar için kredi fırsatları sunmazlar (Iqbal ve Sami, 2017: 647). Finansman fırsatlarına erişim, yüksek temerrüt riski (yükümlülüğünü yerine getirmeme riski) nedeniyle küçük işletmeler ve KOBİ'ler için sınırlıdır (Schmidt vd. , 2017: 21). Genel olarak baktığımızda bu durum bireyler için de geçerlidir.

1.7. Finansal İçermenin Ölçümü

Finansal içerme, gelişmekte olan birçok ülkenin politika gündeminde önemli bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Birkaç G20 ülkesi, Merkez Bankası ve Maliye Bakanlıkları bünyesinde finansal içerme birimlerinin oluşturulması ve özel finansal içerme hedeflerinin belirlenmesine yönelik beyanda bulunmuşlardır. Bununla birlikte, politika hedeflerinin belirlenmesinin önemli bir yönü, bu hedeflere ulaşmada kaydedilen ilerlemeyi ölçmektir. Son yıllarda, dünya genelinde finansal içermenin ölçülmesinde önemli ilerlemeler ortaya çıkmıştır. (Thorsten Beck, 2016: 2).

Finansal sektörün farklı yönlerine ait çeşitli veriler var olmasına rağmen, finansal içermeyi ölçmek üzere kullanılacak sistematik göstergeler tam değildir. Ayrıca, finansal içerme düzeyinin ölçülmesine yönelik, ülkeler arası tek bir ölçüm aracı da mevcut değildir. Bunun iki nedeni vardır: (1) Hane halkı ve işletmeler tarafından kullanılmış finansal hizmetlerle ilgili verilerin sınırlı olması ve (2) finansal içermenin daha kapsamlı ölçümünü elde etmek için sürekli değişiklik yapılmasıdır (Abu Seman, 2016: 56).

Finansal içerme ile ilgili veri eksikliği, Uluslararası Mikrokredi Yılı olan 2005'te vurgulanmıştır. Finansal hizmetlerin kullanım ve erişim boyutunu belirlemek amacıyla, Dünya Bankası tarafından finansal içerme göstergelerine ait verilerin toplanmasına yönelik ilk girişimde, finansal kurumların toplam şube ve ATM sayısı; nüfus tarafından normalleştirilmiş toplam kredi ve mevduat hesaplarının sayısı vb. göstergeler kullanılmıştır. Uluslararası Para Fonu tarafından de Finansal Erişim Anketi

(Financial Access Survey/FAS) yaygınlaştırılmış ve geniş bir tarzla finansal içermeye ilgili veriler elde edilmiştir. Bu küresel veri toplama çalışmaları, özellikle dünya genelinde merkez bankaları tarafından ülke çapında veri toplama faaliyetlerini de teşvik etmektedir. (Thorsten Beck, 2016: 9).

Abu Seman (2016: 55-56)'a göre, finansal içermenin ölçülmesine yönelik ilk çalışmalardan bazıları, finansal erişimin önemli boyutlarını belirleyerek finansal içirme düzeyi için bir endeks elde etmeye çalışmışlardır. Bu araştırmaların çoğu finansal içermeyi ölçmek için, tasarruf ve kredi verilerini dikkate alırken, diğer önemli finansal hizmetleri; yani bankacılık işlemlerini ve sigortayı göz ardı etmişlerdir. Ona göre, finansal içermenin ölçülmesine ilişkin tartışmalar, (1) finansal içirme boyutları ve göstergeleri ve (2) endeks hesaplanması olmak üzere iki ana unsurunu kapsamaktadır. Finansal içermenin bu iki yönüne ilişkin bilgi aşağıda yer almaktadır.

1.7.1. Finansal İçermenin Boyutları

Finansal içermenin ölçülmesi araştırmacılar, devletler ve politikacılar tarafından merak edilen bir konu olmaktadır. Araştırmacılar, finansal içermeyi daha iyi ve daha kapsamlı bir şekilde ölçmek için farklı boyutlarını dikkate almışlardır.

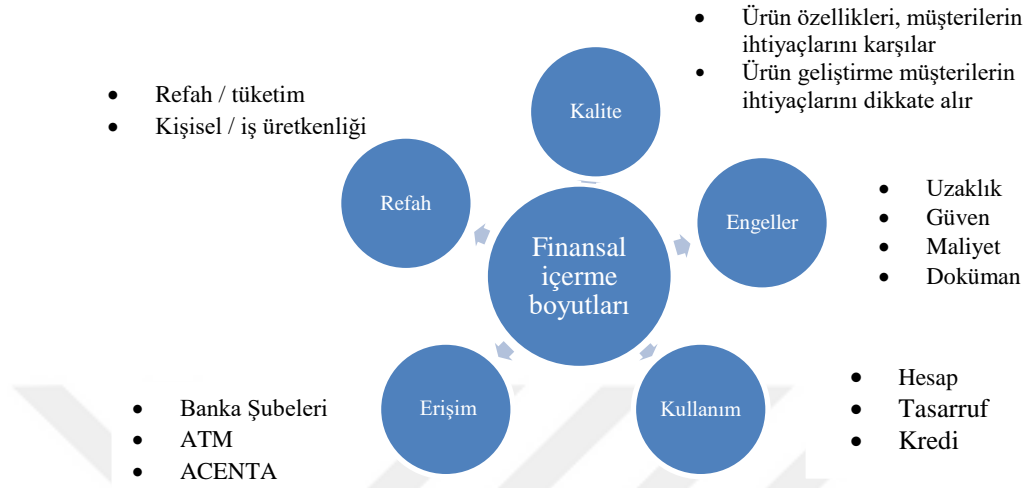
Cámara ve Tuesta (2014: 5)'ya göre, önceki çalışmalar resmi finansal hizmetlerin erişimine ve kullanımına ilişkin arz tarafı verilerini kullanarak finansal içermeyi ölçmüşlerdir. Onlar, finansal içermenin kapsamını saptamak için arz tarafı verilerinin kullanılmasının net sonuçlar getirmeyeceğini, çünkü bu bilgilerin resmi finansal sisteme erişebilen ve finansal hizmetleri kullanılan gerçek nüfus hakkında bilgi vermemektedir. Örneğin; erişim açısından geniş bir kullanılabilirlik (yani daha fazla ATM ve banka şubesi), hizmet noktalarının coğrafi konumu bilinmediği bir durumda, sistemin mutlaka kapsayıcı olduğu anlamına gelmez. Ayrıca, kullanım açısından, özellikle gelişmiş ülkelerde mevduat sayısı gibi rakamlar fazla tahmin edilmektedir. Abu Seman (2016: 57), da diğer bir ifadeyle bu konuya değinmiştir. Ona göre, sınırlı sayıdaki çalışma, finansal içermeyi ölçmek için, onu temsil eden boyutların dikkate alınması gerektiğini vurgulamıştır.

Sarma (2008) “Index of financial inclusion” ve Cámara & Tuesta (2014) “Measuring financial inclusion: A multidimensional index” adlı çalışmalarında, kapsamlı bir finansal içerme ölçümünü elde etmeye çalışmışlardır. Onlar, finansal içermeyi ölçmek için çok boyutlu finansal içerme ölçümünün gerektiğini belirtmişlerdir. Çok boyutlu bir finansal içerme ölçümü çeşitli açılardan önemlidir. İlk olarak, birkaç göstereyi tek bir endekste bir araya getiren bir ölçüm, finansal içermenin karmaşık yapısını özetlemeye ve gelişimini izlemeye yardımcı olur. İkincisi, daha iyi bir finansal içerme ölçüsü, finansal içerme ile diğer ilgili makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemeyi kolaylaştırır. Üçüncüsü, boyuta göre bilgi, finansal içerme sorununu daha iyi anlamaya yardımcı olur. Ayrıca, politika oluşturma ve politika değerlendirmesi için de yararlı bir araç görülmektedir (Cámara ve Tuesta, 2014: 3)

Uluslararası Para Fonu'nun (2014) “Assessing Countries' Financial Inclusion Standing: A New Composite Index” adlı raporuna göre, pratik açısından bakıldığında, finansal içerme kavramına, onun boyutları ile yaklaşılmalıdır. Bu olgunun boyutlarıyla ilgili benzer görüşler, özellikle politikacıların görüşleridir. Onların bakış açılarına göre, finansal içerme finansal hizmetlerin coğrafi ve demografik penetrasyonu, kullanımı ve kalitesi olmak üzere üç ana boyutu kapsamaktadır (Amidžic, Massara, ve Mialou, 2014: 8). Finansal İçerme Birliği'nin (AFI), politika raporuna (2010) göre, finansal içerme, bir dizi ince bileşene sahip olan çok yönlü veya boyutlu bir kavramdır. Finansal İçerme Birliği, finansal içermenin kullanım, erişim, kalite ve refah boyutundan bahsetmiştir (Alliance for Financial Inclusion, 2010: 4).

Abu Seman (2017: 62) finansal içerme boyutları ve göstergeleri ile ilgili çalışmaların özetini tablo olarak göstermiştir. Bu tabloya göre, finansal içermenin dört boyutundan bahsetmektedir. Bu boyutlar; finansal hizmetlerin penetrasyonu, kullanımı, maliyeti ve işlemlerin kolaylığıdır. Cámara ve Tuesta (2014: 5-6), finansal içerme derecesini belirtmek için finansal içermenin üç boyutuna işaret etmektedir. Bu boyutlar; kullanım, engel/bariyer ve erişim boyutlarıdır. Kullanım ve bariyer/engel boyutları bireysel düzeyde talep taraf bilgileri ile, erişim boyutu ise ülke düzeyinde arz tarafı bilgileri ile belirlenir .

Şekil 1. 1: Finansal İçermenin Boyutları



Kaynak: (Alliance for Financial Inclusion, 2010; Cámara ve Tuesta, 2014).

Kullanım boyutu, finansal hizmetlerin kullanımını ölçmektedir (Amidžic, Massara, ve Mialou, 2014: 8). Bireylerin finansal okuryazarlık ve gelir düzeylerinin göz önünde bulundurulması suretiyle, tüm finansal hizmetlerin müşterilere uygun olması gerektiği anlamına gelir (Al-Smadi, 2018: 32). Finansal içermenin bu boyutu müşterilerin kullanım kapsamı ve sıklığını göstermesine ek olarak (Gupte, Venkataramani, ve Gupta, 2012: 137), bir hane halkı veya birey tarafından hangi finansal ürün bileşiminin kullanıldığının belirlenmesini de içerir (Alliance for Financial Inclusion, 2010: 3).

Cámara ve Tuesta (2014), bireyler tarafından resmi finansal hizmetlerin kullanımını değerlendirmek için, farklı ürünlerin kullanımını göz önünde bulundurarak, bu hizmetlerin faydalarını genelleştirmeye çalışmışlardır. Onlara göre, en az bir aktif finansal ürüne sahip olmak, ödeme yapmayı, para biriktirmeyi, tasarruf etmeyi ve resmi bir finans kurumundan kredi almayı mümkün kılar.

Finansal içermenin engeller boyutuna ilişkin bilgiler, banka hesabı olmayan bireylerin finansal hizmetlere erişimine engel olan nedenlerin tespiti ile elde edilir. Burada iki neden vardır; ilki bireylerin kendileri (isteğe bağlı) finansal hizmetlere

erişim sağlayamamaktadır (gönüllü dışlanma) ve ikincisinde ise bireylerin kendi istemleri olmaksızın yapılan dışlanmadır (gönüllü olmayan dışlanma). Bazı bireyler finansal durumunun düşük olması, finansal hizmetlerin yararlarıyla ilgili bilgiye sahip olmaması veya kültürel sebepler nedeniyle finansal hizmetlere erişim sağlayamamaktadır (isteğe bağlı veya gönüllü dışlanma). Bununla birlikte, dışlanma, insanların ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalan ürün dizisi gibi diğer piyasa kusurlarından da kaynaklanabilir (istemeden yapılan dışlanma) (World Bank, 2014:16).

Finansal içermenin engeller boyutu piyasayı oluşturan taraflara göre, iki şekilde ifade edilebilir; arz tarafı engelleri ve talep tarafı engelleri. (Kumar, 2019: 315). Arz tarafı engelleri aşağıdaki gibidir:

- Finansal kurumdan uzaklık,
- Belge eksikliği (Finansal hizmetlere erişmek için gereken belgelerin bulunmaması),
- Finansal ürün ve hizmetlerin bireylerin ihtiyacını karşılamaması,
- Banka yetkililerinin davranışları.

Talep tarafı engelleri ise şöyle sıralanabilir:

- Sunulan finansal ürünlere ilişkin bilgiye sahip olmama ve düşük finansal okuryazarlık düzeyi;
- Düşük gelir seviyesi;
- Güven eksikliği ve
- Yüksek maliyet (ürünlerin maliyeti).

Finansal içermenin erişim boyutu, finansal kurumlar tarafından sunulan hizmet ve ürünleri kullanma yeteneğini ifade eder (Alliance for Financial Inclusion, 2010: 4)' veya resmi finansal hizmetlere erişim, bireyler tarafından hizmetlerin kullanılma olasılığını temsil eder (Cámara ve Tuesta, 2017: 7). Erişim, finansal hizmetlerin tüm insanlar için uygun bir ücret karşılığında mevcut olduğunu gösterir (Al-Smadi, 2018: 32). Finansal hizmetlere yüksek erişim düzeyi, mutlaka daha yüksek bir finansal

içerme düzeyi anlamına gelmez. Bu boyut, ülke düzeyinde arz temelli verilerle üç temel göstergeden oluşturulabilir. Bu göstergeler; otomatik vezne makineleri (ATM), ticari banka şubeleri ve bankacılık acenteleridir (Cámara ve Tuesta, 2017: 7). Bu göstergelere ilişkin ayrıntılı bilgi, finansal içerme göstergeler başlığı altında verilecektir.

Kalite boyutu ise, finansal hizmetlerin tüketicilerin ihtiyaçlarını ne ölçüde karşıladığını ölçmektedir (Amidžic, Massara, ve Mialou, 2014: 8) ve finansal hizmetlere erişim ve kullanımın etkinliği ile ilgilidir. Kalite, finansal hizmet veya ürünün tüketicinin yaşam tarzının gereksinimlerine uygunluğunun ölçüsüdür ve tüketicinin var olan ürünlere karşı tutum, görüş ve deneyimlerini gösterir. Dolayısıyla kalite ölçüsü, finansal servis sağlayıcısı ile müşteri arasındaki ilişkinin niteliğini ve derinliğini ölçmek için kullanılır (Alliance for Financial Inclusion, 2010: 4).

Finansal İçerme Birliği'nin (2016: 2), Finansal İçermenin Kalite Boyutu Göstergeleri Kılavuzu'na göre kalite boyutunun amacı, müşterinin bakış açısından düzenlenmiş finansal hizmetlerin ve pazar ortamının kalitesini ölçmede rehberlik etmektir. Kalite göstergeleri sekiz kategoriye ayrılmıştır: Finansal hizmet, fiyat uygunluğu, şeffaflık, finansal hizmete erişim ve kullanım kolaylığı, finansal kuruma ilişkin müşteri bakış açısı, tüketici koruma, finansal okuryazarlık, borçluluk ve müşteri seçimidir.

Finansal içermenin refah boyutu, finansal hizmetlerin müşterilerin hayatı üzerindeki etkilerini ifade eder. Refah boyutu finansal hizmetin, müşterinin tüketim, ticari faaliyetler ve yaşamı üzerindeki etkisini ölçer. Bu boyutu ölçmek için bilgi, kullanıcının görüşüyle elde edilir (Alliance for Financial Inclusion, 2010: 4).

Saram (2008: 7), finansal içerme derecesini ölçmek veya endeks oluşturmak amacıyla finansal içermenin boyutlarını; bankacılık penetrasyonu, bankacılık hizmetlerinin kullanılabilirliği ve bankacılık sisteminin kullanımı şeklinde tanımlar. Detaylar aşağıdaki gibidir:

- Bankacılık Penetrasyonu: kapsayıcı bir finansal sistem mümkün olduğunca çok kullanıcıya sahip olmalıdır. Bankacılık

penetrasyonunun ölçümü, banka hesabına sahip olan kişilerin sayısıdır.

- Bankacılık Hizmetlerinin Kullanılabilirliği: Kapsamlı bir finansal sistemin hizmetleri, tüm kullanıcılar için kolayca kullanılabilir olmalıdır. Finansal hizmetlerin kullanılabilirliğinin ölçümü, müşteri başına düşen banka çalışanı veya 1000 kişi başına düşen banka şubeleri ve ATM sayısıdır.
- Bankacılık Sisteminin Kullanımı: Bazı ülkelerde çoğu kişinin, banka hesabına sahip olmasına rağmen, hesaplardan yararlanma oranı düşüktür. Kapsamlı bir finansal sisteminde finansal hizmetlerden yararlanma da önemlidir. Finansal hizmetlerin kullanım boyutunu ölçmek için bir ülkenin GSYH'sinin oranı olarak kredi ve mevduat hacmi kullanılır.

Özet olarak bakacak olursak, finansal içermeyi ölçmek için farklı organizasyonlar ve araştırmacılar Fİ'nin farklı boyutlarına vurgu yapmışlardır. En sık kullanılanlar ise finansal içermenin kullanım boyutu, erişim boyutu ve engeller boyutudur.

1.7.2. Finansal İçerme Göstergeleri

Finansal içermenin kapsamını belirlemeye yönelik ilk adım, bir ülkedeki finansal hizmetlerin erişilebilirlik seviyesini ölçen göstergeleri tespit etmektir (Gupte, Venkataramani, ve Gupta, 2012: 136). Fİ göstergeleri, başlangıçtan bu yana farklı organizasyonlar ve araştırmacılar tarafından çeşitli konulara vurgulanarak belirlenmektedir. Bu girişimlerden bazıları, ülkeler arasında finansal içerme göstergelerini karşılaştırma düzeyini arttırmak için çalışmaktadır. Finansal sektöre erişimin ölçülmesinde ilk olarak kabul edilen çalışma Thorsten Beck, Demirguc-Kunt, ve Martinez Peria (2007) tarafından hazırlanmıştır ve bankacılık sektörü penetrasyonunun belirleyicileri araştırılmışlar. Thorsten Beck vd. (2007), 2003-2004 yılları arasında 99 ülkede bankacılık hizmetlerine erişimi ve hizmetlerin kullanımını ölçmek için, banka şubelerinin ve ATM'lerin sayısı, toplam banka kredisi ve mevduat hacmi hakkında veriler elde etmeye çalışmışlardır. Onlara göre, bankacılık

penetrasyonu gösterge seti aşağıdaki gibidir (Thorsten Beck, Demircuc-Kunt, ve Martinez Peria, 2007: 238):

1. Coğrafi açıdan şube penetrasyonu: Her 1.000 kilometre karedeki banka şubesinin sayısını gösterir.
2. Demografik şube penetrasyonu: 100.000 kişi başına banka şubelerinin sayısını gösterir.
3. Coğrafi ATM penetrasyonu: Her 1.000 kilometrekaredeki banka ATM'lerinin sayısını gösterir.
4. Demografik ATM penetrasyonu: 100.000 kişi başına banka ATM sayısını gösterir.
5. Kişi başına düşen kredi hesapları: 1.000 kişi başına düşen kredi sayısı
6. Kredi- gelir oranı: Kişi başına düşen ortalama GSYH'ye oranla kredi miktarı
7. Kişi başına mevduat hesabı: 1.000 kişi başına mevduat sayısı
8. Mevduat-gelir oranı: Kişi başına düşen mevduatın ortalama büyüklüğü

Yukarıdaki finansal içerme göstergelerine göre, 1'den 4'e kadar olan maddeler finansal hizmetlere erişim boyutunu ve geriye kalan maddeler ise finansal hizmetlerin kullanım boyutunu gösterir. Finansal içerme ölçümüne ait oluşturulmuş bazı diğer göstergeler seti aşağıda yer almaktadır:

1.7.2.1. AFI Finansal İçerme Göstergeleri Seti

Finansal İçerme Birliği (AFI/Alliance for Financial Inclusion), en yoksul nüfusun kaliteli finansal hizmetlere erişimini arttırmak için yardım eden bir kurumdur (www.afi-global.org). Finansal İçerme Birliği'nin, 2013 yılına ait "Core Set of Financial Inclusion Indicators" kılavuzunda, ülkeler arasında tutarlı olacak finansal içerme göstergeler seti oluşturulmuştur. Göstergeler finansal içermenin en temel ve önemli yönlerini ölçüp, politika yapıcılara uygun finansal içerme politikalarının geliştirmesinde ve zaman içindeki finansal içermenin ilerlemesinin izlemesinde yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Bu göstergeler seti, finansal içermenin iki temel

boyutunu ele almaktadır: finansal hizmetlere erişim ve hizmetlerin kullanımı. Bu göstergeler aşağıdaki gibidir:

- Erişim göstergeleri:
 - Türüne ve idari birime göre bölümlenmiş ulusal düzeydeki 10.000 yetişkin için erişim noktalarının sayısı;
 - En az bir erişim noktasına sahip idari birimlerin yüzdesi
 - En az bir erişim noktası olan idari birimlerde yaşayan toplam nüfusun yüzdesi
- Kullanım göstergeleri:
 - En az bir resmi mevduat hesabına sahip yetişkinlerin yüzdesi
 - En az bir tür resmi kredi hesabına sahip yetişkinlerin yüzdesi

Bu kılavuza göre, birçok AFI üyesi bu göstergeler setine dayanan verileri finansal içermeyi ölçmek için toplamaktadır. AFI tüm üyelerini bu göstergeleri göz önünde alarak veri toplamayı teşvik etmektedir (FIDWG, 2013: 3-5).

1.7.2.2. Global Findex Göstergeleri

Global finansal içirme göstergeler seti (Global Findex), Dünya Bankası'nın Kalkınma Araştırma Grubu (Development Research Group) tarafından finansal içirme kullanım boyutuna ilişkin, ülkeler arasında ve zaman içinde tutarlı olacak bir şekilde talep tarafı göstergeleri ile oluşturulmaktadır.

Global Findex göstergeleri, diğer ülkelerle kıyaslamaya imkan sağlayan, zaman içindeki ilerlemeyi izleyebilecek, öncelikleri belirleyebilecek ve finansal içirme konularındaki araştırmalar için bir temel oluşturacak olan değerli bilgileri sağlar. Demircuc-Kunt ve Klapper (2012b), bu göstergeleri ‘‘ Core İndicators of The Global Findex’’ olarak isimlendirmektedir. Global Findex kullanım boyutunun göstergeleri (temel göstergeler ve alt göstergeler) aşağıda yer almaktadır (Demircuc-Kunt ve Klapper, 2012b).

-Banka Hesabı Kullanım Göstergeleri

- ❖ Resmi bir kurumda hesabı olan yetişkinlerin yüzdesi
 - Hesapların amacı (kişisel veya ticari)

- İşlemlerin sıklığı (para yatırma ve çekme)
- Erişim noktası (ATM, şube vb.)

-Tasarruf Göstergesi

- ❖ Son 12 ay içinde resmi bir finansal kurumu kullanarak tasarruf sağlayan yetişkinlerin yüzdesi
- Son 12 ay içinde gayri resmi bir tasarruf kulübü veya aile dışındaki bir kişiyi kullanarak tasarruf sağlayan yetişkinlerin yüzdesi
- Son 12 ay içinde diğer bir şekilde (örneğin evlerinde) tasarruf sağlayan yetişkinlerin yüzdesi

-Borçlanma

- ❖ Resmi bir finans kurumundan son 12 ay içinde kredi alan yetişkinlerin yüzdesi
- Son 12 ay içinde gayri resmi kaynaklardan borç alan yetişkinlerin yüzdesi (aile ve arkadaşlar dâhil)
- ❖ Müstakil ev veya apartman dairesi satın almak için kredi kullanan yetişkinlerin yüzdesi

-Ödemeler

- ❖ Son 12 ay içinde ücret almak için veya devlet ödemeleri için resmi bir hesabı kullanan yetişkinlerin yüzdesi
- Son 12 ay içinde faturaları ödemek ya da para göndermek veya para almak için cep telefonu kullanan yetişkinlerin yüzdesi
- ❖ Son 12 ay içinde başka bir yerde yaşayan aile üyelerinden/e para elde etmek veya göndermek için resmi bir hesap kullanan yetişkinlerin yüzdesi

-Sigorta

- ❖ Şahsen özel sağlık sigortasına sahip olan yetişkinlerin yüzdesi
- ❖ Tarım, ormancılık veya balıkçılıkta çalışan ve mahsul, yağış veya hayvancılık sigortası için şahsen ödeme yapılan yetişkinlerin yüzdesi

Global Findex veri tabanı talep tarafı verileri, cinsiyet, yaş, eğitim, coğrafi bölgeler ve milli gelir seviyesine ilişkin bilgileri sağlar.

1.7.2.3. Uluslararası Para Fonu'nun Finansal Erişim Anketi Göstergeleri

Finansal erişim anketinin (Financial Access Survey-FAS) göstergeleri Uluslararası Para Fonu tarafından 2004'ten bu yana kadar finansal içerme kullanım ve erişim boyutlarına ilişkin oluşturulmuş göstergeler setidir. Bu göstergeler aşağıdaki gibidir (Pearce ve Ortega, 2012: 51):

- Erişim Göstergeleri
 - Her 1.000 kilometre karede ticari banka şubelerinin sayısı;
 - Her 100.000 yetişkin başına düşen ticari banka şube sayısı;
 - Her 1.000 kilometre karede ATM sayısı ve
 - Her 100.000 yetişkin başına ATM sayısı.
- Kullanım Göstergeleri
 - Her 1.000 yetişkin başına ticari bankalardan borç alanların sayısı
 - Ticari bankalardan ödenmemiş borçlar (GSYH'nin % 'si olarak)
 - Her 1.000 yetişkin için ticari bankalarda mevduat sahiplerinin sayısı
 - Ticari bankalarda ödenmemiş mevduatlar (GSYH'nin % 'si olarak).

G20 Üye Ülkeleri, Finansal Erişim Anketi'nin göstergeler setinden dokuzunu, finansal içerme göstergesi olarak onaylamıştır. Bunlar:

1. 100.000 yetişkin başına ATM sayısı
2. 100.000 yetişkin için ticari banka şubelerinin sayısı
3. 100.000 yetişkin başına mobil para işlem sayısı
4. Ticari bankalarda 100.000 yetişkin başına mevduat hesabı sayısı
5. A) 1.000 yetişkin başına hayat sigortası poliçe sahibi sayısı
B) 1.000 yetişkin başına hayat dışı sigorta poliçe sahibi sayısı
6. KOBİ'lerin ticari bankalardaki mevduat hesapları (finansal olmayan şirketlerin yüzdesi olarak)
7. KOBİ'lerin ticari bankalardaki kredi hesapları (finansal olmayan şirketlerin yüzdesi olarak)
8. 100.000 yetişkin için kayıtlı mobil para acentesi sayısı
9. 1.000 yetişkin başına ticari banka kredi hesabı sayısı (data.imf.org).

1.7.2.4. FinScope Göstergeleri

Bu göstergeler, FinScope tarafından toplanan verilerle oluşturulmaktadır. Buna talep tarafı göstergeleri de denilir, politikaların tasarlanmasına ve kapalı ekonomiye sahip ülkelerdeki ilerlemenin izlenmesine yardımcı olur (Pearce ve Ortega, 2012: 53). FinScope göstergeleri aşağıdaki gibidir:

-Kullanım göstergeleri

- Finansal ürün ve hizmetleri/mekanizmaları kullanan yetişkin nüfusun yüzdesi (resmi veya gayri resmi)
- Resmen finansal hizmetlerden yararlanmış yetişkin nüfusun yüzdesi (resmi finansal ürünler kullanarak)
- Banka hesabı olan nüfusun/kitlenin yüzdesi (ticari banka ürünlerini kullanarak)
- Diğer resmi (banka dışı) kuruluşlar tarafından hizmet verilmiş nüfusun yüzdesi
- Gayri resmi olarak finansal hizmetlerden yararlanmış nüfusun yüzdesi (gayri resmi ürünler veya mekanizmalar kullanarak)
- Dışlanmış nüfusun yüzdesi (resmi veya gayri resmi bir şekilde finansal hizmet veya mekanizmadan yararlanmamış bireyler)

Yukarıda farklı organizasyonlar ve araştırmacılar tarafından belirlenmiş göstergelere baktığımızda, belirlenmiş göstergeler arasında benzerlikler ve farklılıklar görülmektedir. Gelecek bölümlerde finansal içerme boyutlarıyla ilgili Global Findex ve Finansal Erişim Anketinde yer alan bazı önemli göstergeler kullanılarak Türkiye ve Afganistan'daki finansal içerme durumu değerlendirilecektir.

1.7.3. Finansal İçerme Endeksi

Finansal içerme endeksi, finansal içermenin çeşitli boyutları hakkındaki bilgileri tek bir rakama toplayan çok boyutlu bir endekstir (Sarma, 2008). Tek bir gösterge istatistiksel olarak finansal içerme kapsamını yeterince gösteremez. Örneğin, bir ülkede 1.000 yetişkin başına düşen banka hesap sayısı diğerinden daha yüksek olabilir, ama diğer gösterge açısından; örneğin 100.000 yetişkin başına düşen banka şubesi sayısı, ikinci ülkede birinci ülkeden daha fazla olabilir. Bu nedenle, finansal içerme kapsamını iyi bir şekilde belirlemek için finansal içerme endeksinin hesaplaması

gerekir. Ancak bir endeks, finansal içermenin tek bir sayı ile çeşitli boyutları hakkında bilgi verebilir (aktaran (Abu Seman, 2016: 108)).

Finansal içirme endeksinin hesaplanmasında kısıtlı olarak kabul edilen verilerin mevcudiyeti önemlidir ve endeksin hesaplanmasını olumlu etkiler. Ülkeler arası finansal içirme düzeyini analiz etmek için, Sarma (2008) finansal içirme endeksi ile gelen ilk kişi olarak kabul edilmektedir. O, finansal hizmetlerin kullanımını, penetrasyonu ve erişebilirliğini finansal içirme boyutları olarak kullanıp finansal içirme endeksini oluşturmuştur.

Sarma (2008) den sonra, diğer araştırmacılar da daha kapsamlı finansal içirme endeksini elde etmek üzere araştırma yapmışlardır. Örneğin; Kumar, C. ve Mishra, S. (2009) ‘‘Banking Outreach and Household Level Access: Analyzing Financial Inclusion in India’’, Arora, R. U. (2010) ‘‘Measuring Financial Access. Discussion Papers Economics’’, Gupte, R., Venkataramani, B., ve Gupta, D. (2012) ‘‘Computation of Financial Inclusion Index for India’’ ve son zamanlarda Cámara ve Tuesta (2017)’nin çalışması ‘‘Measuring Financial Inclusion: A Multidimensional Index’’ vs. daha kapsamlı finansal içirme endeksi elde etmek için yapılan çalışmalardır.

Cámara ve Tuesta (2017), gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerde, ülke düzeyinde finansal içirme derecesini ölçen bileşik bir endeks oluşturmak amacıyla talep ve arz yönlü bilgileri kullanmıştır. 2011 ve 2014 dönemleri için 138 ülkeyi kapsayan çok boyutlu bir finansal içirme endeksi oluşturmuşlardır. Cámara & Tuesta (2017), finansal içirme derecesinin üç boyut tarafından belirlendiğini varsaymaktadır. Bu boyutlar; kullanım, engeller ve finansal sisteme erişimdir. Endeksi iki aşamalı bir süreç ile hesaplamıştır; ilk aşmada finansal içermenin üç boyutunu tahmin edip, ikinci aşamada tahmin edilmiş boyutların değerlerini toplayarak finansal içirme endeksi oluşturmuşlardır. Bu çalışmada finansal içirme endeksi aşağıdaki formül kullanarak elde edilmiştir.

$$FI_i = \omega_1 y_i^u + \omega_2 y_i^b + \omega_3 y_i^a + e, \quad (1)$$

FI_i – finansal içirme endeksi

$\omega_1 y_i^u$ – tahmin edilmiş kullanım boyutu değeri

$\omega_2 y_i^b$ – tahmin edilmiş engel boyutu değeri

$\omega_3 y_i^a$ – tahmin edilmiş erişim boyutu değeri

e_i - hata teriminin varyansı

ω – her boyutun ağırlığı

Çok boyutlu bir finansal içerme endeksi farklı açılardan önem kazanmaktadır. Örneğin; birkaç göstereyi bir endekste toplayarak finansal içermenin karmaşık yapısını özetlemeye yardımcı olur, Fİ gelişimin ve diğer makroekonomik değişkenler ile ilişkisinin izlemesine izin verir ve politikacılar için finansal içerme probleminin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olur (Cámara ve Tuesta, 2017: 2).

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE 'de FİNANSAL İÇERME DURUMU

2.1. Giriş

Finansal sektörün etkin bir şekilde çalışması ve finansal kurumlar tarafından sunulan hizmetlere tüm bireylerin uygun bir şekilde erişiminin sağlanması çoğu ülkede önemli bir politika konusu olmaktadır. Finansal içerme konusu Türkiye'de de araştırmacıların, devletin ve politikacıların dikkatini çekmektedir. İlgili taraflar, bireylerin finansal hizmetlere erişimini sağlamak ve bu hizmetlerin kullanımını arttırmak için çaba göstermektedirler.

Türkiye, hızla gelişen ve G-20 üyesi ülkelerden biridir. 2019 yılında G-20 ülkeleri arasında 17. sırada yer almaktadır. Türkiye İstatistik Kurumuna göre, 2018 yılında ülkenin nüfusu 82 milyon kişidir. Kişi başına gayri safi yurtiçi hâsıla açısından üst orta gelir grubu arasında yer almaktadır. 2019 yılında Türkiye'nin gayri safi yurtiçi hâsılası (GSYH) \$ 763,4 milyar dolar ve kişi başına GSYH 9.385 dolardır. Türkiye ekonomisinde 2018 yılında yaşanan faiz oranı ve döviz kuru şoklarıyla beraber finansmana erişim de sınırlanmıştır. Buna rağmen ekonomik büyüme devam etmektedir (Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2018: 15 ve 67).

Finansal hizmetlere erişim ve finansal hizmetlerin kullanımı küresel düzeyde önemli bir olgu olarak algılanıp, sürdürülebilir ekonomik ve sosyal büyümenin hızlandırılmasında, işsizliğin azaltılmasında ve finans sektörünün istikrarının artırılmasında kilit bir role sahiptir. Finansal ürün ve hizmetleri toplumun tüm kesimlerine yaymak, finansal açıdan dışlanmış olanları finansal sisteme çekmek ve mevcut ürün ve hizmetlerin kalitesini ve kullanımını artırmak Türkiye'de bütüncül bir yaklaşım benimsenmiştir. Finansal erişim, finansal eğitim ve finansal tüketicinin korunması 2014'te bir strateji olarak ilgili organizasyonlar tarafından düzenlenmiştir (Başbakanlık, 2014).

Türkiye'de finansal içerme ile ilgili literatür sadece birkaç çalışmayla sınırlıdır. Bu çalışmalar arasında, Yorulmaz (2013) Türkiye'de finansal sistemin kapsamını ölçmeye yönelik bir çalışma ile, farklı bölge ve iller arasında karşılaştırmalar yapmak için 2004 ve 2010 dönemini kapsayan çok boyutlu bir finansal içerme endeksi geliştirmiştir. Bu araştırma sonuçlarına göre, finansal içerme endeksi açısından İstanbul en yüksek ve Orta Doğu Anadolu en düşük sırada yer almaktadır. Terzi (2015), Türkiye'deki KOBİ'ler temelinde finansal içerme konusunda kaydedilen ilerlemeyi arz tarafı, talep tarafı ve politika perspektiflerini göz önüne alarak analiz etmiştir. Verilere göre, KOBİ'ler tarafından banka kredilerin kullanımı 2009 yılından bu yana kadar artmaktadır. Terzi, finansal hizmetlerin fiyat açısından uygun olmamasını ve kredi üzerindeki yüksek faiz oranları ve yüksek garanti şartları KOBİ'lerin finansal hizmetlere erişiminde sınırlayıcı faktör olarak değinmektedir. Gebeşoğlu (2015) Türkiye'deki finansal içerme düzeyini Global Findex (2011) setini kullanarak inceleyip, orta-üst gelirli ülkelerdeki finansal içerme düzeyi ile karşılaştırmıştır. Çalışma sonuçlarına göre, Türkiye'deki finansal içerme düzeyi orta-üst gelirli gruplarının ortalamasına göre düşüktür. Şule Korkmaz (2016), Türkiye'de finansal erişimin belirleyicileri üzerine bir model çalışması yapmıştır. Korkmaz, finansal sistemin arz taraflı verileriyle ilgili göstergeleri kullanarak Türkiye'de finansal erişim seviyesini ölçmüştür. Banka şube sayısının ve bu alanda meydana gelen artışların finansal erişim üzerinde arttırıcı ve gelir düzeyinde meydana gelen artışların finansal erişim üzerinde azaltıcı etkide bulunduğunu tespit etmiştir.

Bu bölümde finansal içermeye ilişkin finansal hizmetler kısaca bahsedip ardından Türkiye'de finansal içerme durumunu iyileştirmesini hedefleyen stratejileri ve son olarak Türkiye'deki finansal içerme durumunun teşhisini sağlamak için en son talep taraf verileri (Global Findex 2017 veri tabanı) ve arz taraf verileri (IMF Financial Access Survey 2018) kullanarak incelenecektir.

2.2. Türkiye'deki Finansal Hizmetlere Bakış

Son yıllarda Türkiye'de finansal hizmetler sektöründe hızlı büyümelerle beraber yaşanan değişiklikler göze çarpmaktadır. Sermaye piyasaları, bankacılık, sigortacılık, tüketici finansmanı, bireysel emeklilik, faktoring, finansal kiralama ve

diğer alt sektörler ve kurumlar finansal hizmetler sektörünü oluşturmaktadır. Bu çalışmanın konusu ‘finansal içerme’ olduğu için, konuyla ilgili bankacılık hizmetleri, sigorta hizmetleri, mikrofinans ve mobil para hizmetlerine ait bilgiler kısa ve genel bir şekilde sunulacaktır.

2.2.1. Bankacılık Hizmetleri

Türkiye’de bankacılık sistemi, 1856 yılında ilk bankanın (Osmanlı Bankası) kurulmasıyla başlamıştır. İstanbul Bankası 1847’de ilk banka olarak kurulmuş olmasına rağmen bankanın faaliyet alanının sınırlı olması ve kısa faaliyet dönemi sebebiyle bankacılık sisteminin başlangıcı 1856 yılı kabul edilmektedir. Bankacılık sistemi, 1863’ten 1919’a kadar yani Osmanlı Devleti döneminde çok kamu sektörüne finansman sağlamıştır.

Cumhuriyetin başlangıcında bankacılık sektörü, farklı sektörlerle finansal hizmetler sunmak için çoğunlukla kamu bankalarından oluşmaktaydı. Finansal sisteme özel sektörün girmesi 1950’li yıllardan itibaren başlamış ve etkili bir şekilde iktisadi faaliyetlerin finansmanına destekleyip teşvik etmektedir. 1960-2001 yılları arasında Türkiye’de bankacılık sektörü çeşitli nedenlerden dolayı birkaç dalgalanma yaşamıştır. 1994,1998 ve 2001 yıllarında ortaya çıkan krizler sonrasında Türkiye’de bankacılık sektörü yeniden yapılandırılmıştır. Sektörün iyi bir şekilde faaliyet göstermesi için etkin olmayan ve verimsiz bankaların sistemden çıkarılması, kurumsal ve hukuki yapının yeniden düzenlenmesi şeklinde uygulamalar yapılmıştır. Bu değişiklikten sonra, bankacılık sektöründe olumlu gelişmeler kaydetmiş, örneğin; tasarruf ve yatırımların artmış ve yurtdışı sermaye ülkemize çekilmiştir. (Keskin, İnan, ve Ünsal, 2019: 9-10).

2019 yılı itibariyle Türkiye’de faaliyet gösteren toplam 53 banka bulunmaktadır. Bunlardan 34’ü mevduat bankası, 6’sı katılım bankası ve 13’ü kalkınma ve yatırım bankasıdır. Mevduat bankalarından 3’ü kamu sermayeli, 21’i yabancı sermayeli ve 9’u özel sermayeli bankasıdır. Bir banka ise TMSF (Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu)’ye devredilmiştir (Türkiye Bankalar Birliği, 2019: 17). Bankalar tarafından sunulan hizmetler aşağıda sıralanmaktadır (Takan ve Boyacıoğlu Acar, 2015):

- Mevduat (Vadeli Mevduat, Vadesiz Mevduat, İhbarlı Mevduat veya Tasarruf Mevduatı, Resmi Kuruluşlar Mevduatı, Ticari Kuruluşlar Mevduatı, Bankalar Arası Mevduat ve diğer kuruluşlar Mevduat türlerini kapsamaktadır).
- Kredi İşlemleri (Kurumsal Krediler ve Bireysel Kredileri)
- Çek İşlemleri
- Havale İşlemleri
- Kiralık Kasalar
- Senet ve Diğer Belgelerin Tahsili
- Repo İşlemleri
- Menkul Değerler Alım Satım Hizmetleri
- Dış Ticaret İşlemleri (Kambiyo İşlemleri, Dış Ticarete Ödeme İşlemleri, Dış Ticaret Finansmanı)
- Elektronik Bankacılık (Banka Kartları, EFT, Satış Noktası Terminalleri (POS), ATM, SWIFT ve İnternet Ödeme Araçları).

Genel olarak baktığımızda, Türkiye’de bankacılık sistemi 164 senelik faaliyet geçmişine sahiptir. Hem Türk bankaları ve hem de yabancı bankaları faaliyet göstermektedir. Türkiye’deki bankalar, bankaların temel hizmeti olan tasarruf ve krediden, dijital bankacılık hizmetlerine kadar çeşitli hizmetleri sunmaktadır.

2.2.2. Mobil Para Hizmetleri

Mobil para ve mobil bankacılık birbirinden farklı kavramlardır. Uluslararası Para Fonu (IMF) Finansal Erişim Anketine göre, mobil para bir mobil şebeke operatörü veya geleneksel bankacılık sisteminden bağımsız olarak mobil şebeke operatörleriyle ortaklık yapan başka bir kuruluş tarafından müşterilerine sunulan bir finansal hizmettir. Mobil para, mobil para araçlar ağı tarafından sağlanan hesapları kullanarak değer biriktirme ve anında ödeme aracıdır. Mobil para hizmetlerini kullanmak için bir banka hesabına gerek yoktur; bu hizmetten yararlanmak için sadece telefon hizmetlerinin (temel bir telefona sahip olma ve mobil şebeke operatörü hizmetlerden yararlanma) kullanılması gerekir. Hâlbuki mobil bankacılık bakiye sorgusu, ödeme ve transfer hizmetleri gibi diğer bankacılık hizmetlerine erişmek ve

yürütmek için bir mobil cihazdaki uygulamanın kullanılmasıdır (<http://datahelp.imf.org>).

Mobil para, bir cep telefonu aracılığıyla gerçekleştirilen elektronik finansal hizmetleri tanımlayan bir terimdir. Genel olarak üç mobil para hizmeti bulunmaktadır. Bunlar; mobil bankacılık, mobil ödemeler ve mobil transferlerdir. Bu tanıma göre, mobil bankacılık mobil paranın bir türüdür. Gelişmiş ve bazı gelişmekte olan ülkelerde banka hesabına sahip olanlar mobil bankacılık hizmetlerden yararlanmaktadır. Hâlbuki çoğu gelişmekte olan ülkede mobil paranın son iki tipi (mobil ödemeler ve mobil transferleri) bulunmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde düşük finansal içerme düzeyi var olduğu için banka hesabına sahip olmayanlar tarafından mobil ödemeler ve mobil transferler, mobil para temel çeşidi olarak kullanılmaktadır (Paula Subi ve Martinez, 2014: 6,7).

Gelişmekte olan ülkelere biri olarak Türkiye’de, nüfusun çoğu bir finansal kurumda hesaba sahip olduğu¹ için mobil para hizmetlerinden mobil bankacılık hizmetleri kullanılmaktadır. Ülkede telefon bankacılığı ilk kez 1996 yılında bankacılık sistemine girmiştir. Mobil bankacılık hizmetleri ve bu hizmetlerin kullanımı, akıllı telefon kullanımının artışıyla beraber hızlı bir şekilde artmaktadır. Bankalar mobil bankacılık uygulamaları geliştirip müşterilerine mobil bankacılık işlemlerini kolaylaştırmaktadır. İstatistiklere göre 2011’den 2016’e kadar mobil bankacılık hizmetleri kullananların sayısı 320 bin kişiden 16 milyon 613 bin kişiye çıkmıştır. Bu yıllar arasında mobil bankacılık hizmetleri kullanarak yapılmış finansal olmayan işlem sayısı 2 milyondan 1 milyar 452 milyona artış göstermiştir. Ayrıca 2011 ve 2016 arasında mobil bankacılık işlemlerin miktarı 2 milyar 842 milyon Türk lirasından 255 milyar 328 milyon Türk lirasına yükselmiştir (Demirel, 2017: 67, 72).

¹ Global Findex (2017) veri tabanına göre, Türkiye’deki nüfusun yüzde 69’u bir finansal kurum hesabına sahiptir.

2.2.3. Sigorta Hizmetleri

Türkiye’de sigorta hizmetlerine tarihi açıdan bakacak olursak, Osmanlı İmparatorluğu dönemine kadar uzanır. Avrupa kıtasında 19. yüzyılın ikinci yarısında sigorta faaliyetlerini başlayan girişimciler, Osmanlı İmparatorluğu’nda da aynı çabayı göstermişlerdir. O zamanlarda sigorta hizmetlerinden yararlananların çoğu Türkiye’de yaşayan yabancılar ve azınlıklardı. Osmanlı İmparatorluğu döneminde, sigorta hizmetleri, dini açıdan haram olduğu bakışının var olması nedeniyle gelişmemiştir. O dönemlerde, sigorta hizmetleri sağlayan şirketler Türk isimli olmasına rağmen yabancı sermayeli şirketlerdi. Bu sektörde Türk (yerli) şirketlerin kuruluşu Cumhuriyetin kuruluşundan sonrasına denk gelir. Dönemin başlangıcında da sigortacılık faaliyetlerinin yavaş geliştiği görülmektedir. 1935 yılında Güven Sigorta tam olarak yerli sermaye ile Sümerbank tarafından devlet sanayileşme politikalarını yürütmek amacıyla kurulmuştur. İlk özel sermayeli şirket ise, 1942 yılında ‘‘Doğan Sigorta’’ adıyla kurulmuştur. Ülkede sigortacılık sektöründe yeni şirket kurulmasına bir dönem (1968–1984) izin verilmemiştir. 1980’li yıllarından itibaren yaşanan liberalleşme adımları ile sigorta şirketlerinin sayısı, piyasaya giriş ve çıkış serbest olduğundan hızlı bir şekilde artmıştır (Sezal, 2017: 1158).

Türkiye Sigorta, Reasürans ve Emeklilik Şirketleri Birliği’ne göre, 2018 yılında toplam 62 sigorta şirketi bu birliğin üyesidir. Bu şirketlerin 60’ı sigorta, 2’si reasürans şirkettir. Sigorta şirketlerinin 4’ü hayat, 18’i hayat/emeklilik ve 38’i hayat-dışı sigorta hizmetleri sunmaktadırlar (www.tsb.org.tr).

Türkiye Sigorta, Reasürans ve Emeklilik Şirketleri Birliği’ne göre, Türkiye’deki sigorta şirketleri aşağıdaki sigorta branşlarında hizmet sunmaktadırlar:

- Kaza (Karayolu Yolcu Taşımacılığı Zorunlu Koltuk Ferdi Kaza Sigortası)
- Ferdi Kaza Sigortası
- Hastalık / Sağlık (Sağlık Sigortası, Seyahat Sağlık Sigortası)
- Kara Araçları (Kasko Sigortası)
- Su Araçları (Tekne – Deniz Araçları Sigortası)
- Nakliyat (Emtia, Kıymet Sigortası)
- Yangın ve Doğal Afetler (Yangın Sigortası, Zorunlu Deprem Sigortası)

- Genel Zararlar (Cam Kırılması Sigortası, Hırsızlık Sigortası, Devlet Destekli Bitkisel Ürün Sigortası, Devlet Destekli Büyükbaş Hayvan Hayat Sigortası vs.)
- Kara Araçları Sorumluluk (Zorunlu Karayolu Taşımacılık Mali Sorumluluk Sigortası, Karayolları Motorlu Araçlar Zorunlu Mali Sorumluluk Sigortası vs.)
- Genel Sorumluluk (İşveren Mali Sorumluluk Sigortası, Üçüncü Şahıslara Karşı Mali Sorumluluk Sigortası vs.)
- Kredi
- Finansal Kayıplar (Kar Kaybı Sigortası)
- Hukuksal Koruma
- Hayat sigortasıdır.

Finansal içermenin amacı genel olarak bireylerin özellikle yoksul ve fakir insanların finansal hizmetlere erişimini sağlamaktır. Finansal içermeye ilgili olarak, Demirci-Kunt ve Klapper (2012b) finansal içirme göstergeleri olarak aşağıdaki sigorta hizmetlerinden bahsetmiştir.

- ❖ Şahsen özel sağlık sigortası alan yetişkinlerin yüzdesi
- ❖ Tarım, ormancılık veya balıkçılıkta çalışan ve mahsul, yağış veya hayvancılık sigortası için şahsen ödeme yapılan yetişkinlerin yüzdesi

Bu bağlamda, Türkiye’de 2018 yılında özel sağlık sigortasında, ferdi sigortalı sayısı bir milyon kişi ve grup sigortalı sayısı 1,2 milyon kişi olarak görülürken; tamamlayıcı sağlık sigortasında ise ferdi sigortalı sayısı 363 bin kişi, grup sigortalı sayısı 557 bin kişi olarak gerçekleşmiştir. Toplam, tamamlayıcı ve özel sağlık sigortalı sayısı 3,1 milyon kişi olup bu rakam 2018 yılı Türkiye nüfusunun %3,8’ini oluşturur. Ayrıca, 2018 yılı sonunda kaza branşında dönem içi yazılan poliçe adedi 8,6 milyon poliçedir (Türkiye Sigorta Birliği, 2018: 29, 31) .

2.2.4. Mikrofinans Hizmetleri

Mikrofinans hizmetleri, iş fikrine sahip ve gelir getirici faaliyetlerinde yatırım yapmak için temel sermayeye ihtiyaç duyulan ve bu sermayeyi diğer yollardan elde edemeyenlere kredi fırsatlarını sağlar (Aktaran Turhan Korkmaz ve Bayramoğlu, 2007: 102). Türkiye’de mikrofinans veya mikro kredi hizmetlerine benzer hizmetler sunulması Osmanlı İmparatorluğu döneminde görülmektedir. O zamanlarda mikro

kredilere benzer borçlar, vakıflar tarafından küçük girişimciye ya da tüketicilere bir varlığın rehin alınması şartıyla sunulurdu. Ayrıca 20. yüzyılın sonlarında bazı kamu bankaları (Ziraat Bankası ve Halk Bankası) da düşük gelirlilere ve çiftçilere az miktarda kredi hizmetleri sağlamaya başlamışlardı. Bu resmi kuruluşlara ilaveten, bazı yarı resmi kuruluşlar (Kooperatifleri ve yardımlaşma sandıkları) da mikro kredi hizmetleri sağlamaktaydı (Sakarya, 2008: 104).

Türkiye’de mikrofinans anlamında ilk kuruluş 2002 yılında Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı (KEDV) tarafından kurulan ‘Maya Mikro Ekonomik Destek İşletmesi’dir (Gökyay, 2008: 8). KEDV 1986 yılından zamanımıza kadar, yoksulluk ve eşitsizliğin ortadan kaldırılmasını desteklemek için, kadınların yaşam kalitelerini, liderliğini ve ilişkilerini iyileştirmek için çalışmaya devam etmektedir. KEDV, Ekonomik Güçlendirme Programı altında kadınlar için aşağıdaki hizmetleri sağlamıştır (www.kedv.org.tr).

‘...kadınların aksesuar, ev tekstili, hediyelik eşya, gıda, sabun, hediyelik kutu üretimi, catering, 2. el eşya satışı, çocuk bakım ve eğitim hizmetleri, lokanta, misafirhane, organik tarım, bitki kurutma vb. alanlarda ortak iş kurmalarına destek verip yaklaşık 7600 kadın bu hizmetlerden yararlanmaktadır. Ayrıca girişimci kadınlar için bir iş portalı açmıştır...’

Maya, diğer bir mikro kredi kuruluşu olarak Grup Kredisi (MayaBiz), Bireysel Kredi (MayaBen) ve İhtiyaç Kredisi (MayaAile) hizmetleri sunmaktadır. Grup Kredisi, gelir getirici bir iktisadi faaliyeti sürdüren kadınlara, iktisadi faaliyetlerini geliştirmek üzere gereken sermayeyi elde etmek için sunulan bir kaynaktır. Kadınların bu mikro kredi hizmetinden yararlanması için bir işte tecrübeli olması gerekir. Bireysel kredide de, grup kredisi gibi iş başlatmak ya da geliştirmek için mikro kredi hizmetleri sağlanır. İhtiyaç kredisi aracılığıyla, sağlık, okul giderleri, fatura ödemeleri gibi acil ihtiyaçları karşılamak için nakit paraya ihtiyaç duyulan ve Maya’nın üyesi olup ve diğer kredi ödemelerini zamanında yapan kadınlara kredi sağlanır (Gökyay, 2008: 84, 85).

Mikrofinans hizmetleri sunan diğerk bir kuruluş Türkiye Grameen Mikrofinans Programı (TGMP)'dir. TGMP kar amacı gütmeyen iktisadi bir kuruluş olarak 2003 yılında faaliyete başlamaktadır. Bu kuruluş, Türkiye'de fakirliğı düşürmek amacıyla düşük gelirli kadınlara gelir getirici faaliyetlerde mikro kredi hizmetleri sağlamaktadır. Kuruluş, bu hizmetleri geleneksel bağış "sadaka" yerine sunar. Mikro krediler kimlik dışında hiçbir diğerk doküman ve teminat gerektirmeden sağlamaktadır. TGMP, aşağıda yer alan kredi hizmetlerini sunmaktadır:

Temel Kredi: Mikro girişimciler için TGMP tarafından sağlanan ana mikrokredidir. Bu hizmet altında yeni mikro girişimciler için 100 TL ila 1.000 TL arasında mikrokredi sağlanır.

Girişimci Kredisi: Başarılı, çalışkan, becerili ve vergi mükellefi olan mikro girişimciye 1.000 TL'den 5.000 TL'ye kadar mikrokredi verilir.

Hayvancılık Kredisi: Bu hizmet altında hayvan yetiştirmeyi isteyen mikro girişimciye 2.000 TL'ye kadar kredi verilir.

Sosyal Kalkınma Kredisi: Mikro girişimci tarafından alınmış diğerk mikrokredi türlerine ek olarak, temizlik ürünlerinden kozmetik ürünlerine kadar farklı ürünleri finans etmek için verilen diğerk bir mikrokredi türüdür.

İletişim Kredisi: Mikro girişimcilere diğerk krediler yanında teknolojik gelişimlerini sağlamak için verilir.

TGMP krediler ek olarak Mikro Sigorta, Mikro Konut Sigortası ve Gönüllü Tasarruflar gibi hizmetler de sunmaktadır (www.tgmp.net/tr).

2.3. Türkiye'de Uygulanan Finansal İçerme Stratejileri

Son yıllarda, kapsayıcı ve sürdürülebilir büyüme kavramı, hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülkelerde büyük ilgi çekmektedir. Buna paralel olarak, ulusal ve uluslararası politika yapıcılar, hedeflenen büyümeyi gerçekleştirmenin bir aracı olarak finansal içermenin önemini vurgulamışlar. Kapsayıcı ve sürdürülebilir büyümenin önemini ve bu konuda finansal içermenin rolünü dikkate alarak, Merkez Bankaları veya diğerk kurumlar tarafından ulusal düzeyde finansal içerme stratejileri

geliştirilmektedirler. Türkiye'deki finansal içerme stratejileri aşağıdaki başlıklar altında (devlet stratejileri ve sivil toplum kuruluşlarının / STK stratejileri) bahsedilecektir.

2.3.1. Devlet Stratejileri

Finansal içerme stratejileri ulusal düzeyde, finansal hizmetlere erişimin ve kullanımın yaygınlaştırılması ve artırılması için önceliklere ve gerçeklere dayalı, daha iyi kaynaklandırılmış ve kapsamlı bir yaklaşım sunmak için önemli bir fırsat olarak görülmektedir. Dünya çapında birçok ülke 2014 sonu itibariyle finansal içerme konusunda taahhütte bulunmuştur. Bu taahhütleri yerine getirmek için bazı ülkeler ulusal finansal içerme stratejileri geliştirmektedirler (www.worldbank.org). Bu ülkelerden biri Türkiye'dir. Türkiye'de politika yapıcılar 2014 yılında finansal içerme stratejisini formüle etmişler. Finansal içerme gündemine uygun olarak, bu strateji iki konuyu amaçlamaktadır. Bunlar; finansal erişimin artması ile finansal sektörü genişletmek ve tüketicilerin finansal bilincini artırmaktır (Güngen, 2018: 6).

Türkiye'de devletin finansal içerme durumunu iyileştirmeyi hedefleyen üç stratejik planından bahsedebiliriz. Bunlar; Finansal Erişim, Finansal Eğitim ve Finansal Tüketicinin Korunması Stratejisi ve Eylem Planı; Hazine Müsteşarlığı Stratejik Planı 2014 – 2018 ve Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu'nun 2019-2021 Dördüncü Stratejik Planıdır. Bu stratejilerde, finansal içermeye ilişkin yer alan konular aşağıda sırayla bahsedilecektir.

2.3.1.1. Finansal Erişim, Finansal Eğitim ve Finansal Tüketicinin Korunması Stratejisi ve Eylem Planı

Türkiye'de Finansal İstikrar Komitesi 2014 yılında, finansal erişim, finansal eğitim ve finansal tüketicinin korunmasını birbirleriyle ilişkili olan konular olarak dikkate alıp (2014 – 2017) dönemi için bütüncül bir finansal içerme stratejisi hazırlamıştır. Bu komite, ülkedeki gereksinimlere ve önceliklere dayalı 'Finansal Eğitim Eylem Planı ile Finansal Tüketicinin Korunması Eylem Planı'nı da oluşturmuştur. Finansal içerme stratejisi, bu stratejinin temel amaç ve hedefine uyumlu olarak, Türkiye'nin kalkınma planı, orta vadeli program ve İstanbul uluslararası finans merkezi stratejisi ve eylem planını, G20 tarafından belirlenmiş yenilikçi finansal

içerme temel ilkeleri, ulusal ve uluslararası literatürü dikkate alarak hazırlanmıştır. Türkiye'nin finansal içerme ulusal stratejisine göre, bu stratejinin amacı:

‘...finansal ürün ve hizmetlerin tüm kesimlere yayılması, finansal sistem dışında kalan kişilerin sisteme dâhil edilmesi, mevcut ürün ve hizmetlerin kalitesinin ve kullanımının artırılmasıdır. Bu çerçevede, stratejinin hedefi bilgi ve bilincin artırılması yoluyla finansal ürün ve hizmetlere erişim ile finansal ürün ve hizmetlerin kullanımının artırılmasıdır. Ayrıca, ilgili aktörlerin öncülüğünde finansal tüketicinin korunmasına yönelik etkin tedbirlerin alınması hedeflenmektedir’.

Bu strateji içeriğinde finansal hizmetlerin talep yönünün güçlendirilmesi için eylem planları hazırlanmıştır. Bunlar; finansal eğitim ve finansal tüketicinin korunmasının eylem planlarıdır. Eylem planlarını gerçekleştirmek için, sorumlu ve ilgili kurumların yanı sıra sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliği yapılarak etkinliğinin artırılması hedef olarak vurgulanmıştır. Finansal eğitim eylem planında Türkiye'nin tüm nüfusunun ve yaşayan grupların finansal ürün ve hizmetlere yönelik bilgisi ve bilincinin artırılması amaçlanmıştır (Başbakanlık, 2014). Türkiye'nin finansal içerme stratejisinde yer alan bu üç bileşen aşağıda kavramsal olarak ele alınacaktır:

2.3.1.1.1. Finansal Okuryazarlık

Gün geçtikçe dünya çapında finansal konuların karmaşıklığı artmaktadır. Bireylerin düşük finansal bilgiye sahip olması yetkililerin endişelerini arttırmaktadır. Çünkü finansal bilginin düşük olması, finansal kararlar alırken zorluklarla karşılaşılmasına neden olur. Böyle durumlarda daha iyi finansal kararlar almak için finansal okuryazarlığın ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır (Kiliç, Ata, ve Seyrek, 2015: 131). Temel eğitim ve finansal okuryazarlık düzeyindeki eksiklikler, çeşitli finansal hizmetlere erişimde bireyler için büyük bir engeldir. Yani finansal dışlanmanın bir nedeni olarak söylenebilir.

Finansal okuryazarlık, finansal bilgi ve finansal eğitim terimleri çoğu zaman literatürde birbirlerine eş anlamlı kavramlar olarak kullanılmaktadır ve az sayıda

araştırmacı bu terimleri tanımlamak veya farklılaştırmak için çaba sarf etmişler. Genel olarak, finansal okuryazarlık, bir bireyin para yönetimi konusundaki yeterliliğine işaret eder (Kimiyağhalam ve Safari, 2015: 82). Kiliç vd. (2015: 130)'e göre finansal okuryazarlık, “bireylerin etkili finansal kararlar almak için gerekli finansal bilgiye ve beceriye sahip olmaları”nı ifade eder. Diğer bir ifadeyle, kişilerin finansı anlayabilme yeteneğini gösterir. Yapılan çeşitli araştırmaların tanımına göre, finansal okuryazarlık dört konuya işaret eder: Bireylerin finansal kavramlara ilişkin bilgisi (1), finansal başarısı (2), finansal karar verme yeteneği (3) ve geleceğe yönelik finansal planlarındaki güveni(4).

Iqbal ve Sami (2017), bireylerin finansal okuryazarlığının yetersizliğini, finansal hizmetlere erişmesinde bir engel olarak ifade etmiştir. Bu bireyler, farklı finansal ürünlerin, örneğin; banka hesaplarının, çek kolaylıklarının, banka kredisinin, sigortanın vb. hizmetlerin önemine ilişkin bilgiye sahip olmadıklarından dolayı finansal hizmetlere yeterli düzeyde erişememektedirler. Bu durumun tersi, bireylerin uygun düzeyde finansal okuryazarlığa sahip olması, birçok finansal ürünün kullanımını arttırır. Grohmann, Klühs, ve Menkhoff'un (2018) “Does Financial Literacy Improve Financial Inclusion? Cross Country Evidence” isimli araştırma sonuçlarına göre, finansal eğitim, geleneksel finansal altyapı genişletme politikalarına ek olarak, önemli bir finansal gelişme aracıdır. Yazarlara göre, politika açısından bakıldığında, finansal okuryazarlığının geliştirilmesi, finansal içermeyi geliştirmek için yararlı olmaktadır.

Bireylerin gerekli finansal bilgiye ve beceriye sahip olmaları yani finansal okuryazarlığına sahip olması daha iyi finansal karar almalarını sağlar. Yeterli düzeyde finansal okuryazarlığına sahip olanlar, piyasada sunulan finansal hizmetlerle ilgili bilgiye sahip olduğu için finansal hizmetlerden yararlanma derecesini de arttırır ve sonuçta finansal içirme düzeyini de etkiler.

2.3.1.1.2. Finansal Erişim

Finansal hizmetlere erişim, düşük gelirli ülkelerde hane halkının ekonomik refahı için büyük önem taşımaktadır. Hane halkı için tasarruf, kredi ve ödeme gibi hizmetleri kolaylaştırır, risklere karşı sigorta yapılmasına yardımcı olur ve eğitime ve

diğer sermaye biçimlerine yatırım yapılmasını teşvik eder (Honohan ve King, 2012: 45).

Finansal ürün ve hizmetlere erişim, firmalar ve hane halkı tarafından bankacılık hizmetlere (örneğin; kredi, mevduat ve ödeme işlemleri gibi), sigortaya ve diğer benzer finansal ürün ve hizmetlere uygun koşullar altında ve yeterli düzeyde ulaşılabilmeyi ve bu hizmetlerin kullanımını ifade eder (Başbakanlık, 2014: 1).

Camara & Tuesta (2017), finansal içerme ve finansal hizmetlere erişim arasında fark olduğunu belirtmiştir. Onlara göre, yüksek düzeyde finansal hizmetlere erişim mutlaka yüksek bir finansal içerme düzeyi anlamına gelmez. Finansal hizmetlere erişim finansal içermeyi ölçmek için dikkat edilen önemli bir boyuttur. (Cámara ve Tuesta, 2017: 7). Genel olarak finansal hizmetlere erişim finansal hizmetleri kullanmak ve yararlanmak için temel oluşturur. Finansal hizmetlere erişimi olmayan bireyler, resmi finansal hizmetleri kesin olarak kullanamazlar.

2.3.1.1.3. Finansal Tüketicinin Korunması

2008 finansal krizine kadar dünya ekonomisinde her yıl yaklaşık 150 milyon kişi, finansal hizmetlerin yeni kullanıcısı olarak toplam sayıyı artırıyordu. Krizden sonra artış hızı yavaşlamış olsa da büyüme devam etmektedir. Bu kriz, küresel finansal sistemin uzun vadeli istikrarı için finansal tüketicilerin korunmasının önemini daha artırmıştır. Finansal hizmetlerin kullanımındaki artışlar, tüketicileri korumak için daha etkin finansal düzenlemeleri ve tüketici eğitimine duyulan ihtiyacı vurgulamaktadır. Güçlü bir finansal tüketici korumasının olmaması, geliştirilmiş finansal içermenin ekonomik büyümeyi artırıcı faydalarının, ciddi bir şekilde azalmasına ve zayıflamasına sebep olur (The World Bank, 2012).

Türkiye'nin Finansal Erişim, Finansal Eğitim ve Finansal Tüketicinin Korunması Stratejisine (2014) göre, "Finansal tüketicinin korunması, finansal ürün ve hizmetleri arz edenler ile bunları talep edenler arasında hakkaniyetli ve adil bir alışveriş ortamını temin etmeye yönelik düzenlemeleri ifade etmektedir" (Başbakanlık, 2014: 1). Finansal tüketicilerin korunması, finansal kurumlar için perakende müşterileriyle ilgili belli davranış kurallarını gerektirir. Bu olgunun

amaçları, tüketicilerin bilinçli kararlar almalarına yardımcı olacak bilgi edinmelerini sağlamak, tüketicilerin haksız uygulamalara maruz kalmasını engellemek ve anlaşmazlıkları çözmek için olası mekanizmalara sahip olmaktır (The World Bank, 2012: 1).

Finansal tüketicinin korunması, politika yapıcılar için bir politika hedefi olarak, finansal sektörün sağlıklı gelişimi ve daha geniş ekonomik büyüme için katkıda bulunan bir faktör olarak giderek daha önemli bir öncelik haline gelmiştir. Finansal hizmetlere genişletilmiş erişimin tüketiciler için fayda sağlaması, finansal hizmetlerin en iyi nasıl kullanılacağına dair bilinçli kararların alınması, kayıtlı finans sektörüne güven sağlamak ve sağlıklı ve rekabetçi finansal piyasalara katkıda bulunmak için güçlü bir tüketici koruma sistemini gerektirmektedir (www.worldbank.org). Güçlü bir finansal tüketici koruması olmadığında, geliştirilmiş finansal içermenin büyümeyi artırıcı etkileri ciddi bir şekilde azalacaktır (The World Bank, 2012). Finansal eğitim ve tüketicilerin korunması Türkiye gibi diğer birçok ülkede de finansal içirme stratejisinin temel bileşenlerindedir.

2.3.1.2. Hazine Müsteşarlığı Stratejik Planı 2014 – 2018

Finansal içermenin artırılmasını amaçlayan diğer stratejiler, 2014-2018 dönemi için hazırlanan Hazine Müsteşarlığı Stratejik Planında yer almıştır. Bu planın stratejik amacı olarak, finansal sistemi ve finansal istikrarı güçlendirmek için finansal ürün ve hizmetlerde çeşitliliğinin, derinliğinin ve finansal içermenin artırılması ifade edilmektedir. Bu stratejik amaca ulaşmak için, finansal içermenin artırılması için belirlenen alt stratejiler aşağıdaki gibidir;

- İlgili kurumlarla işbirliği içerisinde stratejinin oluşturulması,
- Stratejinin etkin bir şekilde uygulanması ile ilgili izleme ve koordinasyon mekanizmalarının geliştirilmesi
- Finansal içirme konusunda G-20 bünyesindeki Finansal İçerme Küresel İşbirliği (GPFI) ve Finansal İçerme Birliği (AFI) ile işbirliği ve koordinasyonun güçlendirilmesidir

Hazine Müsteşarlığı (2014 – 2018) Stratejik Planına göre, finansal ürün ve hizmetlerde çeşitliliği, derinliği arttırarak finansal içermenin geliştirmesi farklı stratejiler ile ele alınmıştır (Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, 2014).

2.3.1.3. Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu'nun 2019-2021 Dördüncü Stratejik Planı

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK)'nın 2019-2021 dönemini kapsayan Dördüncü Stratejik Planının ikinci amacı (düzenleme, denetim ve uygulama faaliyetlerinde etkinlik) ve dördüncü amacı (finansal okuryazarlığın arttırılması ve finansal tüketicinin korunması) altında finansal içermeyi etkileyen hedefler belirlenmektedir. Finansal içermeyi etkileyen değinilmiş stratejinin hedeflerinden biri ise, “yeni finansal mimari anlayışı çerçevesinde finansal istikrar ve güvenliği esas alan esnek, etkili ve kapsamlı düzenleme altyapısının güçlendirilmesi; katılım bankacılığı ve faizsiz finans sektörü geliştirilmesi ve finansal ürün ve hizmetlerden yararlananların korunmasına yönelik idari kapasite ve düzenleyici çerçeveyi güçlendirmek ve finansal farkındalık seviyesinin artırılması için ihtiyaç duyulan konularda çalışmalar yapmak’’tır (BDDK, 2019: 4,5).

Genel olarak baktığımızda, finansal içermeyi engelleyen faktörlerden biri finansal kurumlar üzerindeki güven eksikliğidir. Global Findex (2017) veri tabanına göre, Türkiye’de bir hesaba sahip olmayan kişilerin % 23’ü, finansal kurumlara güven eksikliği nedeniyle hesaba sahip değildirlir. BDDK’nin 2019-2021 Dördüncü Stratejik Planına dayalı olarak, finansal istikrarı ve güvenliği esas alan yeni bir finansal mimari oluşturulması Türk finansal sektöründe yaşanan güven eksikliğini olumlu yönde etkileyecektir.

Mali sektör çeşitlendirilmesi ve farklı alt sektörlerin geliştirilmesi, makroekonomik dalgalanmalara karşı bir önlem olmasına rağmen farklı kesimlerin finansal erişiminin arttırılması açısından da önemlidir (BDDK, 2019: 33). Ayrıca, Müslüman ülkelerde finansal içermeye engel olan diğer faktör de dini sebeplerdir. Türkiye’de Global Findex 2017 veri tabanına göre, hesaba sahip olmayanların % 19’u dini sebepleri finansal hizmetlere erişiminde bir engel olarak beyan etmişlerdir. Bu

nedenle, bu stratejiye göre, katılım bankacılığı ve faizsiz finans sektörünün geliştirilmesi finansal içermenin arttırmasını da etkileyecektir.

Türkiye’de finansal içerme stratejisinin bir bileşeni olarak, finansal tüketicinin korunması BDDK’nin 2019-2021 Dördüncü Stratejik Planının bir hedefi olarak görülmektedir. Bu stratejiye göre, “finansal ürün ve hizmetlerden yararlananların korunmasına yönelik idari kapasite ve düzenleyici çerçeve güçlendirilecek ve finansal farkındalık seviyesinin artırılması için ihtiyaç duyulan konularda çalışmalar yapılacaktır”.

Özet olarak, bu strateji planında yer alan hedefler yukarıda değinildiği gibi, finansal içermeyi olumlu yönde etkileyecek ve geliştirmesine sebep olacaktır.

2.3.2. Sivil Toplum Kuruluşlarının (STK) Stratejileri

Türkiye’nin ulusal finansal içerme stratejisinde (finansal erişim, finansal eğitim, finansal tüketicinin korunması stratejisi ve eylem planları) bahsedildiği gibi, sivil toplum kuruluşları finansal içerme stratejisinden (özellikle, finansal eğitim, finansal tüketicinin korunmasından) sorumlu olan kurumlar ile stratejinin amaçlarına ulaşmak için işbirliği yapmaları gerektiğinden bahsedilmiştir. Genel olarak incelediğimizde, sivil toplum kuruluşları tarafından uygulanan tam ve ayrı bir finansal içerme stratejisi görülmemektedir. Bazı STK’lerin Türkiye’nin finansal içerme strateji bileşenlerini dikkate aldıkları ve bu bileşenlerin iyileştirmesine yönelik faaliyetleri görülmektedir. Bu kuruluşlardan biri de Finansal Okuryazarlık ve Erişim Derneği (FODER)’dir. FODER yerel ve ulusal düzeyde toplumsal kalkınmayı desteklemek amacıyla finansal okuryazarlık faaliyetlerini, bireylerin para yönetimi konusundaki yeterliliğini arttırmak ve etkili finansal kararlar almak için yürütmektedir. Ayrıca, bu alanda çalışan diğer kuruluşlara ve bireylere de destek vermektedir. FODER amacına ulaşmak üzere aşağıda yer alan eylemleri gerçekleştirmektedir:

- 1.“Finansal Okuryazarlık konusunun gelişmesinde anahtar role sahip kurum/kuruluşların geniş kitlelere tanıtılması için yarışma başvuruları, iletişim araçları kullanımı gibi yöntemlerle çaba sarf eder.
- 2.Türkiye’deki durumu karşılaştırmalı şekilde gösteren bilgilendirme sağlayıcı yayınlar yapar, toplantı ve seminerler düzenler. İmkân ölçüsünde, sektör çalışanlarının mesleki

bilgilerini geliştirmek ve araştırmalar yapmak üzere benzer yurtdışı kurumlara gönderilmesine çaba harcar.

- 3.Yasaların çizdiği sınırlar içinde olmak kaydıyla benzer yurtdışı dernek ve kurumlara işbirliği yapar, gerekli yasal izinleri alarak ilgili uluslararası birliklere katılır. Sektörün gelişmesine katkı sağlayıcı nitelikte yeni uygulamaların Türkiye’de de yaygınlaşması için fikri ortam hazırlar.
- 4.Amacın gerçekleştirilmesi için gerekli olan her türlü bilgi, belge, doküman ve yayınları temin eder, dokümantasyon merkezi oluşturur, yarışmalar düzenler, çalışmalarını geniş kitlelere duyurmak için gazete, dergi, kitap ve bülten gibi yayınlar çıkarır, görsel, basılı ve dijital iletişim mecralarını kullanır.
- 5.Dernek çalışmalarının etkin ve verimli yürütülebilmesini teminen üyeler arasından mevzuat, pazarlama, istatistik, eğitim ve benzeri komiteler kurar.
- 6.Dernek amacının gerçekleştirilmesini sağlamak için gönüllüler bularak, eğiterek ve dernek adına çalışma imkânı sağlayabilir.
- 7.Dernek faaliyetlerinin hedef kitlelere ulaştırılması ve erişimi için çaba sarf eder.
- 8.Dernek amaçlarının gerçekleştirilmesi için ihtiyaç duyduğu gelirleri temin etmek amacıyla iktisadi, ticari ve sanayi işletmeler kurabilir, işletebilir veya ortak olabilir, gerekli izinler alınmak Şartıyla yardım toplama faaliyetlerinde bulunup, yurt içi ve dışından fon yardımı ve bağış kabul edebilir.
- 9.Dernek amacının gerçekleştirilmesi ve gelir temini için kamu kurum ve kuruluşları ya da ilgili yasa ile tesis edilmiş kuruluşlar ile ortak projeler yürütür.
10. Dernek kuruluş gayesinin teminine katkı ve gelir sağlamak amacıyla raporlar (araştırma raporları, endeksler, vb.) hazırlar, süreli veya dönemseller yayımlar, bunları üyelerine ve talep edenlere bedeli mukabili satabilir, abonelik tesis edebilir.
11. Dernek alışmaları olarak kurs, seminer, konferans, panel ve yarışma gibi eğitici çalışmalar düzenler ya da düzenlenmesine aracılık eder.
12. Dernek, yönetim kurulu üyelerinin tamamının katılacağı toplantıda oybirliği ile alınacak yönetim kurulu kararı ile yasal mevzuat hükümlerine uygun olarak yerli ve yabancı finans kuruluşlarından kısa ve uzun vadeli krediler kullanarak borçlanabilir’.

Türkiye genelinde bireylerin finansal okuryazarlığı, finansal erişim bilincini yükseltmek ve fırsatları oluşturmak amacıyla FODER, eğitim, araştırma ve bilinçlendirme programlarını destekleyip, politika oluşturma faaliyetlerinde bulunmaktadır. FODER değinilmiş faaliyetleri devlet, özel sektör ve diğer STK’lar ile işbirliği yaparak gerçekleştirmektedir (www.fo-der.org).

2.4. Türkiye’de Finansal İçermenin Boyutları

Bu bölümde, Türkiye'deki finansal içerme durumu, Dünya Bankası tarafından oluşturulmuş Global Findex (2017) veri seti ve Uluslararası Para Fonu’nun Finansal Erişim Anketi’nin veri seti kullanılarak incelenecektir.

Global Findex (2017) veri setinde göstergeler, dünya nüfusunun yüzde 97’sinden fazlasını temsil eden finansal içerme bilgilerini kapsar. Bu veri seti, 144 ekonomiden yaklaşık 150.000 kişiyi kapsayan anket verilerinden alınmaktadır. Anket, 2017 takvim yılı boyunca, Gallup Inc. tarafından her ülkede rastgele seçilen yaklaşık 1.000 yetişkin üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bu veri seti, talep taraf verilerini kapsamaktadır (Demirguc-Kunt vd. , 2018: 111).

Uluslararası Para Fonu’nun Finansal Erişim Anketi, arz taraflı veri seti olarak, 2009 yılından bu yana kadar her yıl yapılmakta olup, 189 ülkeyi kapsamaktadır. Finansal hizmetlere erişim ve bu hizmetlerin kullanımına ilişkin bir veri kümesidir. Finansal içerme ilerlemesini ölçmek ve izlemek için, politika yapıcıları desteklemeyi amaçlamaktadır (data.imf.org).

Türkiye ile ilgili Global Findex (2017) veri seti, 510 erkek ve 490 kadın toplam 1000 kişiyi kapsayıp; hedef nüfusun tamamı sivil Türk vatandaşlarıdır². Hedef nüfus yetişkinler, yani 15 yaş ve üstü olan bireylerdir. Türkiye’de 2017 yılında yetişkin nüfusu 59.4 milyon kişidir. Ankete katılanların yaş ortalaması 37 olup en büyük olanı 82 ve en küçük olanı 15 yaşındadır.

Türkiye’deki finansal içerme durumunu değerlendirmek için bu bölümde hem talep tarafı verileri hem de arz taraf verileri dikkate alınmıştır. Finansal içermenin kullanım ve engel boyutunu talep taraf verileri yani Global Findex (2017) ve erişim boyutunu arz taraf verileri yani Uluslararası Para Fonu’nun finansal erişim anketi kullanılarak aşağıda yer aldığı gibi incelenmiştir.

² Anket metodolojisi hakkında daha fazla bilgi, Demirguc-Kunt, A., Klapper, L., Singer, D., Ansar, S., & Hess, J. (2018) kaynağından ve Uluslararası Para Fonu’nun Finansal Erişim Anketi’ne ait detaylı bilgi bu internet sitesinden (<http://datahelp.imf.org/knowledgebase/articles/882546-what-is-the-financial-access-survey-fas>) elde edilebilir.

2.4.1. Erişim Boyutu

Thorsten Beck, Demircuc-Kunt, ve Martinez Peria (2007: 238), bankaların demografik şube penetrasyonu (100.000 kişi başına bankaların şube sayısı), demografik ATM penetrasyonu (100.000 kişi başına bankaların ATM sayısı), coğrafi şube penetrasyonu (1.000 kilometrekarede bankaların şube sayısı) ve coğrafi ATM penetrasyonunu (1.000 kilometrekarede bankaların ATM sayısı) finansal içerme erişim boyutu göstergeleri olarak belirlemiştir.

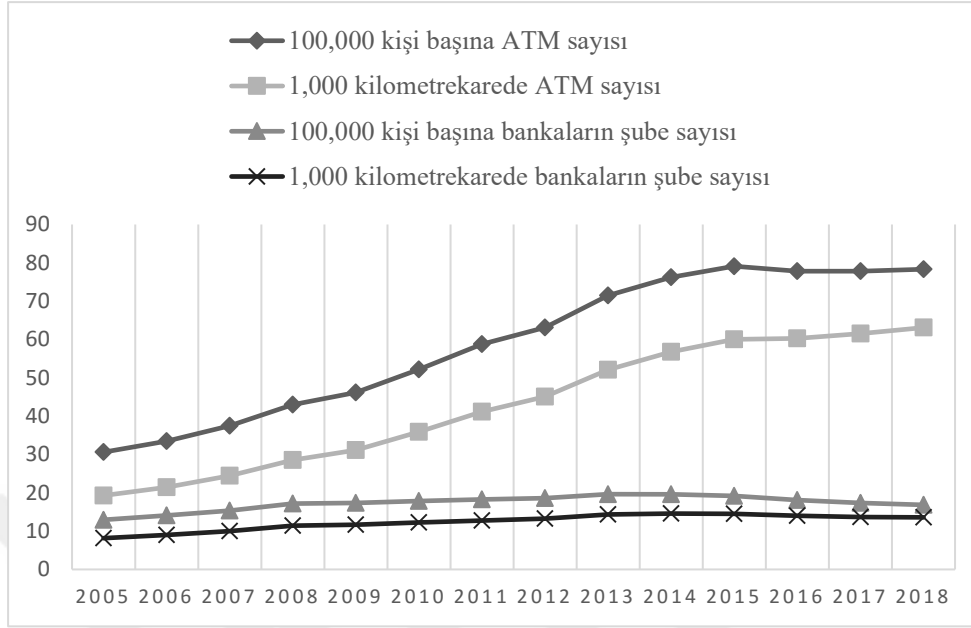
IMF finansal erişim anketinin veri setine dayalı olarak, Tablo 2.1’de gösterildiği gibi, Türkiye’de 2018 yılında demografik penetrasyon açısından; her yüz bin kişi başına bankaların şube sayısı 17 şube ve ATM’lerin sayısı 78 adettir. Coğrafi penetrasyon açısından; her bin kilometrekarede 14 banka şubesi ve 63 ATM bulunmaktadır.

Tablo 2. 1:Türkiye’de Banka Şubeleri ve ATM Penetrasyonu

	Türkiye	2018
100,000 kişi başına ATM sayısı		78.28
1,000 kilometrekarede ATM sayısı		63.09
100,000 kişi başına bankaların şube sayısı		16.81
1,000 kilometrekarede bankaların şube sayısı		13.55

Kaynak: IMF finansal erişim anketi (2018)

Şekil 2. 1:Türkiye’de Finansal Erişim Göstergelerinin Gelişimi



Kaynak: IMF finansal erişim anketi (2005 - 2018).

Türkiye’de, finansal içerme erişim boyutu göstergelerinin gelişimi 2005’ten 2018’e kadar genel olarak artmıştır. Şekil 2.1’de görüldüğü gibi, demografik ve coğrafi açısından ATM penetrasyonu, bankaların demografik ve coğrafi açısından şube penetrasyonu 2005’ten 2015’e kadar artış göstermiş, 2015 yılından sonra artış hızı yavaşlamış, hatta küçük oranda bir düşüş de göstermiştir.

2.4.2. Kullanım Boyutu

Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, Finansal İçerme Birliği vd. araştırmacılar ve organizasyonlar finansal hizmetlerin kullanımını finansal içermenin bir boyutu olarak kabul etmişlerdir. Demirci-Kunt ve Klapper (2012b)’e göre, finansal içerme kullanım boyutu; yoksullar, gençler ve kadınlar gibi farklı gruplar tarafından kullanılan çeşitli ürünlerin kullanım düzeyini ifade eder.

Türkiye’de finansal içermenin kullanım boyutunun temel göstergesi olarak; yetişkinlerin % 76’sı bir finansal kuruluş veya mobil para aracılığıyla bir hesap sahibidir. Tablo 2.2’de görüleceği gibi, 2011 ve 2017 yılları arasında resmi bir finansal kuruluşa hesabı olanların yüzdeleri artmıştır. Türkiye’deki hesap sahipliği oranı, üst-orta gelirli ülkeler grubunun ortalama hesap sahipliği oranıyla (% 73.1)

kıyaslandığında düşük olup Avrupa ve Orta Asya ortalama hesap sahipliği oranından (%65.3) yüksektir.

Türkiye’de, bireysel özellikleri açısından gruplar arasında hesap sahipliği yüzdeleri önemli bir fark gösterir. Cinsiyet açısından bakıldığında; 2017 yılında kadınların % 54’ü ve erkeklerin % 83’ü bir finansal kurum hesabına sahip olup 29 puanlık bir fark gösterir. Ayrıca, işgücü dışında kalan yetişkinlerin yüzdesi işgücündekilere göre çok düşüktür. Tablo 2.2’de görüleceği gibi, işgücünde olan yetişkinlerin % 90’ı hesaba sahip olup işgücü dışında olanların sadece % 44’ü bir hesaba sahiptir. Kırsal bölgelerde yaşayan yetişkinler (% 65) oranı, Türkiye genelinde hesap sahipliği (% 69) oranına göre iyi bir düzeydedir.

Türkiye’de finansal hizmetlerin kullanımına tasarruf açısından bakıldığında, 2017 yılı boyunca ankete katılanların % 39’u herhangi bir amaç için tasarrufta bulunduğunu bildirmiştir, hâlbuki diğer üst-orta gelirli ülkeler grubunda bu oran % 46.4’tür. Bu durum, Türkiye’de 2017’de diğer emsal ülkelere göre tasarruf düşüklüğüne işaret eder. Finansal içerme açısından önemli olan, finansal kurumlarda tasarruf eden (resmi tasarruf) yetişkinlerin yüzdesidir. Bahsi geçen yılda bir finansal kurum nezdinde tasarruf ettiğini beyan eden bireylerin yüzdesi 23’tür. Buna göre, finansal kurumda tasarruf ettiğini beyan eden bireylerin yüzdesi 2014 yılının oranına kıyasla artış gösterip finansal içerme açısından öneme sahiptir. Ayrıca, Türkiye’de 2017 yılında bir banka veya diğer bir finansal kurumdan (resmi kredi) borç aldığını beyan eden bireylerin yüzdesi % 13.8’dir. Bu oran, diğer borç kaynağı olarak aile ve arkadaşlardan borç aldığını beyan eden bireylerin yüzdelere göre düşüktür. Bir finansal kuruluştan borç alanların yüzdeleri 2014’e göre 2017’de azalmıştır (Demirguc-Kunt vd. , 2018). Bu durum krediye erişim açısından dikkat çekicidir ve finansal içerme durumunun iyileştirmesini olumsuz yönde etkilediğine işaret eder.

Tablo 2. 2:Türkiye’de Hesap sahipliği ve Kullanımı

Hesap sahipliği (% Yaş 15+)	2011	2014	2017
	Yüzde	Yüzde	Yüzde
Hesap	58	57	69
Mobil para hesabı		1	16
Bireysel özelliklere göre hesap sahipleri (% yaş 15+)			
Kadın	33	44	54
Erkek	82	69	83
Kırsal	55	54	65
İşgücünde hesaba sahip olanlar	89	71	90
İşgücü dışında hesaba sahip olanlar	37	45	44
2017 Son 12 Ayında Tasarruf ve Kredi			
Herhangi bir parayı tasarruf edenler		41	39
Bir finansal kurum hesabı kullanarak tasarruf edenler		9	23
Herhangi bir borç alanlar		61	59
Bir finansal kuruluştan borç alanlar		20	13.8
Aileden veya arkadaşlarından borç alanlar		29	28
Bir tasarruf kulübünden borç alanlar			6

Kaynak: Dünya Bankası, Global Findex (2017) Veri Tabanı

2.4.3. Engeller Boyutu

Birinci bölümünde bahsedildiği gibi, finansal içermenin engeller boyutu, banka hesabı olmayan bireyler tarafından finansal hizmetlerin erişiminde engel olan nedenlere ilişkin sağlanmış bilgiler ile elde edilir. Global Findex (2017) veri tabanına göre, 2017’de Türkiye’de finansal içirme engellerinden dolayı ankete katılan bireylerin % 31’i finansal kurumlarda hesaba sahip değildir. Hesaba sahip olmayanlar tarafından ifade edilen engeller, gönüllü ve gönüllü olmayan dışlanma olarak aşağıda yer alan Şekil 2.2’de gösterilmiştir. Global Finansal Kalkınma (2014) Raporu’na göre, kültürel/dini nedenler, bireyin finansal hizmetlere ihtiyacının olmaması ve dolaylı erişim gibi nedenler gönül dışlanma nedenleri olarak belirtilmektedir (World Bank, 2014:16).

Şekil 2. 2:Türkiye’de Finansal İçermeye Engel Olan Nedenler



Kaynak: Dünya Bankası, Global Findex (2017) Veri Tabanı

Şekil 2.2’ye göre, 2017 yılında, Türkiye’de bir finansal kurumda hesaba sahip olmayanların % 19’u dini nedenleri, % 65’i ailedeki diğer bir kişinin bir finansal kurumda hesaba sahip olduğunu, % 36’sı para yetersizliğini ve % 1’i finansal hizmetlere ihtiyaç duymadığını hesap sahipliği önündeki engeller (gönüllü dışlanma nedenleri) olarak beyan etmişler. Ayrıca, hesaba sahip olmayan yetişkinlerin % 19’u finansal hizmetlerin çok pahalı olduğunu, % 23’ü finansal kurumlara güven eksikliği, % 14’ü gerekli dokümantasyon eksikliği ve % 12’si finansal kurumların çok uzakta olduğunu hesaba sahip olmadığını neden (piyasa kusurlarından kaynaklanan nedenler) olarak bildirmiştir.

Genel olarak, Türkiye’de 2017 yılında hesaba sahip olmama nedenleri arasında bir bireyin hesaba sahip olmama nedeni olarak ailede diğer kişinin hesaba sahip olduğu göze çarpmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AFGANİSTAN 'DA FİNANSAL İÇERME DURUMU

3.1. Giriş

Afganistan Güney Asya'da yer alan, gelişmekte olan (az gelişmiş) ve düşük gelirli bir ülkedir. Afganistan'ın nüfusu 2019 yılında 32.2 milyon kişidir. Afganistan'ın gayri safi millî hâsıla (GSYH) 17.84 milyar dolar (1,389.69 milyar Afghani) ve kişi başına GSYH 553.80 dolar (43,157 Afghani)'dir (NSIA, 2020). Bu ülkede finansal hizmetlere erişim ve finansal hizmetlerin kullanımı çok düşük düzeydedir. Dünya Bankasının tahminlerine bakıldığında, Afganistan'daki ekonomik faaliyetlerin yüzde 80 civarında kayıt dışı sektörde gerçekleştiği ve finansal işlemlerin çoğunun kayıt dışı finansal sektörde örneğin; aile ve arkadaşlar, tefeciler ve esnaf, tüccarlar ve ev veya arazi sahipleri tarafından gerçekleştirildiği görülmüştür (Hussein, 2009: 9). 2017 yılında Afganistan halkının % 85'i resmi bir finansal kurumda bir işlem hesabına sahip değildir (Demirguc-Kunt vd. , 2018).

Afganistan gelişmemiş bir finansal sisteme sahiptir. Ülkedeki finansal sistem, çatışma nedeniyle yaklaşık 20 yıllık bir çöküşün ardından 21. yüzyılın başlarında yeniden etkinleştirilmiştir. Afganistan'ın finans sektörü genel olarak ticari bankalar, mikro finans bankaları ve kurumları, sigorta şirketleri, mobil para ve para servis sağlayıcıları ile döviz işlemleri yapan bayilerden oluşmaktadır. Afgan finans sektörü bu temel çeşitlendirmesine rağmen bankalar tarafından yönetilmekte ve bankalar finansal sektörde egemen kurumları olarak görülmektedir. Bankaların yanı sıra mikro finans kurumları Afgan finans sektörünün ikinci büyük bileşenidir. Bu ülkede finansal hizmetlere erişim noktaları çok düşük düzeydedir, hatta Afganistan'ın çoğu bölgesinde bireyler temel finansal hizmetlere bile erişememektedir. Bu bölgelerde düşük finansal erişim düzeyinin nedeni uzaklık, güvenlik zorlukları veya hükümetin söz konusu bölgeler üzerindeki kontrolünün eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca, Afganistan'da banka hesabına sahip olan bireyler tarafından hesapların kullanımına göre, bireyler hesaplardan çoğunlukla havale veya ücret ödemesi amacıyla

kullanıldığı, ancak diğer işlemler için kullanılmadığı görülmektedir (Barrett, Gitton, ve Talishli, 2017: 20-23).

Afganistan'da finansal içerme durumunu ve düzeyini anlamak için yapılmış araştırmalar sınırlı sayıda görülmektedir. Bu konuya ilişkin yapılmış çalışmalar da çoğunlukla Afganistan'daki var olan uluslararası ve ulusal organizasyonlar tarafından yürütülmüştür. Bu organizasyonlardan biri, Uluslararası Para Fonu (IMF)'dur. IMF'in Afganistan ülke raporu, Afganistan'daki finansal içerme durumu genel ve kısa bir şekilde inceleyip finansal içermenin bazı engellerinden bahsetmiştir (Barrett, Gitton, ve Talishli, 2017). Bu alanda araştırma yapmış diğer bir kurum; "Noor Educational and Capacity Development Organization"dır. Bu kurum Afganistan'ın Kabil şehrinde 2018 yılında kadınların finansal hizmetlere erişimini etkileyen engelleri araştırmıştır. Bu çalışma daha çok, ankete katılan kadınların finansal hizmetler hakkında sahip olduğu bilgiyi araştırmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, ankete katılanların sadece % 17'si finansal kurumlar ve bu kurumlar tarafından sunulan hizmetler hakkında bilgi sahibidir. Buna ek olarak, bu çalışma kadınların finansal erişimini etkileyen bazı teknik ve sosyal engellere de değinmiştir (NECDO, 2018).

Bu bölümde Afganistan'da finansal hizmetlere erişim ve bu hizmetlerin kullanımı, 2017 Global Findex veri tabanı kullanarak incelenecektir. İlk olarak Afganistan'daki finansal hizmetler ve bu hizmetleri sunan kurumlar (banka, mobil para, sigorta ve mikrofinans kurumları) hakkında genel ve kısa bir şekilde bahsedilecek, ardından finansal içermenin geliştirilmesini amaçlayan stratejilere de değinilecektir. Son olarak, finansal içerme boyutları dikkate alınarak Global Findex (2017) veri tabanından ve IMF finansal erişim anketinden faydalanılarak Afganistan'daki finansal içerme durumu değerlendirilecektir.

3.2. Afganistan'daki Finansal Hizmetlere Bakış

3.2.1. Bankacılık Hizmetleri

Afganistan'da resmi bankacılık hizmetleri çok uzun geçmişe sahip değildir. Ülkede resmi bankacılık hizmetlerinin başlangıcı 1933 yılında "Bank-e-Millie Afghan (BMA)"nın kurulması zamanına denk gelir. Bank-e-Millie Afghan Afganistan'daki ilk

resmi finans kuruluşudur. Bu banka başlangıçta kamu-özel sektör ortaklığı olarak kurulup özel sektör payı yüzde 72, geri kalan hisse Afganistan devletine aitti. Daha sonra, 1976'da Afganistan hükümeti tarafından bir devlet bankası olarak kamulaştırılmıştır (www.bma.com.af). BMA, Afganistan merkez bankasının (Da Afghanistan Bank veya DAB) kurulmasına kadar Afganistan hükümetinin bankacılık hizmetlerini yönetiyordu. 1939 yılında Afganistan Merkez Bankasının kurulmasıyla, devlet bankacılığı işleri BMA'dan Afganistan Merkez Bankası'na (DAB) aktarılmıştır (Tahiri, 2018: 5).

Resmi bankacılık sistemi 20. yüzyılın ikinci yarısında Afganistan'da çatışmaların ortaya çıkmasıyla işlevsiz hale geldi. Afganistan'da 1970'li yılların sonundan 2002'ye kadar bireyler kendi finansal ihtiyaçlarını resmi finansal kurumlar aktif olarak faaliyet göstermediği için gayri resmi kurumlar ve bireyler vasıtasıyla gideriyorlardı. Bu dönem içerisinde genel olarak ödeme ve para transfer hizmetleri geleneksel havale sistemi aracılığıyla gerçekleştirip diğer finansal ihtiyaçları gayri resmi kredi piyasası vasıtasıyla karşılanırdı (Hussein, 2009: 9). Afganistan finansal sistemi değinilmiş dönem içerisinde aktif olmayan altı kamu ticari bankadan oluşmaktaydı. Bu ülkede yıkılmış finansal hizmetleri yeniden faaliyete geçirmek için büyük ölçüde uluslararası en iyi uygulamalara dayanarak hazırlanan yeni bankacılık kuralları 2003 ve 2004 başlarında yürürlüğe girmiştir (Charap ve Pavlovic, 2009: 3).

Afganistan finans ve bankacılık sisteminin yeni döneminde "Kabul Bank" geleneksel bir banka ve ilk özel ticari banka olarak 2004 yılında kurulmuştur (Wafi, 2019: 177). Afganistan'da Kabul Bank'ın kurulması, diğer bankaların Afganistan'ın finansal sistemine girmesini teşvik etmiştir. Bu ülkede ilk İslami banka "Islamic Bank of Afghanistan" adıyla 2018 yılında faaliyete başlamıştır. Bu banka daha önce geleneksel bir banka olarak "Bakhter Bank" adıyla faaliyet göstermekteydi.

Afganistan'ın finansal sektörü bankalara dayalı veya banka egemen bir finansal sistemdir. Bankacılık sistemi 12 bankadan oluşmaktadır. Bunlar; üç devlet bankası, yedi özel banka ve iki yabancı bankalardır. Bankaların faaliyetleri çoğunlukla Afganistan'ın büyük şehirlerinde örneğin; Herat, Kabil ve Mazar-e-Sharif'te görülmektedir. (Da Afghanistan Bank, 2019: 16). Bankaların toplam şube sayısı 410

ve ATM'lerin sayısı 359 adettir. Afganistan'da tüm bankalar tarafından sunulan diğer ürünler örneğin; toplam ATM kartlarının sayısı 252.270, banka kartların sayısı 688.755 ve kredi kartlarının sayısı 1.294'tür (Afghanistan Banks Association, 2019). Bu rakamlara göre bir ülke genelinde ve Afganistan'ın diğer komşu ülkeleri ile kıyaslandığında çok düşük düzeydedir. Afganistan'ın bankacılık sisteminde faaliyet gösteren bankalar aşağıda yer alan banka hizmetleri sunmaktadır (Wafi, 2019: 182):

- Hesaplar (Cari hesaplar, Tasarruf ve Sabit Hesaplar, vb.)
- Banka ve Kredi Kartları
- Kredi ve Akreditifler hizmetleri
- Para Transferleri (SWIFT, Western Union Tesisi, ve diğer hesaplara para gönderme hizmetleri)
- Ödemeler
- İnternet ve Mobil Bankacılık
- ATM Hizmetleri
- Döviz Hizmetleri (Money Exchange Services)
- İslami Bankacılık Hizmetleri

Afganistan bankacılık sistemi genç bir sistem olarak, özellikle Afganistan'ın ticari bankacılık sistemi, hükümetin bankalara olan eksik ilgisi ve güvenlik sorunlarına rağmen, Afganistan'da yaşayan bireylere çeşitli temel finansal hizmetleri sunmaktadır (Khan, Khan, ve Shinwari, 2018: 33).

3.2.2. Mobil Para Hizmetleri

Mobil para (Afganistan'da M-Paisa), demografik açıdan şehirleri dağınıklık, mesafeleri geniş, ulaşımı güvensiz ve çatışma sonrası olan bir ülkede az finansal hizmet gören insanlar için finansal hizmetlere erişim sağlayan kanıtlanmış bir sistemdir (World Bank, 2017: 1). Mobil para hizmetleri Afganistan'da banka hesabı olmayanlara finansal hizmet sunmak, yoksul ve savunmasız Afganların bu hizmetlere erişimini sağlamak, yolsuzluklarla mücadele etmek (Afghanistan CVWG, 2013: 2), mikrofinans müşterilerine yardım etmek, kredileri alma ve geri ödemelerini kolaylaştırmak amacıyla (World Bank, 2017: 2) ilk kez çok uluslu İngiliz şirketi yardımıyla (Vodafone) Roshan Telekomünikasyon Şirketi tarafından 2008 yılında

“M-Paisa” adıyla tanıtılmıştır. Afganistan'da, ikinci mobil para sağlayıcısı olan Etisalat Telekomünikasyon Şirketi, 2012'nin başlarında “M-Hawala” adıyla mobil para hizmeti sunmaya başlamıştır (Blumenstock, Callen, ve Ghani, 2014: 7). Bu iki terim (M-Paisa ve M-Hawala); "M" mobil kelimesinden, "Piasa" Farsça ‘da para ve "Hawala" da geleneksel para transferi anlamına gelen kelimelerden oluşmaktadır. Blumenstock, Callen, ve Ghani (2014: 7)’ye göre, başlangıçta M-Paisa hizmetleri mikro kredilerin geri ödemelerini yapmak için, 2009 yılında Afganistan hükümeti Afgan ulusal polis memurlarının maaşlarını ödemek amacıyla bir pilot uygulama olarak ve ayrıca Roshan şirketi kendi ulusal çalışanların maaşlarını ödemek için mobil para hizmetini kullanmıştır.

Afganistan’da mobil para kullanıcıları daha çok şehirlerde, şehirlerin çevresindeki yerleşim alanlarında ve Afganistan'daki ana ulaşım koridorlarında yer alan bölgelerde bulunmaktadır (Blumenstock, Callen, ve Ghani, 2014: 3). Ülke genelinde 2018 yılının Aralık ayına kadar toplam 1.921 kayıtlı mobil para aracı bulunmaktadır. Aynı yılda telefon kullanıcıların sayısı 17.7 milyon kişi olup ancak toplam kayıtlı mobil para hizmetlerden yararlananların sayısı 1.069.195 kişidir. Mobil para hizmet kullanıcılarından sadece 50.911’i aktif mobil para kullanıcısı olarak, ayda en az bir işlem yapmaktadır (Da Afghanistan Bank, 2019: 16).

Genel olarak Afganistan'da, Afganistan Merkez Bankası istatistiklerine göre, üç mobil para hizmeti sağlayıcısı bulunmaktadır. Bunlar M-Paisa’ya ek olarak; Etisalat Telekomünikasyon Şirketi tarafından ‘M-Hawala’ ve Afgan Besim Telekomünikasyon Şirketi tarafından sağlanan ‘My-Money’ mobil para hizmetleridir (dab.gov.af). Dünya Bankasına göre, Afganistan'da mobil para hizmetleri (M-Paisa) banka dışı kalan kitle için maaşlarını elektronik bir şekilde elde etme, faturalarını ödeme, ülke düzeyinde havaleler gibi ticari işlemleri yapıp normal görüşme paketleri (Airtime) satın alma fırsatları sağlar. (World Bank, 2017: 2)

3.2.3. Sigorta Hizmetleri

Afganistan’da sigorta hizmetlerinin başlangıcı 1950 yılların sonuna denk gelip 2007’ye kadar tek bir kamu şirketi bu alanda faaliyet göstermiştir. Bu ülkede ilk sigorta şirketi “Afghan National Insurance Company” adıyla 1962 yılında kurulmuştur.

Sigortacılık sektörü de bankacılık sektörü gibi, 21. yüzyılın başları, Afganistan’da özel sigorta şirketlerinin bu sektörde faaliyete başlamasıyla yeni dönem olarak görülür. Afganistan’da ilk özel sigorta şirketi 2007 yılında ‘‘Insurance Corporation of Afghanistan’’ adıyla kurulmuştur. Genel olarak baktığımızda ülkedeki hem kamu hem de özel şirketleri sınırlı sayıda bulunmaktadır. Bu alanda hizmet gösteren şirketler aşağıdaki şirketleridir:

- Afghan National Insurance Company (ANIC);
- Insurance Corporation of Afghanistan;
- Afghan Global Insurance;
- Sky International Insurance;
- Mellat Insurance ve
- Razi Insurance şirketi’dir

Bu şirketlerin hizmetleri sadece birkaç sigorta hizmeti ile sınırlıdır, örneğin; Mellat ve Rize sigorta şirketleri aşağıda yer alan sigorta hizmetlerinden sadece seyahat sigorta hizmetlerini sunmaktadır (Kamawi, 2018: 5-7). Genel olarak Afganistan’da bu sektörde faaliyet gösteren şirketler tarafından aşağıda yer alan hizmetler sunulmaktadır (Yosufzai, 2018: 3)

- Ferdi Kaza Sigortası
- Konut ve İnşaat Sigortası
- Seyahat Sigortası
- Filo Motoru ve Filo Havacılığı
- Kargo ve Transit Sigortası
- Mesleki Tazminat Sigorta Çeşitleri

Yukarıda bahsedildiği gibi Afganistan’da hem sigorta şirketlerinin sayısı azdır hem de bu şirketler tarafından sağlanan hizmetler sadece birkaç sigorta türü ile sınırlıdır. Haber ajansının raporuna göre, Afganistan'daki gelişmemiş sigorta endüstrisinin nedenleri; insanların sigorta hizmetleriyle ilgili bilgisinin düşük olması, siyasi ve güvenlik durumunun istikrarsızlığı ile Afganistan'daki ekonomik ve sosyal durum hakkında doğru istatistiklerin bulunmamasıdır (Shahir, 2017).

3.2.4. Mikrofinans Hizmetleri

Afganistan'da öncül mikro kredi ve finans hizmetleri, 2000'li yılların başında sivil toplum kuruluşları (STK) tarafından sunuluyordu. Bu ülkede 2002'de 500 civarında sivil toplum kuruluşu faaliyet gösterip, sadece 20 ila 25'i kredi hizmetleri sağlamışlardı. Kredi hizmetleri sağlayan STK'lerden bazıları sürdürülebilir olmayacak şekilde tasarlanmış küçük programlara dayalı olarak faaliyet gösteriyordu. Ayrıca, mikro finans hizmetlerine erişime sahip olanların sayısı, 2001 sonuna kadar yaklaşık 10.000 kişiydi. Afganistan'da mikro finans endüstrisini geliştirmek amacıyla, Afgan hükümeti ve Dünya Bankası birlikte çalışıp bazı mekanizmaları ele almıştır. Bu mekanizmaların biri 2003 yılında kurulan Afganistan Mikrofinans Yatırım Destek Kuruluşu (The Microfinance Investment Support Facility for Afghanistan - MISFA)'dur. Bu kurum, Afganistan'da mikrofinans kuruluşlarının büyümesini destekleyip 2003 ve 2008 yılları arasında mikro finans kurumlarının sayısını 3'ten 15'e çıkarmıştır (Hussein, 2009: 9-11).

MISFA kurumunun diğer dört ortağı bulunmaktadır. Bunlar; The First Mikrofinans Bank (FMFB), MUTAHID, FINCA ve OXUS Afganistan'dır. Bu mikrofinans kuruluşları Afganistan'ın tüm şehirlerde faaliyet göstermeyip sadece 14 il ve 82 ilçede faaliyette bulunmaktadırlar (misfa.org.af).

MISFA ve diğer mikrofinans paydaşları 2005 yılında Afganistan Mikrofinans Birliği'ni (Afghanistan Microfinance Association/AMA) Afganistan'daki ulusal kalkınma finans kurumlarının ağı olarak kurmuşlardır. Afganistan mikrofinans birliğinin toplam on mikro finans hizmet sağlayıcı üyesi bulunmaktadır. Bunlar:

- Beş mikrofinans kurumu
 - Exchangerzone Microfinance Inc.
 - Foundation for International Community Assistance (FINCA) Afghanistan
 - Islamic Investment & Finance Cooperatives (IIFC) Group
 - Mutahid Development Finance Institution
 - OXUS Afghanistan
- Üç topluma dayalı tasarruf teşvik kuruluşu
 - Afghanistan Women Council (AWC)

- Aga Khan Foundation (AKF)
- Hand in Hand Afghanistan
- Bir mikro finans bankası
 - The First Microfinance Bank (FMFB) Afghanistan
- Bir finansal kurum
 - Afghan Rural Finance Company (ARFC)'dır.

Afganistan Mikrofinans Birliği'nin 2018 yılı raporuna göre, Afganistan'da var olan mikrofinans kurumlarının toplam Şube sayısı 144'tür. Mikrofinans kurumları tarafından sunulan hizmetlerin kullanıcıları olarak aktif borĉ alanların sayısı da toplam 156,267 kişi, aktif tasarruf edenlerin sayısı 243,494 kişidir (Afganistan Mikrofinans Birliği, 2018: 8).

Afganistan'daki mikro finans kurumları iki tip finansal hizmet sunmaktadır. Bunlar; tasarruf ve kredi hizmetleridir. Krediler, deme zamanı aĉısından yıllık krediler ve mevsimlik krediler olmak üzere iki Şekilde verilmektedir. Ayrıca, mikro finans kurumları iki kredi modeli kullanarak kredi hizmetleri sağlamaktadır; bireysel kredi modeli ve grup kredi modeli. Bireysel kredi modelinde bireylerin geri ödeme kabiliyetine göre kredi verilir ve her kişi aldığı kredileri ödemekten sorumludur. Ancak, grup kredi modeli bir grup olarak ticari bir işi yapanlara sağlanan kredilerdir. Grubun herhangi bir yesi almış olduğu krediyi geri ödeyemezse diğer grup yeleri ödemeyen kişi adına kredinin geri ödemesinden sorumludurlar (Hussein, 2009: 11 ve 16)

Nazari (2016: 12), mikrofinans kredilerinin etkilerini Afganistan'ın Herat Şehrinde bu hizmetleri kullananlar üzerinde araştırmıştır. Yazara göre finansal sermaye veya kısa vadeli finansman aracı olarak kullanılan mikro krediler, bu kredilerden yararlananların aylık gelir seviyelerini olumlu bir Şekilde etkilemiştir. Bu etkinin yanı sıra kredilerin sağlanmış faydalar olarak bireylerin tasarrufunda, tüketiminde ve yaşam kalitesinde ilerlemelerin olduğuna işaret etmektedir.

3.3. Afganistan'da Uygulanan Finansal İĉerme Stratejileri

Finansal iĉermede önemli gelişmeler sağlamak iĉin etkili ve verimli sreĉlerin geliştirilmesi gerekmektedir. İyi bir finansal iĉerme stratejisi, aĉık bir kaynak planı iĉerip paydaŐların sorumluluğunu belirler ve finansal iĉerme öncelikli hedeflerine

ulaşmak için gereken çabaları koordine eder. Bu konuyla ilgili ikinci bölümde Türkiye'nin finansal içerme stratejisi hakkında bahsedildiği gibi, Afganistan'da da hem devlete hem de sivil toplum kuruluşlarına (STK) ait finansal içerme stratejileri incelenecektir.

3.3.1. Devlet Stratejileri

Bazı diğer ülkeler gibi Afganistan da finansal dışlanma düzeyini düşürmek ve bireylerin ve işletmelerin finansal hizmetlere erişimi ve kullanımını arttırmak amacıyla son yıllarda Afganistan merkez bankası ve diğer paydaşlar ile birlikte bir stratejiyi düzenlemektedir. Bu stratejinin ilk taslağı; Ulusal Finansal İçerme Stratejisi (2020-2024) başlığıyla Eylül 2019'da hazırlanmıştır. Merkez bankası, bu strateji çerçevesinde Afganistan'da kapsamlı, sağlam ve sorumlu bir finansal sistem geliştirmesini amaçlamaktadır.

Afganistan Merkez Bankası'na göre, ulusal finansal içerme stratejisinin oluşturulma nedenleri aşağıdaki gibidir:

- Afganistan'daki yetişkin nüfusun yaklaşık yüzde 85'inin bir işlem hesabına erişimi yoktur,
- Afganistan'da finansal içerme ve aracılık işlemleri, bölgedeki diğer ülkelere, düşük gelirli ülkelere, gelişmekte olan ekonomilere ve emsal ülkelere göre düşük düzeydedir,
- Ülkedeki nüfusun yüzde 54,5'i ulusal yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır,
- Ülkede sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılmasına katkıda bulunur,
- Finansmana erişim KOBİ'lerin karşılaştığı en büyük engellerden biridir.

Afganistan ulusal finansal içerme stratejisinin amaçları aşağıdaki gibi belirlemektedir:

- Yetişkinlerin ve kadınların resmi finansal hizmetlere erişimini arttırmak için erişim noktalarını genişletmek ve çeşitlendirmek,
- Farklı ekonomik sektörler ve yetersiz bir şekilde hizmet verilen hedef gruplar arasında yer alan KOBİ'lerin finansmana erişimini arttırmak,

- Tarım sektörünün finansmana erişimi arttırmak,
- Finansal tüketici güçlendirmesini ve korunmasını hedefleyen çerçeveyi oluşturmak,
- Dijital finansal hizmetlere erişimi arttırmak.

Afganistan Merkez Bankası yukarıdaki amaçları göz önüne alarak dört politika alanına odaklanmaktadır. Bunlar; kilit ekonomik sektörler hizmet vermek, bireylerin ve KOBİ'lerin resmi finansmana erişim zorluklarını ele almak, finansal tüketicinin haklarını korumak ve ülke genelinde resmi finansal hizmetleri genişletmek için teknolojiye faydalanmak ve geliştirmesidir (Da Afghanistan Bank, 2019: 6,15,21).

3.3.2. Sivil Toplum Kuruluşların (STK) Stratejileri

Afganistan'da 2000-2014 yılları arasında toplam 891 ulusal ve uluslararası sivil toplum kuruluşu (STK) faaliyet göstermiştir. Var olan STK'ların çok azı mikro finans alanında hizmet sunup (Mitchell, 2017), genel olarak finansal içerme ile ilgili herhangi bir stratejisi bulunmamaktadır. Bu konuyla ilgili STK'lar tarafından herhangi bir strateji olmamasına rağmen bazı yabancı kurumların, bireylerin krediye erişimini arttırmak ve Afganistan'ın finansal altyapısını güçlendirmek için yapılmış bazı projeleri ve faaliyetleri bulunmaktadır. Bu kurumlar arasında: Aga Khan Kalkınma Ağı (Aga Khan Development Network/AKDN)'nin faaliyetleri ve USAID'nin FAIDA Projesi yer almaktadır.

Ağa Han Kalkınma Ağı ajansı 2002 yılında Afganistan'da mikro kredi programları yürütüp 2004 yılında Afganların finansal hizmetlere erişimini arttırmak için oradaki ilk mikro finans bankasını kurmuştur. Bankanın temel amacı, Afganistan'da yoksullara ve finansal hizmetlerin yararlanmasından mahrum olanlara sürdürülebilir finansal hizmetler sunarak yoksulluğun azaltılmasına ve ekonomik kalkınmaya katkıda bulunmaktır. Bu amaca ulaşmak için bankanın misyonlarından biri, özellikle kadınlar olmak üzere yoksul ve savunmasız nüfusa sürdürülebilir mikrofinans ve bankacılık hizmetleri sağlamaya odaklanmaktır (www.akdn.org). Dolayısıyla bankanın temel amacı finansal içerme hedeflerine uymaktadır (yoksul ve mahrum grupların finansal hizmetlere erişimini sağlamak) ve bankanın amacına dayalı

olarak faaliyet göstermesi Afganistan'daki finansal içermenin geliştirilmesine yardımcı olabilir.

USAID, Afgan hükümetine, Afganistan'ın finansal altyapısını ve özel sektörünü geliştirmesine destek vermek amacıyla 2011 yılında ‘‘Financial Access for Investing in the Development of Afghanistan Activity/FAIDA’’ (Afganistan’daki Faaliyetlerin Geliştirilmesine Yatırım Yapmak için Finansal Erişim’ isimli bir projeyi yürütmektedir. Bu proje Afganistan’da sürdürülebilir, çeşitli ve kapsayıcı bir finansal sektör geliştirmeye odaklanmıştır. FAIDA kurulduktan sonra 2017’ye kadar ülkedeki finansal kurumlar ve bankalar tarafından uygun ürün ve hizmetler sunma kapasitesinin artırılmasına, küçük işletme sahiplerinin ve girişimcilerin banka ve finansal hizmetler hakkında bilgiye sahip olmalarına ve finansmana erişimin arttırılmasına destek vermektedir. Ayrıca, finansal büyümeye katkıda bulunan eksik yasa ve düzenlemelerin yeniden tasarlanması için Afganistan’daki paydaşlarına yardımcı olmaktadır.

Bu projenin finansal içermenin artırılmasına destekleyici diğer faaliyetleri; Afganistan'ın gelişmekte olan mobil bankacılık sistemlerini ‘Nakitten Daha İyi’ girişimleriyle teşvik etmiştir. Ayrıca, finansa erişimi arttırmak için çiftçiler ve tarım işletmeleri ile birlikte çalışmalar yapmaktadır. FAIDA, sınırlı finansal özgürlüğe sahip olan, genellikle finansal okuryazarlıktan mahrum olan ve finansal sektöre yeterince katılamayan Afgan kadınlarına da özel bir odak nokta olarak ele aldı. Bu çerçevede FAIDA kadınların finansal okuryazarlığını, ekonomik durumunu ve Afganistan'ın finansal sektörün geliştirmesinde kadınların katılımını arttırmak için kendi kadın ekibi ile Afgan kadınlarına eğitim, staj ve ağ oluşturma fırsatları sağlamıştır (Chemonics International Inc, 2017: 1).

Özet olarak, Afganistan’da finansal içermenin arttırılmasını doğrudan amaçlayan sadece Afganistan merkez bankasının ulusal finansal içirme stratejisidir. Diğer kurumlar tarafından bu konuya ilişkin herhangi bir strateji bulunmamasıyla beraber değinilmiş projeler ve faaliyetler dolayla bir şekilde finansal içirme artmasına fırsatları sağlanıp destekleyebilmektedir.

3.4. Afganistan'da Finansal İçermenin Boyutları

Afganistan'da finansal içerme durumunu incelediğimizde, Fİ'nin her üç boyutunun düşük düzeyde olduğunu anlayabiliriz. Finansal içermeye doğru ilk adım olarak hesap sahipliği, bu ülkede diğer ülkelere göre, son sıralarda yer almaktadır. Afganistan'da yetişkin nüfusun % 85'inin bir finansal kurumda (Banka, mikro finans kurumları, diğer finansal kurumlar veya mobil para) hesabı yoktur. Bu oran kadınlar arasında daha da yüksektir, yani kadınların sadece % 7'si bir finansal kurumda hesaba sahip olup, % 93'u banka hizmetleri dışında kalan kitledir (Demirguc-Kunt vd. , 2018). Diğer konularda da örneğin; tasarruf edenlerin ve borç alanların yüzdeleri, finansal hizmetlere erişim noktaları vs. çok düşük düzeyde olduğunu fark edebiliriz.

Afganistan'daki finansal içerme durumunu kapsamlı bir şekilde incelemek için veriler, hem Global Findex (2017) veri tabanından hem de IMF finansal erişim anketinden elde edilmiştir. Bu ülke ile ilgili Global Findex (2017) anketine katılan yetişkinlerin sayısı toplam 1.000 kişidir. Bu ankete katılan erkeklerin sayısı 500 ve kadınların da 500 kişi olup hedef nüfusun tamamı sivil Afgan vatandaşlarıdır. Demirguc-Kunt vd. (2018)'e göre Afganistan'da 2017 yılında yetişkin nüfusu 19.5 milyon kişidir. Bu ankete katılanların yaş ortalaması 33.64 olup en büyük olanı 77 ve en küçük olanı 15 yaşındadır. Finansal içermenin üç boyutu (erişim, kullanım ve engeller) dikkate alınarak Afganistan'daki durum aşağıda incelenecektir.

3.4.1.Erişim Boyutu

Afganistan'da finansal hizmet sağlayıcısı olarak bankaların sayısı 12 bankayla sınırlıdır (Wafi, 2019: 182). Afganistan'da bankaların penetrasyonu bölgedeki diğer ülkelerle kıyasladığımızda düşük seviyededir. Bankaların penetrasyonunu incelemek için finansal içerme erişim boyutunun dört göstergesini dikkate alırız. Tablo 3.1'de gösterildiği gibi, IMF finansal erişim anketine göre, Afganistan'da 2018 yılında erişimin bir göstergesi olarak demografik banka şube penetrasyonu; her yüz bin kişi başına bankaların şube sayısı 2.25 şubedir. Finansal erişimin ikinci göstergesi olarak demografik ATM penetrasyonu; her yüz bin kişi başına 1.61 adettir. Coğrafi penetrasyon açısından; her bin kilometrekarede 0.73 banka şubesi var olup (her üç bin

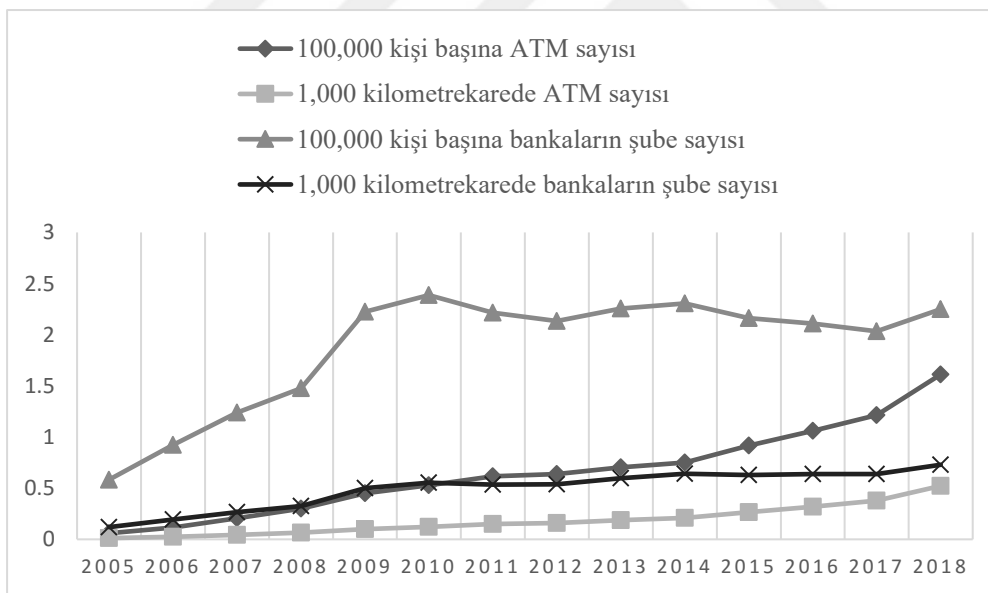
kilometrekarede yaklaşık 2 banka şubesi) ATM'lerin sayısı da her bin kilometrekarede 0.52 adet (yani her 2 bin kilometrekarede bir ATM) bulunmaktadır.

Tablo 3. 1:Afganistan'da Banka Şubeleri ve ATM Penetrasyonu

Erişim Göstergeleri	2018
100,000 kişi başına ATM sayısı	1.61
1,000 kilometrekarede ATM sayısı	0.52
100,000 kişi başına bankaların şube sayısı	2.25
1,000 kilometrekarede bankaların şube sayısı	0.73

Kaynak: IMF Finansal Erişim Anketi (2018)

Şekil 3. 1:Afganistan'da Finansal Erişim Göstergelerinin Gelişmesi



Kaynak: IMF Finansal Erişim Anketi (2005 - 2018)

Şekil 3.1'de görüldüğü gibi 2000'li yıllarda Afganistan'da finansal hizmetlere erişim noktaları artmakta olup, demografik banka şube penetrasyonu 2005'ten 2010'a kadar diğer finansal erişim göstergeleri ile kıyaslandığında, ciddi bir şekilde yükseliş göstermiştir. 2010'dan sonra banka şube penetrasyonu artma hızı yavaşlamış hatta önemli bir düşüş de göstermiştir. Bu düşüş, 2010 yılında Afganistan'daki büyük ticari

banka “Kabul Bank”ın çöküşüne rast gelir. Şekil 3.1’de görüldüğü gibi ATM’lerin penetrasyonu da 2005-2018 yılları arasında sürekli olarak artmakta, özellikle 2014’ten 2018’e kadar yüz bin kişi başına ATM’lerin sayısı önceki yıllara göre hızlı bir şekilde yükselmektedir.

Genel olarak Afganistan’da finansal erişim boyutuna baktığımızda, yaşadığımız yüzyılın başlangıcından itibaren finansal hizmetlere erişim noktaları artış göstermesine rağmen Afganistan’ın diğer emsal ve komşu ülkeler ile karşılaştığımızda çok düşük düzeydedir.

3.4.2. Kullanım Boyutu

Finansal erişim kullanım boyutunun göstergesi bir ekonomide yetişkinlerin hesap sahipliği yüzdeleridir (Demirguc-Kunt ve Klapper, 2012b). Dünya genelinde bir finansal kurumda hesaba sahip olanların yüzdesi Global Findex (2017) veri tabanına göre % 69’dur. Afganistan’da finansal kurumda hesaba sahip olanların yüzdesi yukarıdaki oranla kıyasladığımızda çok düşüktür. Tablo 3.2.’de görüleceği gibi, Afganistan’da 19.5 milyon yetişkin nüfusun sadece % 15’i resmi bir finansal kurumda veya mobil para aracılığıyla hesaba sahiptir. Ayrıca, bir finansal kurumda bir hesaba sahip olanların yüzdesi 2011 den 2017’ye kadar küçük bir oranda artmaktadır.

Afganistan’da kadınlar ve erkekler arasında hesap sahipliği açısından büyük bir boşluk vardır. Tablo 3.2’de görüleceği gibi, 2017 yılında yetişkin erkeklerin % 23’ü en az bir hesap sahibiyken yetişkin kadınlarda bu oran % 7’idir. Önceki yıllara göre 2017’de cinsiyet açısından bu boşluk azalma yerine artış gösterir. Yani, 2011 ve 2014’te 12 puanlık bir boşluk varken 2017’de 16 puanlık bir boşluk görülür. Buna ek olarak iş gücünde olan ve olmayanlar arasında da hesap sahipliği açısından büyük bir fark vardır. 2017’de işgücünde olanların % 25 bir finansal kurumda bir hesaba sahiptir. Hâlbuki işgücünün dışında olanların sadece % 4’ü bir finansal kurumda hesap sahibidir.

Afganistan’da genel olarak ankete katılan yetişkinler % 14’ü bir kişi, kulüp veya kurumu kullanarak 2017 yılında bir miktar tasarrufta bulunduğunu beyan etmişlerdir. Bu oran, 2014 yılı oranından (%26) düşüş göstermiştir. Bu düşüş bireylerin finansal durumunun bu iki yıl içerisinde zayıfladığını işaret eder. Resmi

tasarrufa bakıldığında, bireylerin sadece % 3.7'si bir finansal kurumu kullanarak 2017 yılında tasarruf ettiklerini bildirmişlerdir. Finansal içerme kullanım boyutuna ait diğer bir gösterge ise, bir ekonomide bir yıl içerisinde finansal kurumlardan kredi veya borç alanların yüzdeleridir (Demirguc-Kunt ve Klapper, 2012b). Tablo 3.2'de görüleceği gibi, Afganistan'da finansal kurumlardan borç alanların yüzdesi de çok düşüktür. Ankete katılanların % 3.3'ü, 2017 yılı boyunca bir finansal kurumdan borçlandığını beyan etmişlerdir. Hâlbuki geleneksel borç kaynağı olarak aile ve arkadaşlardan borçlananların yüzdesi bu oranla kıyaslandığında yüksektir. Verilere göre, 2017 yılında Afganistan'da yetişkinlerin % 26'sı ailelerinden veya arkadaşlarından bir borç almışlardır. Genel olarak, gayri resmi yöntemleri kullanarak borç ve kredi davranışları yaygındır.

Tablo 3. 2:Afganistan'da Hesap Sahipliği ve Kullanımı

Hesap Sahipliği	2011	2014	2017
	Yüzde	Yüzde	Yüzde
Hesap	9	10	15
Mobil Para Hesabı		0	1
Bireysel Özelliklere Göre Hesap Sahip			
Kadın	3	4	7
Erkek	15	16	23
Kırsal	6	9	15
İşgücünde	15	15	25
İşgücün Dışında	2	4	4
2017 Son 12 Ayında Tasarruf ve Kredi			
Herhangi bir para tasarruf edildi		26	14
Bir finansal kuruluşta tasarruf		3.6	3.7
Bir finansal kurumdan borç alanlar		3.6	3.3
Aileden veya arkadaşlarından borç alanlar			26
Bir tasarruf kulübünden borç alanlar			1
Herhangi bir parayı borç alanlar			34

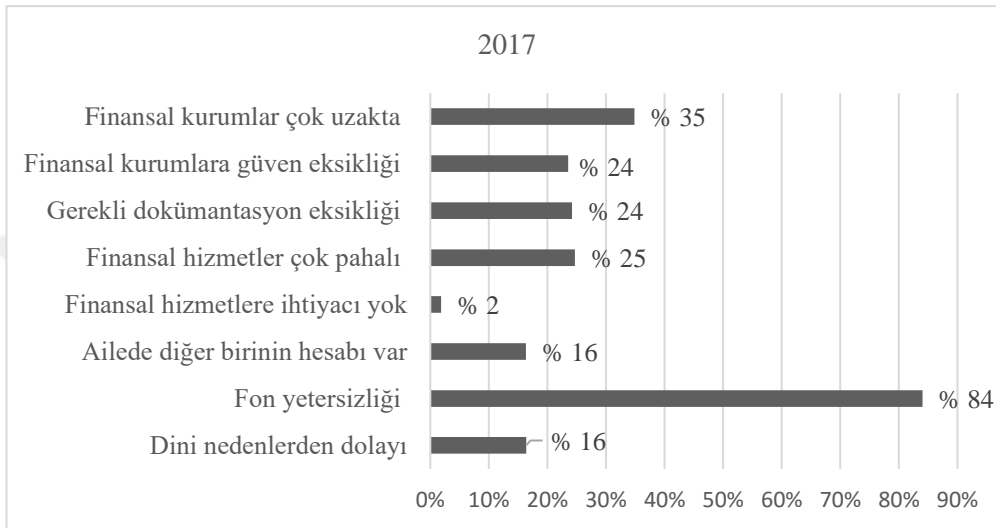
Kaynak: Global Findex (2017) Veri Tabanı

Genel olarak Afganistan'da finansal içerme kullanım boyutu göstergelerine göre, emsal ülkelerin (düşük gelirli ülkelerin ve güney Asya ülkelerin) ortalama oranlarıyla ile karşılaştığımızda düşük düzeyde olduğunu ifade edebiliriz (Global Findex 2017 veri tabanından derlenen veriler; Demirguc-Kunt vd. , 2018).

3.4.3. Engeller Boyutu

Afganistan'da banka hesabı olmayan kitle tarafından finansal hizmetlerin kullanmasını sınırlayan engeller hakkında sağlanan bilgileri gönüllü dışlama ve gönüllü olmayan dışlama olarak Şekil 3.2'de gösterilmiştir:

Şekil 3. 2:Afganistan'da Finansal Dışlanma Nedenleri



Kaynak: Global Findex 2017

Afganistan'da 2017'de finansal kurum hesabı olmayan bireylerin % 84'ü fon yetersizliği, % 16'sı dini nedenler ve yine %16'sı ailenin bir üyesi hesaba sahip olduğu gerekçesiyle hesap sahibi olmadığını bildirmiştir. Ayrıca, bir finansal kurum hesabı olmayan katılımcılar arasında % 2'si resmi finansal hizmetlere ihtiyaç duymadıklarını belirtmişlerdir. Görüldüğü gibi Afganistan'da finansal dışlanma en büyük nedeni fon yetersizliği veya para eksikliğidir. Bu durum orada var olan düşük ekonomik yapıyı ifade eder. Afganistan'da pazar kusurundan ve yetersizliğinden kaynaklanan ve bireylerin finansal hizmetlere erişimini engelleyen nedenleri; gönüllü olmayan dışlanma nedenleri olarak ifade edebiliriz. Finansal kurumların çok uzakta olması, finansal hizmetlere erişimi ve kullanımını engelleyen nedenler arasında en büyük engel olarak görülür. Şekil 3.2'de görüldüğü gibi, yanıtlayıcıların % 25'i finansal hizmetlerin çok maliyetli ve pahalı olduğunu, % 24'ü belge ve dokümantasyon eksikliği sorunu yaşadığını, %24'ü finansal kurumlara güven duymadığını ve % 35'i finansal kurumların çok uzakta olduğunu söylemiş ve hesap sahibi olmama gerekçesi

olarak sunmuştur(Global Findex 2017 veri tabanından derlenen veriler; Demirguc-Kunt vd. , 2018).



DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE ve AFGANİSTAN'DAKİ FİNANSAL İÇERME DURUMU

KARŞILAŞTIRMASI

4.1. Giriş

Yaşadığımız çağda teknolojinin gelişmesiyle ve yeniliklerin hızla artmasıyla beraber insanların ihtiyaçları da çeşitlilik gösterip artmaktadır. Bu artan ihtiyaçların biri de finansal hizmetlere duyulan ihtiyaçlardır. Böyle bir ortamda bireylerin yaşadıkları yerlerde, finansal hizmetlere duyduğu ihtiyaçların kısa bir süre içinde, uygun bir fiyatla, güvenilir ve resmi bir finans kurumu aracılığıyla karşılanması gerekmektedir. Yani; bireylerin finansal hizmetlere erişim ve bu hizmetleri kullanım (finansal içerme) derecesinin artması gerekmektedir.

Diğer taraftan, finansal içermenin önemine bakıldığında, birinci bölümde de bahsedildiği gibi; finansal içerme yoksul ve mahrum grupların finansal hizmetlere erişimini arttırıp yoksulluğun, gelir eşitsizliğinin ve işsizliğin azaltılmasına, sürdürülebilir ekonomik ve sosyal büyümenin hızlandırılmasına, finansal sektörün istikrarının arttırılmasına, sermaye oluşumuna, yatırımların, yenilikçiliğin ve verimliliğin artmasına katkıda bulunur (Al-Smadi, 2018; Sulong ve Bakar, 2018; Williams, Adegoke, ve Dare, 2017).

Son zamanlarda dünya genelinde finansal içermenin önemi dikkate alınarak, finansal olarak dışlanmış bireylerin finansal hizmetlere erişimi ve kullanımını arttırmak ve bu grup bireylerin finansal ihtiyaçlarını resmi bir finansal kurum tarafından gidermek amacıyla, bazı ülkelerde çeşitli stratejiler ele alınıp uygulanmıştır.

Finansal içerme stratejilerinin uygulanmasına rağmen, ülkelerde finansal içerme düzeyi, farklı gelir ve eğitim düzeyine ve diğer özelliklere sahip olan bireyler arasında önemli farklılıklar göstermektedir. Buna ilaveten, dünya genelinde ülkeler arasında da finansal içerme düzeyinde büyük farklılıklar vardır (World Bank, 2014:19). Bazı ekonomilerde, bireyler FinTech gibi en modern finansal ürünlere erişebilmekte, bazılarında ise en temel resmi finansal hizmetlere bile erişemeyebilmektedir.

Bu bölümde, yukarıdaki konular dikkat alınarak, Türkiye ve Afganistan'daki bireylerin finansal hizmetlere erişim ve bu hizmetlerin kullanım (finansal içerme) düzeyinin mevcut durumu karşılaştırmalı bir şekilde incelenecektir. Ayrıca, iki ülkenin mevcut finansal içerme durumu arasındaki farklılıkların belirlenmesine yönelik değerlendirmeler yapılacaktır.

Başka bir deyişle, bu araştırma aşağıdaki soruları yanıtlamaya çalışır:

Araştırma ana problemi

- Türkiye ve Afganistan'daki finansal içerme durumu arasında farklılıklar nelerdir?

➤ Alt soruları

- Türkiye'deki yetişkin nüfusun yüzde kaçını resmi finansal hizmetlere erişebilmekte ve bu hizmetleri kullanmaktadır?
- Afganistan'daki yetişkin nüfusun yüzde kaçını finansal resmi hizmetlere erişebilmekte ve bu hizmetleri kullanmaktadır?
- Türkiye ve Afganistan'da, finansal hizmetlere erişime engel olan hangi faktörlerdir ve bu iki ülke arasındaki farklılıklar nelerdir?
- Türkiye ve Afganistan'da, bireylerin bireysel özellikleri (cinsiyet, yaş, gelir ve eğitim düzeyi) finansal içerme ana göstergelerini nasıl etkilemektedir?

Bu soruların cevapları, Türkiye ve Afganistan'daki mevcut finansal içerme durumunu yansıtarak, finansal içerme durumunun iyileştirilmesine odaklanan uygun ve etkili politikaların oluşturulmasına katkıda bulunacaktır. Dolayısıyla, araştırmanın temel sorusu ve diğer alt sorular göz önüne alınarak bu bölümde, ilk olarak kapsamlı bir şekilde ilgili literatürünün taraması yapıp, ardından araştırmanın amacı ve metodolojisi hakkında bilgi verilecektir. Son olarak araştırma sorularını yanıtlamak için elde edilmiş verileri kullanarak tanımlayıcı ve ampirik analiz yapılacaktır.

4.2. Literatür Taraması

Finansal içerme 21. yüzyılın başlarında ortaya çıkan bir kavram olarak ilk kez Birleşmiş Milletler tarafından 2005 yılında finansal sektörün mikro düzeyinin ölçeği olarak tanıtılmıştır (Nasr, 2017: 16). Bu konuya ilişkin dünya çapındaki ilk çalışmalar çoğunlukla uluslararası organizasyonlar, örneğin Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF), tarafından yapılmıştır. Bu olgunun önemi arttıkça, akademisyenler ve araştırmacılar tarafından gösterilen ilgi de artmıştır. Yapılan çalışmalardan bazısı bir ekonomideki finansal içerme düzeyinin belirlenmesine, bazıları ise finansal içermenin ana belirleyicilerinin anlaşılmasına odaklanmaktadır.

Demirguc-Kunt ve Klapper (2012a), Global Findex 2011 veri tabanını kullanarak, dünya çapında 148 ekonomide yetişkinlerin hesap sahipliği, tasarruf etme, kredi alma ve ödeme davranışlarını analiz etmişlerdir. Onlara göre, dünya genelinde yetişkinlerin % 50'si 2011 yılında resmi bir finansal kurumunda bir hesaba sahip olduğunu, % 22'sinin resmi bir finansal kurumda tasarruf ettiğini ve % 9'u bir banka, kredi birliği veya mikrofinans kurumundan yeni bir kredi aldığını 2011 yılının son 12 ayında bildirmişlerdir. Ayrıca, Demirguc-Kunt ve Klapper (2012a), hesap penetrasyonunun farklı bölgeler, farklı gelir grupları ve farklı bireysel özelliklere sahip bireyler arasında büyük ölçüde değişmesine de değinmişlerdir.

Demirguc-Kunt vd. (2015) Global Findex 2014 veri setini kullanarak farklı ülkelerde finansal içerme düzeyinin önceki yıllara göre iyileştiğini bildirmişlerdir. Çalışmanın tanımlayıcı analiz sonuçlarına göre, 2014 yılında dünya genelinde yetişkin bireylerin % 62'si bir banka veya diğer resmi bir finansal kurumda hesaba sahiptir. Onlara göre, finansal içermenin bu gelişmesinin nedeni gelişmekte olan ülkelerde teknoloji yeniliklerinden, özellikle Sahra altı Afrika'daki mobil para kullanımındaki gelişmelerden kaynaklanmaktadır.

Demirguc-Kunt vd. (2018) Global Findex (2017) veri tabanı kullanarak dünya genelinde finansal içerme düzeyini belirlemeye çalışmışlardır. Onlara göre, 2017 yılında dünya genelinde yetişkin bireylerin % 68.5'i resmi bir finansal kurumda hesaba sahip olup % 26.7'si resmi bir finansal kurumda tasarruf ettiğini ve % 22.5'i resmi bir finansal kurumdan borç ve kredi aldığını bildirmişlerdir. Demirguc-Kunt vd.

tarafından yapılmış bu üç çalışma finansal hizmetlere erişim ve bu hizmetlerin kullanımını 140'tan fazla ekonomide tanımlayıcı bir şekilde analiz etmişlerdir.

Karakus (2020), Türkiye'deki finansal içermenin kapsamını değerlendirmeyi ve bireysel faktörlerin (cinsiyet, gelir, eğitim düzey ve yaş) finansal içermeye nasıl ilişkili olduğunu analiz etmeye çalışmıştır. O, analiz etmek için, Global Findex (2011) ve (2014) veri setlerini kullanıp, Probit regresyonu analiz yöntemi olarak uygulamıştır. Karakuş (2020)'a göre, 2014 yılında 2011 ile kıyasla resmi bir banka veya diğer bir finansal kurumda tasarruf eden ve borç alan bireylerin yüzdesi artmıştır. Ancak bu kurumlarda hesabı olan yetişkinlerin oranı azalmıştır. Söz konusu yıllarda bireysel özelliği olarak kadın olmanın, Türkiye'deki bir bankada veya diğer resmi finansal kurumlarda hesap sahibi olma, tasarruf etme ve bu kurumlardan borç alma olasılığının üzerinde olumsuz etkileri olduğu sonucuna varmıştır. Bu olumsuz etkinin 2014 yılında Türkiye'de 2011 yılına göre azaldığını belirlemiştir. Cinsiyetin finansal içermeye üzerindeki etkisine ek olarak, diğer üç faktör; yaş, gelir ve eğitim düzeyi de finansal içermeye üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Karakuş (2020), yaşın finansal içermeye ana göstergeleri üzerinde doğrusal olmayan etkisini de vurgulamaktadır.

Özşuca (2019) Türkiye'deki Fİ seviyesini inceleyip, bireylerin cinsiyeti, yaşı, gelir ve eğitim düzeyinin finansal içermenin kullanım ve bariyer boyutları üzerindeki etkisini değerlendirmiştir. Özşuca (2019) Global Findex (2017)'in finansal içermeye mikro düzey veri setini kullanıp ampirik analiz yöntemi olarak çok değişkenli Probit modeli uygulamıştır. O, Türkiye'deki resmi bir hesabı olan kişilerin yüzdesi dünya ortalamasına yakın, gelişmekte olan ülkelerinin ortalamasından biraz yüksek ve birçok OECD üye ve üst-orta gelirli ülkelerinin yüzdelere göre düşük olduğuna değinmiştir. Ayrıca, gelir, eğitim ve yaşın Fİ göstergeleri ile pozitif ilişkili olduğu ve kadın olma değişkeninin ise Fİ göstergeleri ile negatif ilişkili olduğu sonucuna varmıştır. Finansal içermeye engelleri konusunda, kişilerin bireysel özelliklerinin her birinin Türkiye'de finansal içermeye önündeki engelleri açıklamada önemli olduğunu da belirtmiştir. Özşuca (2019)'ya göre, bireysel özellikler arasında cinsiyet, hesap sahipliğinin önündeki engelleri açıklamada en önemli özellik olarak ortaya çıkarken, yaşın sadece dini kaygıları etkilediği bulunmuştur. Türkiye ile ilgili bu iki çalışmayı

incelediğimizde, bu ülkede kadın olmanın finansal içermenin ana göstergeleri üzerindeki olumsuz etkisinin 2011-2017 yılları arasında sürekli azaldığını ifade edebiliriz.

Ramakrishna ve Trivedi (2018), finansal içermeyi ve finansal dışlanmayı etki eden faktörleri anlamak ve talep tarafı bireylerin algısını değerlendirmek amacıyla Hindistan'ın Thane bölgesindeki bir çalışma gerçekleştirmiştir. Ramakrishna ve Trivedi (2018), birincil verileri bireyler ile yapılan görüşmeler yoluyla elde edip analiz yöntemi olarak Açıklayıcı Faktör Analizi ve Doğrulayıcı Faktör Analizi uygulamışlardır. Onların çalışma sonucu olarak bulunan temel faktörlerden bazıları, teknolojik faktörleri, banka hesaplarının sunduğu faydaları, bankacılık erişimi ve demografik faktörleridir.

Nandru, Byram, ve Rentala (2016), hesap sahipliği ve bankacılık hizmetlerinin kullanımı ile ölçülen finansal içermenin belirleyicilerini değerlendirmeye çalışmışlardır. Bu çalışmada, bireylerin cinsiyet, çalışma durumu, yaş, eğitim ve gelir düzeyi, bir bankadaki hesap sahipliğinin kapsamını anlamak için açıklayıcı değişkenler olarak kullanılmıştır. Onlar verileri Hindistan'ın Pondicherry bölgesinde yaşayan bireyler üzerinde yapılmış bir anket aracılığıyla elde edip analiz etmek için ikili lojistik regresyon modeli uygulamışlardır. Nandru, Byram ve Rentala (2016), açıklayıcı değişkenler arasında bireylerin gelir ve eğitim düzeyi hesap sahipliği üzerinde daha etkili ve istatistiksel olarak anlamlı olduğunu bulmuşlardır. Ayrıca, onlar bilgi ve iletişim teknolojisinin finansal hizmetlerin kullanımı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğuna da değinmişlerdir. Nandru, Byram ve Rentala (2016), finansal içirme göstergesi olarak sadece hesap sahipliğine odaklanmıştır. Ancak hesap sahipliği bir ekonomideki finansal içirme derecesini anlamak için yeterli değildir, bu nedenle diğer finansal içirme göstergelerinin de analiz edilmesi gerekir.

Fungáčová ve Weill (2015), Çin'de finansal içirme derecesini analiz etmek ve diğer BRICS ülkeleriyle karşılaştırmak için Global Findex (2011) veri tabanından faydalanmaktadır. Fungáčová ve Weill (2015) bireylerin cinsiyeti, yaşı, gelir ve eğitim düzeyinin finansal içermenin üç temel göstergesinin (hesap sahibi olma, resmi tasarruf ve kredi) üzerindeki etkilerini belirlemek için Probit modeli kullanmışlardır. Onlara

göre, resmi kredi dışında, bir finansal kurumda hesabı olan ve tasarruf eden bireylerin oranı Çin'de diğer BRICS ülkelerine göre daha yüksektir. Ayrıca, ampirik analiz sonucu olarak; erkek, yaşlı, yüksek öğrenim ve yüksek gelir sahibi olmak Çin'de yüksek düzeyde finansal içermeyi netice vermiştir.

Tuesta vd. (2015), Arjantin'deki finansal içirme düzeyini anlamak için erişim, kullanım ve bariyer boyutlarını analiz etmişlerdir. Erişim boyutunu incelemek için arz taraf verilerini ve finansal içermenin kullanım ve bariyer boyutlarını anlamak için talep tarafı verileri (Global Findex 2011) kullanmışlardır. Tuesta vd. (2015) de, bir kişinin bireysel özelliklerinin finansal içirme ve dışlanma ile nasıl ilişkili olduğunu anlamak için bir dizi Probit modelinden yararlanmışlardır. Sonuçlara göre, bir kişinin yaşı, geliri ve eğitim düzeyi finansal hizmetleri kullanıp kullanmadığını etkileyen önemli faktörlerdendir. Ayrıca yaş ve gelir düzeyinin, finansal içermenin önünde engel olarak algılanan iki sebep olduğu sonucuna varmışlardır.

Allen vd. (2012), resmi hesapların kullanımı ile ilişkili olan bireysel ve ülke özelliklerini belirlemeye ve finansal dışlanma olasılığı en yüksek olan bireyler arasında etkili olan politikaları anlamaya çalışmışlardır. Sonuçta, hesap sahipliğinin yüksek oranda olmasının, finansal hizmetlere erişim için iyi ortamın (düşük hesap maliyetleri ve finansal kurumların yakınlığı gibi) hazırlanmasına bağlı olduğunu bulmuşlardır. Ayrıca, finansal içermeyi artırmayı teşvik eden politikaların, özellikle finansal olarak dışlanma olasılığı yüksek olan bireyler arasında etkili olduğuna değinmişlerdir. Bu politikaların bazıları; bankalar tarafından düşük maliyetli hesapların sunulmasını zorunlu tutma, bazı mevduat sahiplerinin zahmetli belge gerekliliklerinden muaf tutulması, muhabir bankacılığa izin vermek ve devlet ödemeleri yapmak için banka hesaplarının kullanılmasıdır.

Literatürde görüldüğü gibi, araştırmacılar çoğunlukla Global Findex 2011, 2014 ve 2017 veri tabanını kullanarak finansal içirme düzeyini ve belirleyicilerini incelemişlerdir. Anlaşılacağı üzere, finansal içirme düzeyi sabit bir konu değil sürekli değişen bir olgudur. Bu nedenle zaman içinde her ekonomide finansal içirme düzeyi ve finansal içermeyi etkileyen faktörler (belirleyicileri) de değişmektedir. Böyle bir durumda politikacılar ve finansal içirme konusuyla ilgilenen diğer paydaşlar

tarafından daha etkili politikaların ele alınması için finansal içerme mevcut durumuna ait güncel bilgilerin olması gerekir. Dolayısıyla bu çalışmada yukarıdaki boşluğu doldurmak ve finansal içerme bilgi alanına katkıda bulunmak amacıyla Türkiye ve Afganistan'ın finansal içerme mevcut durumunu yansıtarak iki ülke arasında karşılaştırmalı bir analiz yapılacaktır.

4.3. Araştırmanın Amacı ve Hipotezleri

Araştırmanın amacı, Türkiye ve Afganistan'daki mevcut finansal içerme düzeyini anlamak ve bu iki ülke arasında finansal içerme durumunu değerlendirerek karşılaştırmaktır. Ayrıca, Türkiye ve Afganistan'da kişilerin bireysel özelliklerinin (cinsiyet, yaş, gelir ve eğitim düzeyi), banka veya diğer bir finansal kurumda hesap sahipliği, tasarruf etme ve bu kurumlardan kredi alma ile nasıl ilişkili olduğunu belirlemektir.

Çalışmanın ana hipotezi ve bu hipoteze ait alt hipotezler ise şöyledir:

H_1 = Bireysel özellikler, finansal içerme ana göstergelerini etkileyen faktörlerdir.

H_1 a= Eğitim düzeyi, finansal içerme ana göstergelerini etkilemektedir.

H_1 b= Cinsiyet değişkeni, finansal içerme ana göstergelerini etkilemektedir.

H_1 c= Yaş değişkeni, finansal içerme ana göstergelerini etkilemektedir.

H_1 d= Gelir düzeyi, finansal içerme ana göstergelerini etkilemektedir.

4.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bilimsel araştırmalarda sınırlılığını ifade etmek, araştırma sonuçlarının uygun bir şekilde yorumlanmasına ve kullanılmasına yol açar. Çoğu bilimsel araştırmada olabileceği gibi, bu araştırmada bulunan bazı sınırlamaların ifade edilmesi önemlidir. Araştırma yöntemi başlığı altında bahsedileceği üzere, bu araştırmada veriler online anket metodu ile toplanması araştırmanın bir sınırlılığını oluşturmaktadır. Çevrimiçi (online) anket yöntemini kullanmanın nedeni, 2019'un sonlarında Çin'de başlayan ve tüm dünyaya yayılan ve hala devam eden Korona virüs (Covid 19) salgını ve

araştırmanın zaman sınırlılığıdır. Bu yöntem ile elde edilen veriler sadece internete erişimi olan bireyler tarafından sağlanıp, internet erişimi olmayanları kapsamamaktadır. Ayrıca araştırma, banka hesabı açmak için yaş gerekliliği dikkate alarak sadece 18 yaş ve üzeri olan bireyleri kapsamaktadır.

4.5. Araştırmanın Yöntemi

4.5.1. Araştırmanın Verileri

Araştırmadaki birincil veriler, anket formları aracılığıyla toplanmıştır. Anketler online (çevrimiçi) olarak hem Türkçe ve hem de Farsça diliyle, Türkiye ve Afganistan'da³ gerçekleştirilmiştir. Online anket yapmanın nedeni, araştırma dönemi boyunca yeni tip Korona virüs (Covid 19) salgınıdır. Böyle bir durumda mülakat gibi diğer veri toplama yöntemleri ile verilerin toplanması riskli olduğu için uygun görülmemiştir. Anketlerin hedef kitlesi, Türkiye ve Afganistan'da bir banka hesabı açmak için asgari yaş şartını yerine getiren; yani on sekiz yaş ve daha üst yaştaki olan bireylerdir. Anketler Türkiye'de 480 kişi üzerinde ve Afganistan'da 411 kişi üzerinde gerçekleştirilmiştir. Finansal içerme literatürünü dikkate alarak anket, hedef kitlenin demografik bilgilerine (cinsiyet, yaş, gelir, eğitim ve çalışma durumuna) ilaveten, finansal içerme ana göstergelerine (hesap sahipliği, resmi tasarruf ve resmi kredi), sigorta hizmetlerin kullanımına, finansal içerme önündeki engellerine, mobil ve internet bankacılığa, bireylerin tasarruf ve kredi davranışlarına ait verileri içermektedir.

4.5.2. Araştırma Verilerinin Analiz Yöntemi

Bu araştırmada elde edilmiş veriler Stata 14.2 programından yararlanarak analiz edilmiştir. Finansal içerme durumu ve finansal içerme önündeki engellerin düzeyini anlamak için deskriptif analiz metodu (frekans ve yüzde tabloları ve şekillerin kullanılması gibi) ve bireysel karakteristiklerin finansal içerme ana göstergeleri ile nasıl ilişkili olduğunu anlamak için Probit regresyon analiz yöntemi kullanılmıştır. Probit

³ Afganistan'da, bireylerin internete erişimi daha sınırlı olduğundan ve anket yapılması daha kapsamlı olmak için, anketi gönderildiği bireylerden soruları yanıtlamak için İnternete erişimi olmayan bir aile üyesiyle özellikle kadınlar ile paylaşımlarını istenilmiştir.

regresyon, sadece sıfır ve bir değerini alan ikili veya kukla değişkenleri modellemek için kullanılan bir regresyon türüdür. Bu çalışmada, Probit regresyonda (Probit regresyonu) kullanılacak değişkenler aşağıda yer alan denklemde gösterilmiştir:

$$F\hat{I}_b = F(\text{Cinsiyet}_b; \text{Yaş}_b; \text{Gelir}_b; \text{Eğitim}) \dots \dots \dots (1)$$

$$F\hat{I}_b = \beta_1 + \beta_2 \text{Cinsiyet}_b + \beta_3 \text{Yaş}_b + \beta_4 \text{Gelir}_b + \beta_5 \text{Eğitim}_b + \varepsilon \dots \dots \dots (2)$$

Bu modelde, 'Fİ' bağımlı değişkenler olarak hesap sahipliği, resmi tasarruf, resmi kredi, kredi kartı sahipliği ve sigorta hizmetlerini, 'b' bireylere ait indeksi ve β Probit regresyon katsayısını gösterir. Bireylerin cinsiyet, yaş, gelir ve eğitim düzeyi bağımsız ve açıklayıcı değişkenler olarak kabul edilir.

4.5. Tanımlayıcı Analizin Bulguları

4.5.1. Demografik İstatistikler

Anket, finansal içerme ana göstergelerine ait bilgilerine ilaveten katılımcıların cinsiyet, yaş, çalışma durumu, gelir ve eğitim düzeyine ait bilgileri de içermektedir. Tablo 4.1'de gösterildiği gibi, Türkiye'de ankete katılan toplam 480 katılımcının; % 56.5'i erkek ve % 43.5'i kadındır. Katılımcıların % 4.4'ü ilköğretim veya altı, % 13.1'i ortaöğretim/lise ve % 82.5'i yükseköğretim veya daha fazla yüksek düzeyde eğitim görmüşlerdir. Katılımcıların % 33.7'si 2.000 TL altında, % 36.8'i (2.000-5.000) arası, % 21.6'sı (5.001-10.000) arası, % 5.21'i (10.000-20.000) arası ve % 2.5'i, 20.001 ve üzeri aylık ortalama geliri bireylerdir. Katılımcıların % 28.3'ü kamuda, % 27.5'i özel sektörde çalışmakta, % 7.1'i kendi işletmesinin sahibi, % 13.1'i işsiz ve % 24'ü öğrenci veya emeklidir. Yaş gruplarına göre, katılımcıların % 35.2'si (18-25) yaş arası, % 27.1'i (26-33) yaş arası, % 15.6'sı (34-41) yaş arası, % 11.9'u (42-49) yaş arası ve % 10.2'si (50 ve üzeri) yaş arası gruplarında yer almaktadır.

Afganistan'da araştırmaya katılan 411 katılımcılarının % 56.2'si erkek ve % 43.8'i kadındır. Katılımcıların % 35.5'i ilköğretim veya altı, % 28.5'i ortaöğretim/lise ve % 36'sı yükseköğretim veya daha yüksek eğitim düzeyine sahiptir. Katılımcıların

% 51.3'ü 7.000 Afghani⁴ (AFG) veya altı, % 24.6'sı 7.001 – 15.000 AFG, % 11.9'ü 15.001 – 25.000 AFG, % 6.8'i 25.001 – 40.000 AFG ve % 5.3'ü 40.001 AFG ve üzeri aylık ortalama gelirlili bireylerdir. Katılımcıların % 13.6'sı kamuda, % 18'i özel sektörde çalışmakta, % 28.5'i kendi işletmesinin veya serbest meslek sahibi, % 27.7'si işsiz ve % 12.2'si öğrenci veya emeklidir. Yaş gruplarına göre, katılımcıların % 28.2'si (18-25) yaş arası, % 31.9'u (26-33) yaş arası, % 15.8'i (34-41) yaş arası, % 9.2'si (42-49) yaş arası ve % 14.8'i (50 ve üzeri) gruplarında yer alanlardır.

Tablo 4. 1: Katılımcıların Demografik İstatistikleri

Türkiye			Afganistan		
Cinsiyet	Sıklık	Yüzde	Cinsiyet	Sıklık	Yüzde
Erkek	271	56.5	Erkek	231	56.2
Kadın	209	43.5	Kadın	180	43.8
Toplam	480	100	Toplam	411	100
Eğitim Düzeyi			Eğitim Düzeyi		
İlköğretim veya Altı	21	4.4	İlköğretim veya Altı	146	35.5
Ortaöğretim / lise	63	13.1	Ortaöğretim / lise	117	28.5
Yükseköğretim veya Daha Fazlası	396	82.5	Yükseköğretim veya Daha Fazlası	148	36
Toplam	480	100	Toplam	411	100
Aylık Ortalama Gelir			Aylık Ortalama Gelir		
2.000 TL altında	162	33.7	7.000 Afghani veya altı	211	51.3
2.000-5.000 TL	177	36.8	7.001 – 15.000 Afghani	101	24.6
5.001-10.000 TL	104	21.6	15.001 – 25.000 Afghani	49	11.9
10.001-20.000 TL	25	5.21	25.001 – 40.000 Afghani	28	6.8
20.001 TL ve üzeri	12	2.5	40.001 Afghani ve üzeri	22	5.3
Toplam	480	100	Toplam	411	100
Çalışma Durumu			Çalışma Durumu		
Kamuda çalışanlar	136	28.3	Kamuda çalışanlar	56	13.6
Özel sektörde çalışanlar	132	27.5	Özel sektörde çalışanlar	74	18
Kendi işletmesinin / serbest meslek sahibi	34	7.1	Kendi işletmesinin / serbest meslek sahibi	117	28.5
İşsiz olanlar	63	13.1	İşsiz olanlar	114	27.7
Öğrenciler / Emekliler	115	24	Öğrenciler / Emekliler	50	12.2
Toplam	480	100	Toplam	411	100
Yaş Grubu			Yaş Grubu		
18-25	169	35.2	18-25	116	28.2
26-33	130	27.1	26-33	131	31.9
34-41	75	15.6	34-41	65	15.8
42-49	57	11.9	42-49	38	9.25
50 ve üzeri	49	10.2	50 ve üzeri	61	14.8
Toplam	480	100	Toplam	411	100

⁴ Bir Türk Lirası 2020 Haziran ayın başlarında 11.30 Afghani'ye eşittir.

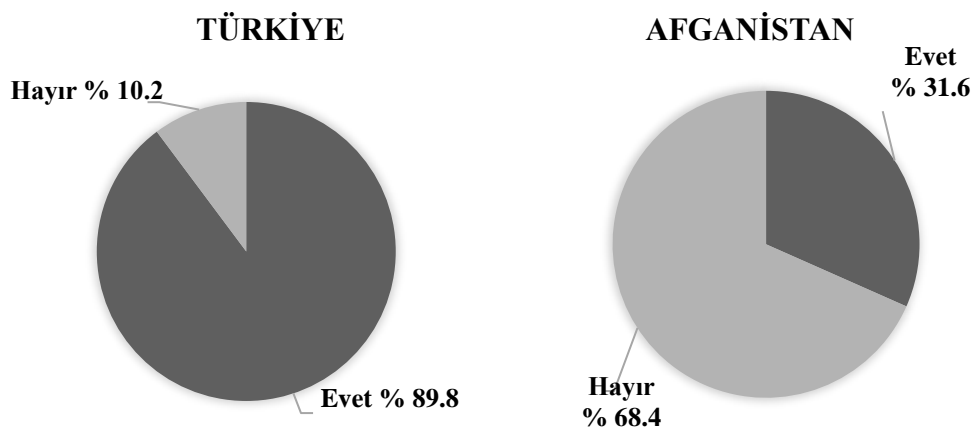
İki ülkede para birimi, ekonomik düzey ve kişi başına gayri safi yurt içi hâsılları farklı olduğu için, araştırmada gelir grupları bu konular dikkate alınarak kategorileştirilmiştir. İleri analizlerde karşılaştırmayı kolaylaştırmak için gelir düzeyi sadece 1. ila 5. gelir kategorileri olarak gösterilecektir.

4.5.2. Finansal İçerme Ana Göstergelerinin Tanımlayıcı Analizinin Bulguları

4.5.2.1. Hesap Sahipliği ve Kullanımı

Finansal içerme ana göstergelerinden biri bireylerin bir banka veya diğer bir finansal kuruluştaki hesap sahipliği oranıdır. Araştırmamızın bulgularına göre, Global Findex 2017 ile kıyasla hem Afganistan'da hem de Türkiye'de bu oran artış göstermiştir. Ama bu çalışmanın bulgularını tam olarak, Global Findex veri tabanı sonuçlarıyla karşılaştıramayız, çünkü Global Findex anketinde hem hedef kitlesi demografik açısından hem anket yöntemi açısından, bu araştırmanın hedef kitlesi ve yöntemi ile farklılık gösterir. Genel olarak, Türkiye ve Afganistan'da ankete katılan bireylerin hesap sahipliği oranı Şekil 4.1'de gösterilmiştir.

Şekil 4. 1:Türkiye ve Afganistan'da Hesap sahipliği



Türkiye'de katılımcıların % 89.8'i bir banka veya diğer bir finansal kuruluştaki bir işlem hesabına sahip olduğunu bildirirken, % 10.2'sinin bir hesabı bulunmamaktadır. Afganistan'da ankete katılan bireylerin % 31.6'sı banka veya diğer bir finansal kuruluştaki hesap sahibi olduğunu ve % 68.4'ü banka veya diğer finansal

kurumlarda hesabı bulunmadığını bildirmişlerdir. İki ülkede hesap sahipliği oranlarına göre, 58.2 puanlık bir farklılık görülmektedir. Böylece Afganistan'da düşük düzeyde bir finansal içerme derecesinden bahsederken, Türkiye'de iyi bir Fİ düzeyi olduğunu ifade edebiliriz. Türkiye'de yüksek düzeyde hesap sahipliği olması, bireylere diğer finansal hizmetlerden (tasarruf, kredi, havale, mobil bankacılık vb. gibi) yararlanmak için iyi bir ortam hazırlamıştır.

Bireysel özelliklerine bakıldığında hesap sahipliği farklı bireysel özelliklere sahip olan bireyler arasında farklılık göstermektedir. Örneğin; erkekler, yüksek düzeyde eğitim görmüş bireyler, zenginler ve kamuda çalışanlar arasında hesap sahipliği oranı diğerlerine göre yüksektir. Bu özellikler (demografik çeşitliği) ve bunlara ait hesap sahipliği yüzdeleri Tablo 4.2'de gösterilmektedir. Türkiye'de kadınlar ve erkekler arasında hesap sahipliği açısından yüzde 3.9 puanlık bir boşluk ar olup, ilköğretim veya alt eğitim düzeyine sahip olanlar ve üsteki eğitim düzeylerine sahip olanlar arasında büyük bir boşluk görülür. Hesap sahipliği oranı ilköğretim veya alt eğitim düzeyine sahip bireyler arasında % 42.9 ve ortaöğretim veya lise düzeyinde eğitim görmüş bireyler arasında % 73'tür, hâlbuki bu oran yükseköğretim veya üstü düzeyde eğitim görmüş bireyler arasında % 94.9'dur. Gelir açısından sadece birinci kategoride yer alan (2.000 TL altında) bireylerin % 84.6'sı bir banka veya diğer bir finansal kurumda hesaba sahipken diğer üst kategorilerde yer alan bireyler arasında hesap sahipliği %90'dan fazladır. Bunlara ek olarak, Türkiye'de işsizler (% 65.1) ve kendi işine (% 88.2) sahip bireyler arasında hesap sahipliği diğerlerine (kamuda veya özel sektörde çalışanlar ve öğrenci veya emeklilere) göre düşüktür.

Tablo 4.2'ye göre, Afganistan'da farklı demografik özelliklere sahip bireyler arasında hesap sahipliği oranı, Türkiye'den farklılık göstermektedir. Ankete katılan kadınların % 17.2'si bir hesaba sahip olduğunu bildirirken, erkeklerin % 43.8'i bir hesaba sahiptir. Eğitim düzeylerine göre, hesap sahipliği boşlukları daha geniştir. İlköğretim veya daha düşük eğitim düzeyine sahip olanların sadece % 2.7'si bir banka veya diğer bir finansal kurumda hesaba sahipken, ortaöğretim ve yükseköğretim düzeyindeki bireylerde bu oran sırasıyla % 11.1'i ve % 76.3'tür. Gelir kategorilerine göre, Afganistan'da birinci ve ikinci gelir kategorisinde yer alan bireylerin, sırasıyla

% 11.4'ü ve % 30.7'si bir hesaba sahip olduğunu bildirmişlerdir. Diğer gelir kategorilerinde yer alan bireyler arasında bu oran yüksektir. Afganistan'ın ekonomisine bakıldığında, nüfusun % 50'sinden fazlası, oradaki yoksulluk sınırının altında yaşamaktadırlar (Da Afghanistan Bank, 2019: 6); yani tablodaki 1. gelir kategorisinde veya alt düzeyde gelire sahip olanlardır.

Ayrıca, Afganistan'da banka veya diğer finansal kuruluşta hesap sahipliği oranına bireylerin çalışma durumu açısından bakıldığında; ankete katılan devlet çalışanlarının % 83.9'u ve özel sektör çalışanlarının % 63.8'i bir hesaba sahip olduğunu beyan etmiştir. Afganistan'da kendi işletmesinin/serbest meslek sahibi ve işsiz olan bireyler arasında hesap sahipliği oranı çok düşüktür (sırasıyla % 10.3 ve % 3.5), hâlbuki bu oran öğrenciler/emekliler arasında % 44'tür. Öğrenciler/emekliler arasında hesap sahipliği oranının yüksek olmasının nedeni; eğitim düzeyi (18 yaştan büyük öğrenciler genellikle yükseköğretim öğrencileridir) ve emeklilerin de önceden kamuda çalıştığından kaynaklanmaktadır. Tablo 4.2'de gösterildiği gibi; Türkiye ve Afganistan'da yaş grupları arasında da hesap sahipliği oranı farklılık gösterir. Afganistan'da hesap sahipliği oranı sadece 26-33 yaşındaki bireyler arasında diğer yaş gruplarına göre iyi düzeydedir. Türkiye'de her yaştaki bireyler açısından hesap sahipliği oranı Afganistan'a göre daha iyi düzeydedir.

Tablo 4. 2: Bireysel Özelliklerine Göre Hesap Sahipliği

Bireysel Özellikler	Türkiye	Afganistan
Cinsiyete Göre	Yüzde	Yüzde
Erkek	91.5	42.8
Kadın	87.6	17.2
Eğitime Göre		
İlköğretim veya altı	42.9	2.7
Ortaöğretim / lise	73	11.1
Yükseköğretim veya üstü	94.9	76.3
Gelir Düzeyi Göre		
1. Gelir Kategorisi	84.6	11.4
2. Gelir Kategorisi	91	30.7
3. Gelir Kategorisi	92.3	59.2
4. Gelir Kategorisi	100	92.8
5. Gelir Kategorisi	100	90.9
Çalışma Durumuna Göre		
Kamuda çalışanlar	96.3	83.9
Özel sektörde çalışanlar	94.7	60.8

Kendi işletmesinin sahibi (Afganistan’da serbest mesleği de içerir)	88.2	10.3
İşsiz olanlar	65.1	3.5
Öğrenciler / Emekliler	90.4	44
Yaş Grupları		
18-25	91.1	27.6
26-33	93.8	51.9
34-41	89.3	23.1
42-49	93	21.1
50 ve üstü	71.4	11.5

Bir finansal kurumda, hesap sahibi olmak ve bu hesabı aktif olarak kullanmak finansal içerme açısından önemlidir. Dolayısıyla, Tablo 4.3’te gösterildiği gibi, Türkiye’de ankete katılanlardan, hesap sahibi olanların çoğu (% 90’dan fazlası) farklı şekillerde hesaplardan yararlanmaktadır. Örneğin, Türkiye’de hesaba sahip olanların % 96.1’i son 12 ayda⁵ hesaplarına para yatırıp % 94.9’u hesaplarından para çekmişlerdir. Bu bireyler interneti, cep telefonu ve ATM kartı kullanarak ödeme, havale ve alışveriş için var olan hesaplardan yararlanmışlardır (mobil ve internet bankacılık başlığı altında bahsedilecektir). Afganistan’a bakıldığında hesaba sahip olan bireylerin çoğu hesabı bir depo olarak (para biriktirme ve geri çekme) kullanıp diğer kullanım şekillerinden düşük düzeyde faydalanmışlardır. Örneğin; Afganistan’da ankete katılan ve hesaba sahip olan bireylerin yüzde 79.2’si ve 83.8’i son 12 ayda hesaba para yatırıp hesaptan para çektiklerini bildirirken, % 19.2’si internet/cep telefonu kullanarak ödeme, havale veya alışveriş yapmak için kullandıklarını, % 26’sı banka/ATM kartı aracılığıyla alışveriş yaptıklarını ifade etmişlerdir. Afganistan’da, hesap sahibi olan bireyler arasında ATM kartı, internet ve cep telefonu kullanımı çoğunlukla yükseköğretim ve üzeri eğitim düzeyine sahip olan bireyler tarafından kullanılmıştır.

Tablo 4. 3: Hesapların Kullanımı

Kullanım Şekli	Türkiye	Afganistan
	Yüzde	Yüzde
Hesaba para yatırma	96.1	79.2
Hesaptan para çekme	94.9	83.8

⁵ Bu çalışmada, verilerin analiz süresince değinilmiş “son 12 ay” 2020 Nisan ayını esas alınarak son 12 ayı ifade eder.

Hesabını telefon/interneti kullanılarak ödeme, havale veya alışveriş için kullanma	91.7	19.2
Hesap bakiyesini telefon/interneti kullanılarak kontrol etme	94.9	40
Banka/ATM kartı alışveriş için kullanma	91.6	26.1

4.5.2.2. Resmi Tasarruf Durumu ve Tasarruf Davranışları

Finansal içermenin diğer bir temel göstergesi de; bir banka veya diğer bir finansal kurumda (mikrofinans kuruluşu veya diğer düzenlenmiş finansal kuruluşlarda) bir yıl içerisinde tasarruf etme ve para biriktirme işlemleridir. Türkiye ve Afganistan'da ankete katılmış bireylerin tasarruf davranışları ve resmi tasarruf düzeyi Tablo 4.4'te gösterilmektedir.

Türkiye'de ankete katılanların % 78.54'ü son 12 ayda herhangi bir amaç için para biriktirmişlerdir. Ankete katılanların % 15.8'i bir işi başlatmak veya geliştirmek için, % 26.3'ü konut/taşıtlar almak için, % 42.1'i eğitim için (çoğunlukla 18-35 yaş arası katılanlar), % 14.8'i yaşlılık dönemini düşünerek ve % 55.6'sı diğer amaçlar için son 12 ayda tasarruf ettiklerini bildirmişlerdir. Katılımcıların % 50.6'sı bir banka veya diğer resmi finansal kurum hesabını kullanarak, % 11.2'si gayri resmi bir tasarruf grubunun nezdinde ve % 34.9'u geleneksel metot olarak evde para biriktirmişlerdir.

Afganistan'da son 12 ayda tasarruf etmiş bireylerin yüzdeleri Türkiye'ye göre düşük düzeydedir. Afganistan'da ankete katılan bireylerin % 48.9'u son 12 ayda para biriktirdiklerini söylemişlerdir. Para biriktirme amaçlarına göre, ankete katılanların % 7.1'i iş amaçlı, % 14.8'i konut/taşıtlar almak için, % 25.3'ü eğitim için, % 4.8'i yaşlılık dönemi için ve % 33.3'ü diğer amaçlar için son 12 ayda para biriktirmişlerdir. Ankete katılanların % 14.6'sı bir resmi hesabı kullanarak (çoğunlukla yükseköğrenim görmüş bireyler), % 9'u gayri resmi bir tasarruf grubunun nezdinde ve % 31.1'i evde para biriktirdiklerini bildirmişlerdir.

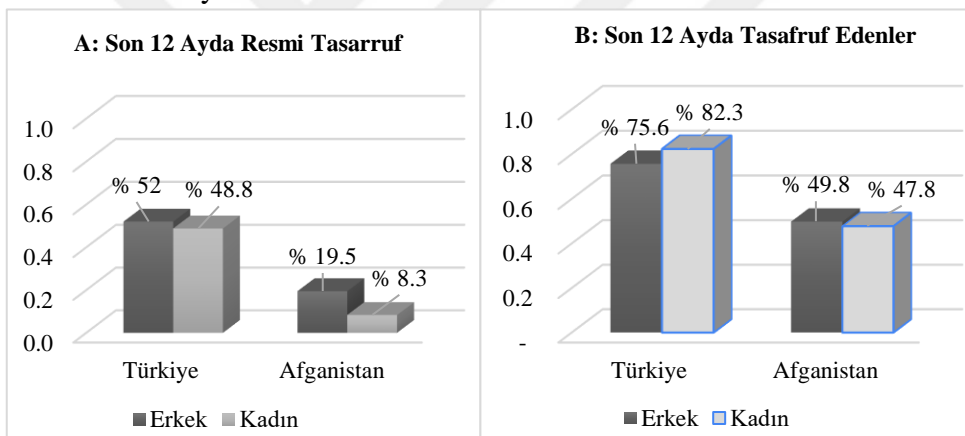
Tablo 4. 4: Resmi Tasarruf ve Tasarruf Davranışları

Tasarruf, Amacı ve Metodu	Türkiye	Afganistan
	Yüzde	Yüzde
Para biriktirenler (Son 12 ayda tasarruf edenler)	78.54	48.9
Tasarruf Amacı		
Çiftçilik/işletme kurmak veya geliştirmek için	15.8	7.1

Konut/taşıtlı alabilmek için	26.3	14.8
Eğitim için	42.1	25.3
Yaşlılık dönemi için	14.8	4.8
Diğer amaçlar için	55.6	33.3
Tasarruf Etme Metodu		
Banka veya diğer finansal kurum hesabında (resmi tasarruf)	50.6	14.6
Aile dışındaki bir kişi/gayri resmi bir tasarruf grubu nezdinde	11.2	9
Kişisel olarak yastık altında	34.9	31.1

Tasarruf davranışları ve resmi olarak tasarruf eden bireylerin yüzdeleri bu iki ülkede karşılaştırıldığında, Afganistan'ın her iki açıdan düşük düzeyde olduğu görülür. Şekil 4.2, kadınlar ve erkekler arasında, her iki ülkede son 12 ayda bireylerin herhangi bir amaç için tasarruf etme yüzdelerini ve bir finansal kurumdaki resmi tasarruflarını göstermektedir.

Şekil 4. 2: Cinsiyete Göre Tasarruf Edenlerin Yüzdesi



Şekil 4.2'nin B' kısmına göre, Türkiye'de, ankete katılan kadınların % 82.3'ü ve erkeklerin % 75.6'sı son 12 ayda herhangi bir amaç için tasarruf ettiğini bildirmiştir. Resmi tasarruflarına göre, kadınların sadece % 48.8'i ve erkeklerin % 52'si bir banka veya diğer finansal kurum hesabında para biriktirmişlerdir. Yani, Türkiye'de kadınlar erkeklerden daha çok tasarruf ederken, resmi tasarruf eden kadınların yüzdeleri erkeklerden düşüktür. Afganistan'da da ankete katılan kadınların % 47.8'i ve erkeklerin % 49.8'i son 12 ayda herhangi bir amaç için tasarruf etmişlerdir. Kadınların sadece % 8.3 ve erkeklerin % 19.5'i bir banka veya diğer finansal kurum hesabını kullanarak tasarruf ettiğini beyan etmişlerdir. Görüldüğü gibi, Afganistan'da resmi tasarruf eden bireylerin yüzdeleri çok düşüktür. Bu durum, oradaki düşük resmi finansal hizmetlere erişim düzeyinden kaynaklanmaktadır.

4.5.2.3. Resmi Kredi Durumu ve Borçlanma Davranışları

Finansal içermenin amaçlarından biri; bireylerin resmi finansmana erişimlerini arttırmaktır. Ankete katılan bireylerin yanıtlarına göre, iki ülkede resmi finansman kaynağı olarak; bir banka veya diğer finansal kuruluştan borçlandığını beyan edenlerin yüzdesi, diğer borç kaynağı olarak; aileden borç alanların yüzdesinin altındadır. Söz konusu resmi kredi ve ankete katılanların borçlanma davranışları (Türkiye ve Afganistan'da) Tablo 4.5'te gösterilmektedir.

Anket verilere göre, Türkiye'de ankete katılanların % 35,6'sı son 12 ayda herhangi bir amaç için borçlanmışlardır. Bireylerin borç alma amaçlarına göre, ankete katılanların % 7.9'u bir işi başlatmak veya geliştirmek için, % 13.1'i eğitim için, % 7.1'i sağlık için ve % 26.2'si diğer amaçlar için son 12 ayda borç aldığını bildirmişlerdir. Katılanların borçlandığı kaynaklara göre, % 20.4'ü resmi borç/kredi kaynağı olarak bir banka veya diğer resmi finansal kurumdan, % 33.5'i aile, akraba veya arkadaşlardan ve % 1.7'si gayri resmi bir tasarruf grubundan borç aldığını bildirmiştir. Yukarıdaki borçlandığı amaçlara ilaveten, ankete katılanların % 15.4'ünün 2020 yılında bir ev, daire veya arazi satın almak için kredileri de bulunmaktadır.

Afganistan'da bireylerin kredi ve borç alma davranışlarına baktığımızda, ankete katılan bireylerin % 37.9'u son 12 ayda herhangi bir amaç için borçlandığını bildirmişlerdir. Katılımcıların % 4.1'i iş amaçlı, % 11.4'ü eğitim amaçlı, % 11.7'si sağlık amaçlı borçlanmışlardır. Diğer amaçlar için borçlandığını beyan edenlerin yüzdesi 25.2'dir. Ankete katılanların % 2,7'si resmi bir kredi kaynağı olarak banka veya diğer finansal kurumlardan, % 43,3'ü aileden, akraba veya arkadaşlardan ve % 2,2'si kayıt dışı tasarruf gruplarından borç aldığını beyan etmişlerdir. Afganistan'da ev, daire veya arazi satın almak için borçlandığını beyan eden bireylerin yüzdesi çok düşüktür. Anket verilerine göre, ankete katılanların sadece % 1.9'unun 2020 yılında ev, daire veya arazi satın almak için kredisi bulunmaktadır. Afganistan'da borçlandığını beyan eden bireylerin yüzdeleri Türkiye'ye göre yüksek olup, bir banka veya diğer bir finansal kurumdan borçlananların yüzdesi çok düşüktür.

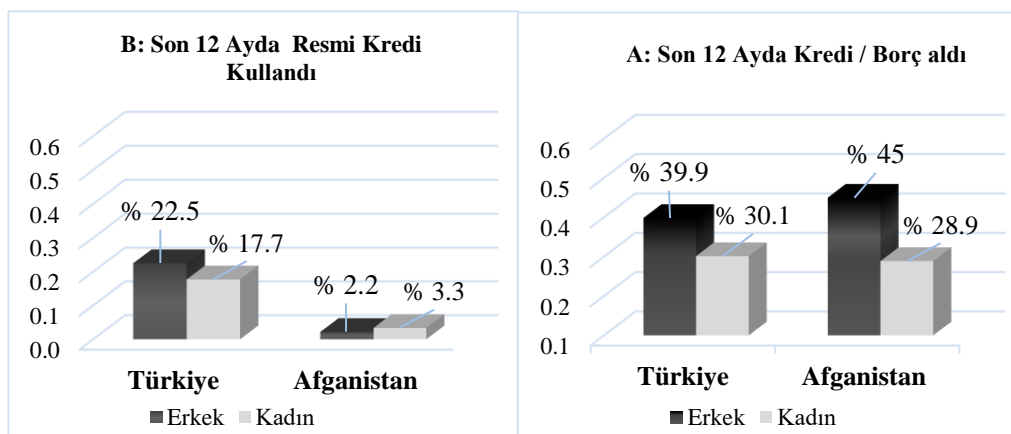
Değinilmesi gerekir ki; Tablo 4.5'te resmi kaynaklardan borçlandığı beyan edenlerin (banka/finansal kurumdan) yüzdeleri kredi kart kullanımını içermemektedir.

Tablo 4. 5: Resmi Kredi ve Borç Alma Davranışları

Borç/Kredi Alma Amacı	Türkiye	Afganistan
	Yüzde	Yüzde
Borç alanlar	35.6	37.9
Ev, daire/arazi satın almak için kredisi bulunmaktadır	15.4	1.9
Çiftçilik/işletme kurmak veya geliştirmek için	7.9	4.1
Eğitim için	13.1	11.4
Sağlık için	7.1	11.7
Diğer amaçlar için	26.2	25.2
Alınmış Borç/Kredi Kaynakları		
Banka/finansal kurumdan	20.4	2.7
Aile, akraba/arkadaşlardan	33.5	43.3
Gayri resmi bir tasarruf grubundan	1.7	2.2

Şekil 4.3'te, Türkiye ve Afganistan'da cinsiyete göre, ankete katılanların yüzde kaçının son 12 ayda herhangi bir amaç için borç aldığını (A şekli) ve onların yüzde kaçının banka veya diğer resmi finansal kurumlardan borçlandığını/resmi kredi kullandığını (B şekli) göstermektedir.

Şekil 4. 3: Cinsiyete Göre Kerdi / Borç Alanların Yüzdesi



Türkiye'de ankete katılan erkeklerin % 39.9'u ve kadınların % 30.1'i son 12 ayda borç aldığını beyan edip, Afganistan'da bu oran sırasıyla % 45.5 ve % 28.9'dur. Bu iki ülkede borçlandığını beyan edenlerin yüzdeleri birbirleri ile yakındır, ama

finansal içerme açısından resmi bir finansal kurumdan borçlanma düzeyi önemlidir. Şekil 4.3,'ün B bölümünde görüldüğü gibi, Türkiye'de kadınların % 17.7'si ve erkeklerin % 22.5'i resmi finansal kurumlardan borçlandığını beyan etmektedir. Afganistan'da bakıldığında ise kadınların % 3.3'ü ve erkeklerin % 2.2'si bir finansal kurumdan son 12 ayda borçlandığını bildirmişlerdir. Afganistan'daki resmi kredi oranları Türkiye ile karşılaştığımızda çok düşük düzeydedir.

4.5.3. Banka/ATM Kartı, Kredi Kartı ve Sigorta Hizmetlerine Erişim

Finansal içermenin ana göstergelerine (hesap sahipliği, remi tasarruf ve kredi) ek olarak diğer finansal ürünlerin kullanım derecesinin belirtmesi de bir finansal sistemin kapsayıcılığını anlamak için gereklidir. Ankette sorulduğu gibi, bu ürünlerin bazıları; banka / ATM kartı, kredi kartı ve sigorta hizmetleridir.

Tablo 4.6'da görüleceği gibi, Afganistan'da banka/ATM kartı, kredi kartı ve sigorta hizmetlerinin kullanımı Türkiye ile kıyaslandığında çok düşük düzeydedir. Türkiye'de bir bankada veya başka bir finansal kurumda hesabı olanların % 98,8'i banka / ATM kartına sahip olup, % 91,6'sı banka veya ATM kartını alışveriş yapmak için son 12 ayda kullanmışlardır. Afganistan'da hesaba sahip olanların % 66.1'i ATM veya banka kartına sahip olduğunu bildirirken, sadece % 26.1'i bu ürünü alışveriş yapmak için son 12 ayda kullanmıştır.

Türkiye'de ankete katılanların % 64.6'sı ve Afganistan'da % 2.9'u kredi kartına sahip olduğunu bildirmişlerdir. Kredi kartının kullanım düzeyine bakıldığında, Türkiye'de ankete katılanların % 60.4'ü ve Afganistan'da % 2.9'u son 12 ayda kredi kartını, ödeme yapmak için kullanmışlardır. Bu oranlara göre, her iki ülkede kredi kartı sahipliği ve kartları kullananların yüzdeleri birbiri ile yakındır. Diğer bir ifade kredi kartına sahip olanların çoğu bu kartları ödeme yapmak için kullanmışlardır.

Tablo 4.6'da gösterildiği gibi, yukarıdaki bankacılık ürünlerinin kullanımına ilaveten; Türkiye'de ankete katılanların % 69.8'i ve Afganistan'da % 8'i sigorta hizmetlerinden de yararlanmaktadırlar. Sigorta türüne göre; Türkiye'de katılımcıların % 52.5'inin sağlık sigortası ve % 20.2'sinin hayat sigortası bulunmakta, Afganistan'da bu oranlar sırasıyla % 6.6 ve % 0.24'tür. Afganistan'da Türkiye'ye göre, sigorta

hizmetlerinin kullanımı açısından durum farklıdır; yani anket verilerine göre, Afganistan’da sigorta hizmeti kullanıcılarının çoğu özel sektör çalışanlarıdır (özel sektör işverenleri tarafından bu hizmetler, kendi çalışanları için sağlanmıştır).

Tablo 4. 6: Banka/ATM Kartı, Kredi Kartı ve Sigorta Hizmetlerinin Kullanımı

Ürünler ve Kullanımı	Türkiye	Afganistan
	Yüzde	Yüzde
Hesaba sahip olanların Banka/ATM kartı sahipliği	98.8	66.1
Son 12 ayda banka/ATM kartını alışveriş yapmak için kullanılmış	91.6	26.1
Kredi kartı sahipliği	64.6	2.9
Son 12 ayda kredi kartını kullanılmış	60.4	2.9
Sigorta hizmetlerden yararlanır	69.8	8
Hayat sigortası bulunmaktadır	20.2	0.24
Sağlık sigortası bulunmaktadır	52.5	6.6
Araç sigortası bulunmaktadır	34.2	6.3
Tarım, hayvancılık vb. sigortası bulunmaktadır	2.3	0

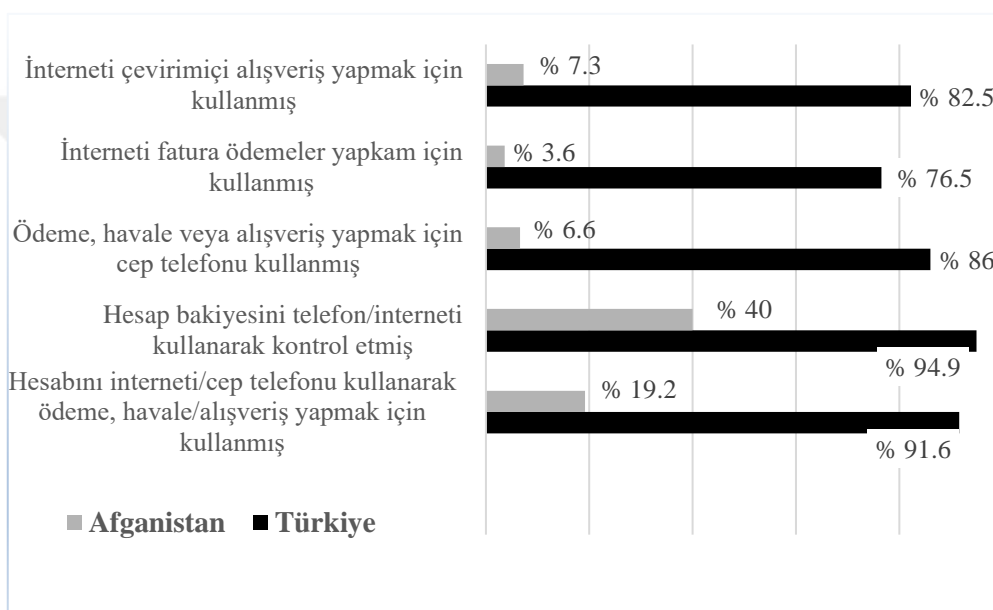
Tablo 4.6’de yer alan; araç sigortası, bir taşıta sahip olanlar tarafından ve tarım, hayvancılık vb. sigorta hizmetleri ise, genellikle tarım ve çiftçilik işlerinde çalışan bireyler tarafından kullanılır.

4.5.4. İnternet Bankacılığı ve Mobil Bankacılık

Cep telefonu ve internet, bir hesaptan doğrudan ödemeler yapmak için banka ve kredi kartlarına göre daha fazla alternatif sunmaktadır. Bireyler cep telefonu ve interneti kullanarak hesap bakiyesini kontrol edebilir, faturalarını ödeyebilir, havale işlemlerini gerçekleştirebilir, ayrıca dünyanın her yerinden çevrimiçi bir şey satın alabilir. Dünya genelinde, her gün gittikçe artan teknoloji ve finansal alanlardaki yenilikler ile beraber benzer hizmetler de çoğalmaktadır. Ama bu hizmetlerden yararlanma düzeyi, ülkeler arasında farklılık gösterir. Örneğin; 2017 yılında, gelişmiş ülkelerde mobil ve internet bankacılığından yararlanan bireylerin oranı % 50’den fazla olup gelişmekte olan ülkelerde % 20’ye yakın (Demirguc-Kunt vd. , 2018: 7) ve gelişmemiş ülkelerde çok düşük olduğunu görebiliriz.

Türkiye'ye ait anket verilerine baktığımızda, söz konusu hizmetlerden yararlanma derecesinin iyi bir düzeyde olduğunu ifade edebiliriz. Hâlbuki Afganistan'da bu hizmetlerden yararlanma düzeyi çok düşüktür (Afganistan'da değinmiş hizmetler sadece yükseköğrenim görmüş bireyler tarafından kullanılmaktadır). Bu ülkelere ait ve söz konusu hizmetlerin kullanımına ilişkin anket verileri Şekil 4.4'te gösterilmektedir.

Şekil 4. 4: İnternet ve Mobil Bankacılığı



Türkiye'de ankete katılan ve banka hesap sahibi olan bireylerin % 91.6'sı, son 12 ayda cep telefonu veya internet vasıtasıyla, kendi hesabını ödeme işlemlerini yapmak, havale işlemlerini gerçekleştirmek veya alışveriş için kullanmışlardır. Buna ek olarak, Türkiye'de, ankete katılan ve banka hesabı olanların % 94.9'u cep telefonu veya interneti kullanarak hesap bakiyesini kontrol etmişlerdir. Ayrıca bu ülkede, banka hesap sahipliğine bakılmadan ankete katılan bireylerin % 82.5'i interneti çevrimiçi alışveriş yapmak ve % 76.5'i fatura ödemeleri yapmak için kullanmaktadır. Ayrıca hesap sahipliğine bakılmaksızın, ankete katılanların % 86'sı cep telefonu; mobil bankacılık hizmetleri olarak ödeme, havale ve alışveriş yapmak için de kullanmışlardır (bu, dolaylı erişim olarak, diğer kişilerin hesabının kullanımı da içerebilir). Anket verilere göre, Türkiye'de son 12 ayda çevrimiçi alışveriş yapmış bireylerin % 89.1'i

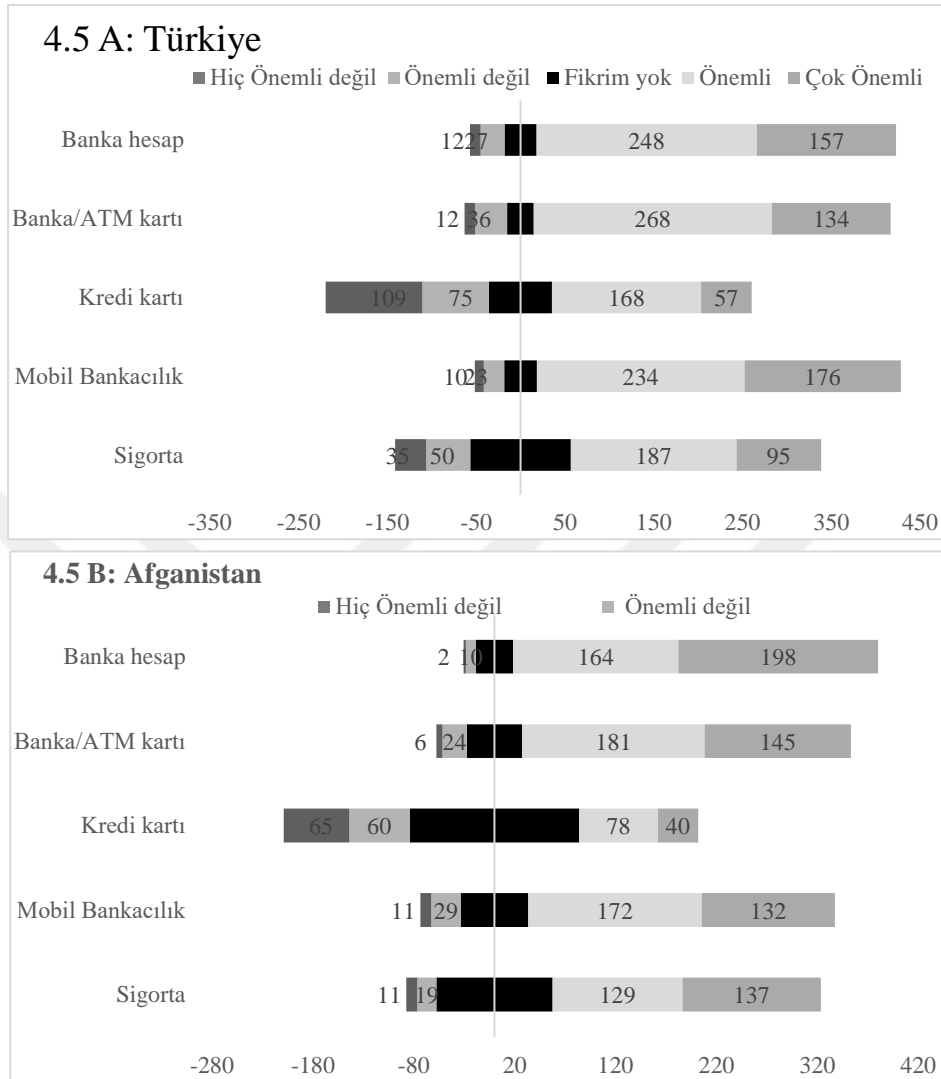
satın aldığı ürünlerin ödemelerini online bir şekilde yapıp geriye kalan % 10.9'unu kapıda nakit ödeme şeklinde yapmalarını bildirmişlerdir.

Afganistan'da internet ve mobil bankacılığı çok yaygın değildir. Bu konu ile ilgili ankete katılanların bildirmelerine göre, hesaba sahip bireylerin % 19.2'si hesaplarını internet veya cep telefonu kullanarak ödeme yapmak, para havale etmek veya alışveriş yapmak için kullanıp, % 40'ı hesap bakiyesini cep telefonu (telefon hattının kısa mesajları da içerir) veya interneti kullanarak kontrol etmişlerdir. Genel olarak ankete katılanların hesaba sahip olup olmadığına bakılmadan sadece % 7.3'ü çevrimiçi alışveriş yapmak ve % 3.6'sı faturalarını ödemek için interneti kullanmışlardır. Bireyler çevrimiçi satın aldığı şeylerin ödemelerini çoğunlukla kapıda nakit ödeme olarak yapmaktadır, online ödemeler çok düşüktür. Ayrıca, bireylerin hesap sahipliğine bakılmadan % 6.6'sı cep telefonunu ödemeleri yapmak, havale etmek ve alışveriş için kullanmışlardır. Genel olarak, Afganistan'da mobil ve internet bankacılığı kullanıcılarının yüzdelerinin, Türkiye ile karşılaştırıldığında çok düşük düzeyde olduğu ifade edilebilir.

4.5.5. Bireylerin Bakışına Göre Finansal Ürünlerin Önemi

Bireyler tarafından finansal ürünlerle ilgili algılanan önem, bu hizmetlerin kullanımı ile ilişkilidir. Anket verilerine göre, bireyler hangi ürüne daha az önem verirlerse bu ürünün kullanım derecesi de düşüktür. Örneğin, Türkiye'de ankete katılan bireylerin görüşlerine göre, % 38.6'sı kredi kartı ve % 17.4'ü sigorta hizmetlerinin diğer finansal ürünlere göre önemli olmadığını beyan etmişlerdir. Kredi kartına sahip ve sigorta hizmetlerden yararlananların yüzdelerine bakarsak, sırasıyla % 64 ve % 68'dir. Bu durum, finansal ürüne verdiği önem derecesi ve kullanım derecesi ile pozitif ilişki olduğunu işaret eder. Afganistan ve Türkiye ile ilgili, ankete katılan bireylerin finansal hizmetlere verdiği önem dereceleri (hiç önemli değil, önemli değil, fikrim yok, önemli ve çok önemli) Şekil 4.5'te gösterilmiştir.

Şekil 4. 5: Bireylerin Bakışına Göre Finansal Ürünlerin Önemi



Türkiye'de ankete katılanların % 91.9'u banka hesabının, % 85.4'ü mobil bankacılığının, % 83.7'si ATM kartının, % 58.7'si sigortanın ve % 46.8'i kredi kartının önemli ve çok önemli olduğunu beyan etmişlerdir. Ayrıca, bireylerin % 38.3'ü kredi kartının ve % 17.7'si sigorta hizmetlerinin hiç önemli ve önemli olmadığını beyan etmişlerdir. Afganistan'a baktığımızda (Şekil 4.5 B'de), bireylerin % 88'i banka hesabının, % 79.3'ü ATM veya banka kartının, % 73.9'u mobil bankacılığın, % 64.7'si sigortanın ve son olarak % 28.7'si kredi kartının önemli ve çok önemli olduğunu bildirmişlerdir. Afganistan'da bireylerin % 40.9'u kredi kartı hakkında ve % 27.7'si sigorta hizmetlere hakkında hiç bir fikir bildirmemişlerdir. Bu durum oradaki düşük finansal okuryazarlık düzeyinden kaynaklanmış olabilir. Hâlbuki Türkiye'de

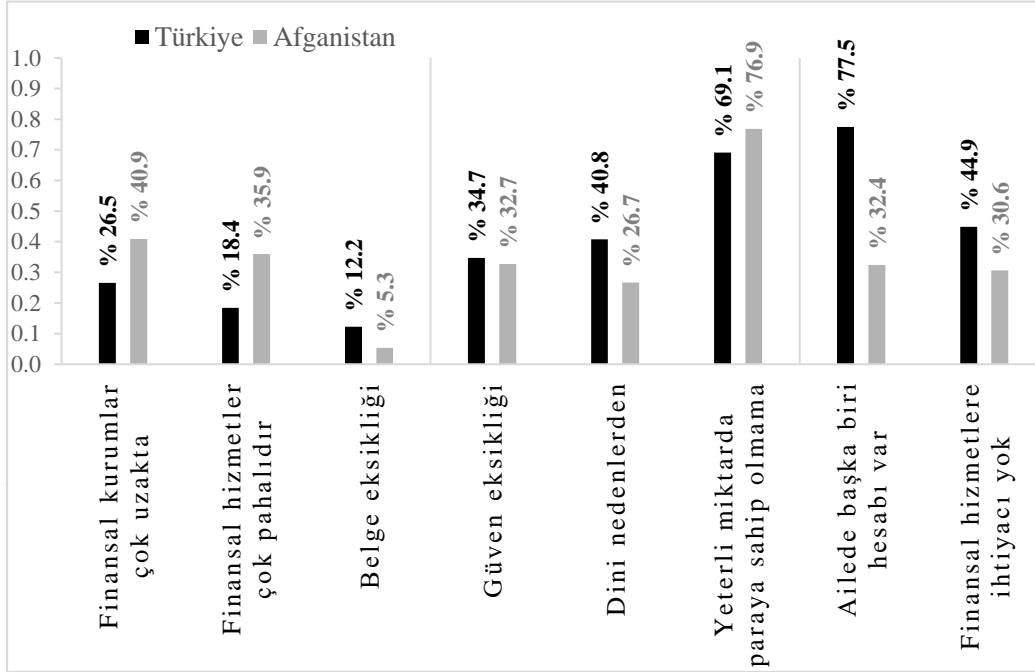
bireylerin % 27.4'ü sigorta hizmetleri hakkında ve % 17.3'ü kredi kartı hakkında hiç bir fikir bildirmemişlerdir. Eğer bu durum bireylerin düşük bilgisi olduğundan kaynaklanırsa, bu ürünleri daha geliştirmek ve kullanımını arttırmak için sigorta ve kredi kartı hakkında bireylerin bilgilerinin artması gerekir.

4.5.6. Banka Dışında Kalan Kitle (Unbanked Population) ve Finansal Dışlanma Nedenleri

Banka dışı kalan kitle; banka veya diğer finansal kurumlarda hesabı bulunmayan bireylerin kitlesi olarak ifade edilir. Banka dışı kalan kitle olarak ‘‘Hesap Sahipliği’’ başlığı altında Şekil 4.1’de gösterilmiştir; Türkiye’de ankete katılan bireylerin sadece % 10.2’si, Afganistan’da katılımcıların % 68.4’üne tekabül etmektedir. Bu oranlara göre, Afganistan’da banka dışı kalan kitle Türkiye göre çok büyüktür ve Afganistan’daki halkın düşük düzeyde finansal hizmetlere erişimini gösterir.

Bir ekonomide finansal dışlanma düzeyini düşürmek ve banka dışı kitleyi azaltmak için, bireyler arasında finansal hizmetlere erişim ve bu hizmetlerin kullanımını, özellikle hesap sahipliğini arttırmak için banka veya diğer finansal hesap sahipliğinin önündeki engellerin (finansal dışlanma nedenleri) belirlenmesi gerekir. Ankette, banka veya diğer finansal kurum hesabı olmayan bireyler tarafından bildirilmiş nedenleri, söz konusu nedenler ve engeller olarak ifade edebiliriz. Böylece, Türkiye’de ve Afganistan’da ankete katılanlar tarafından bildirilmiş engeller Şekil 4.6’da gösterilmiştir.

Şekil 4. 6: Banka veya Diğer Finansal Kurum Hesap sahipliği Önündeki Engeller



Türkiye ve Afganistan’da, hesap sahipliğinin (finansal içerme ilk ve temel göstergesi) önündeki engeller, hem isteğe bağlı nedenlerden hem de finansal market kusurundan ve yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Şekil 4.6’ya göre, Afganistan’da banka dışı kitle olan bireylerin çoğu para eksikliğinden ve Türkiye’de ailede birinin hesabının var olmasından dolayı bir banka veya diğer bir finansal kurumda hesabı bulunmamaktadır.

Finansal dışlanma nedenlerine göre, Türkiye’de ankete katılan ve hesabı olmayan bireylerin % 77.5’i ailede başka birinin hesabının var olduğunu, % 69.1’i yeterli miktarda paraya sahip olmadığını, % 44.9’u finansal hizmetlere ihtiyacının olmadığını ve % 40.8’i dini nedenleri (isteğe bağlı nedenler) banka hesabı olmaması nedeni olarak beyan etmişlerdir. Ayrıca, söz konusu bireylerin % 26.5’i finansal kurumların çok uzakta olduğunu, % 18.4’ü finansal hizmetlerin çok pahalı olduğunu, % 12.2’si belge eksikliğini ve % 34.7’sinin finansal kurumlara güven duymamasını (market kusurundan kaynaklanan nedenler) banka hesap önündeki engeller olarak bildirmişlerdir. Özet olarak; Türkiye’de hesabı olmayanlar, en çok isteğe bağlı nedenlerden dolayı banka dışı kitle olarak finansal hizmetlere erişememektedir.

Hâlbuki Afganistan'da bireyler en çok market yetersizliğinden kaynaklanan nedenlerden ve para eksikliğinden (isteğe bağlı nedenleri) dolayı bir finansal kurumda hesaba sahip değildir. Şekil 4.6'da gösterildiği gibi, bu ülkede hesaba sahip olmayanların %76.9'u yeterli miktarda paraya sahip olmadığını, % 32.4'ü ailede başka birinin hesabının var olduğunu, % 30.6'sı finansal hizmetlere ihtiyacının olmadığını ve % 26.7'sinin dini nedenleri hesap sahipliği önündeki engeller olarak beyan etmişlerdir. Bu nedenlere ek olarak hesaba sahip olmayan bireylerin % 40.9'u finansal kurumların çok uzakta olduğunu, % 35.9'u finansal hizmetlerin çok pahalı olduğunu, % 5.3'ü belge eksikliği ve % 32.7'si güven eksikliği market kusurundan ve yetersizliğinden kaynaklanan nedenleri beyan etmişlerdir.

Kısaca, Afganistan'daki finansal dışlanma durumunu Türkiye ile karşılaştırdığımızda; banka dışı kalan kitlenin fazlalığı açısından ve finansal market kusurundan kaynaklanan engellerin olması açısından dikkat çekicidir. Hâlbuki Türkiye'de hem hesabı olmayanların oranı, hesaba sahip olanlara göre düşüktür, hem de en çok bireyler isteğe bağlı nedenlerden dolayı finansal hizmetleri kullanım dışı kalmaktadır.

4.6. Probit Regresyon Analizin Bulguları ve Finansal İçerme Ana Göstergelerinin Belirleyicileri

Bu analizin amacı, önemli ve anlamlı katsayıların tahminlerini kullanarak, kişilerin bireysel özelliklerinin, finansal içerme ana ve önemli göstergelerini nasıl etkilediğini anlamaktır. Analizde bu etkileri belirlemek için, ilgili literatürü dikkate alarak Probit regresyonu (Probit modeli) kullanılmıştır.

Probit regresyon analizinde, doğrusal regresyon analizinden farklı olarak, bağımlı değişken kukla değişken olmalıdır (ikili). Bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında doğrusal ilişkinin var olması gerekmez, bağımlı değişkenin ve hata terimlerinin normal dağılması gerekli değildir. Doğrusal regresyon analizi gibi; bağımsız değişkenler birbirleriyle ilişkili (çoklu bağıntı) olmamalıdır (Alp, 2007: 3 ve 23; Schreiber-Gregory, 2018: 4). Ayrıca, Probit regresyonunda, regresyon analizi sonucunda katsayı değerleri, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerindeki etkisini tahmin etme olasılıklarını göstermez, bu nedenle bağımsız değişkenlerin

bağımlı değişkenler üzerindeki olası etkilerini tahmin etmek için Probit regresyonunun marjinal etkisine bakılır.

Literatürde bireysel özellik olarak; cinsiyet, yaş, gelir ve eğitim düzeyi finansal içermeyi etkileyen faktörler olarak kabul edilmektedir (Fungáčová ve Weill, 2015; Karakus, 2020; Nandru, Byram, ve Rentala, 2016; Özşuca, 2019; Tuesta vd. , 2015). Araştırmanın bu bölümünde, anket yöntemiyle elde edilmiş birincil verileri kullanarak finansal içirme göstergelerini etkileyen faktörlerin belirlenmesine odaklanılmıştır.

H₁= Bireysel özellikler, finansal içirme ana göstergelerini etkileyen faktörlerdir.

H₁ a= Eğitim düzeyi, finansal içirme ana göstergelerini etkilemektedir.

H₁ b= Cinsiyet değişkeni, finansal içirme ana göstergelerini etkilemektedir.

H₁ c= Yaş değişkeni, finansal içirme ana göstergelerini etkilemektedir.

H₁ d= Gelir düzeyi, finansal içirme ana göstergelerini etkilemektedir.

Bu çalışmada, bir finansal kurumda hesap sahipliği, tasarruf etme (resmi tasarruf), bu kurumlardan borç veya kredi alma (resmi kredi), kredi kartı sahipliği ve sigorta hizmetlerden yararlanma durumu bağımlı değişkenler olarak alınmıştır; bireysel özellikler; cinsiyet, yaş, gelir ve eğitim düzeyi ise bağımsız değişkenler olarak kullanılmaktadır. Bağımlı ve bağımsız değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri Tablo 4.7’de gösterilmiştir. Tabloda görüleceği gibi; Türkiye’de toplam gözlem sayısı 480 ve Afganistan’da 411’dir. Bağımlı değişkenler, ikili veya kukla değişkenler olarak kullanılırken sadece 1 ve 0 değeri alır. Yani; a) bir birey bir resmi finansal kurumda hesaba sahibi ise, b) bir resmi finansal kurumda son 12 ayda tasarruf etmiş ise, c) bir resmi finansal kurumdan son 12 ayda kredi veya borç almış ise d) kredi kartına sahip ise ve e) sigorta hizmetlerinden yararlanıyorsa bir (1) değerini alır. Aksi takdirde sıfır (0) değerini alır.

Bağımsız değişkenlerde; a) kadın değişkeni; cinsiyet kadın ise bir, erkekse 0 değeri ile ifade edilip; b) yaş ve yaşın karesi⁶ (yaş²) sürekli değişkenler olarak

⁶ Yaş²; yaş değişkeni finansal içirme göstergeler üzerinde doğrusal etkiye sahip olup olmadığını anlamak için kullanılmıştır.

kullanılmaktadır. Gelir kategorileri için dört kukla değişken bulunmaktadır. Eğer bir kişinin geliri belirli bir kategorideyse bir (1) değerini alır, yoksa sıfır (0) değerini alır. Her iki ülkede birinci gelir kategorisi⁷ karşılaştırmak için temel kategori olarak regresyonda kullanılmıştır. Eğitim düzeyi için de iki kukla değişken bulunmaktadır. Eğer bir bireyin eğitimi belirli bir seviyede ise bir değerini alır, aksi takdirde sıfırdır. Eğitim değişkeni ile ilgili olarak, ilköğretim veya altı (çıkarılmış eğitim düzeyi) karşılaştırmak için temel kategori olarak regresyonda kullanılmaktadır.

Tablo 4. 7: Ampirik Analizde Değişkenlerin Tanımlayıcı İstatistikleri

Değişken	Türkiye					Afganistan				
	N	Ortalama	Standart Sapma	Asgari	Azami	N	Ortalama	Standart Sapma	Asgari	Azami
Hesap Sahipliği	480	0.898	0.303	0	1	411	0.316	0.466	0	1
Resmi Tasarruf	480	0.506	0.500	0	1	411	0.146	0.354	0	1
Resmi Kredi	480	0.204	0.404	0	1	411	0.027	0.162	0	1
Kredi Kartı	480	0.646	0.479	0	1	411	0.292	0.168	0	1
Sigorta	480	0.698	0.46	0	1	411	0.08	0.272	0	1
Kadın	480	0.435	0.496	0	1	411	0.438	0.497	0	1
Yaş	480	32.646	10.994	18	64	411	33.966	12.402	18	80
Yaş ²	480	1186.37	830.77	324	4096	411	1307.12	1014.8	324	6400
2. Gelir Kategorisi	480	0.369	0.483	0	1	411	0.246	0.431	0	1
3. Gelir Kategorisi	480	0.217	0.412	0	1	411	0.119	0.324	0	1
4. Gelir Kategorisi	480	0.052	0.222	0	1	411	0.068	0.252	0	1
5. Gelir Kategorisi	480	0.025	0.156	0	1	411	0.053	0.225	0	1
Ortaöğretim / lise	480	0.131	0.338	0	1	411	0.285	0.452	0	1
Yükseköğretim veya Daha Fazlası	480	0.825	0.380	0	1	411	0.360	0.481	0	1

Türkiye ile ilgili, tablolarda yer alan; 2. gelir kategorisi = 2.000-5.000 TL, 3. gelir kategorisi = 5001-10.000, 4. gelir kategorisi ise = 10.001-20.000 TL ve 5. gelir

⁷ Birinci gelir kategorisi esas kategori regresyon analizinden çıkarılmıştır.

kategorisi = 20.001 TL ve üzeri kategorileri ifade eder. Afganistan’da; 2. gelir kategorisi = 7.001-15.000 Afghani, 3. gelir kategorisi =15.001 – 25.000 Afghani, 4. gelir kategorisi ise = 25.001 – 40.000 Afghani ve 5. gelir kategorisi = 40.001 Afghani ve üzeri kategorileri ifade etmektedir.

Türkiye ve Afganistan’a ait finansal içirme göstergeleri için Probit regresyon analizinin marjinal etkilerinin sonuçları Tablo 4.8 ve 4.9’da sunulmaktadır. Tablolarda yer alan sütunlar, her ülkeye ait bağımlı değişkenleri; hesap sahipliği, resmi tasarruf, resmi kredi, kredi kart sahipliği ve sigortayı ayrı ayrı modeller olarak göstermektedir. Satırlarda bağımsız değişkenler (bireysel özellikleri) verilmiştir. Genel olarak, tablolarda parantez içinde yer alan değerler, sağlam standart hataları (robust standard errors) ve parantez dışında yer alan değerler probit regresyonun marjinal etkisini; yani bir kişinin bireysel özelliklerinin finansal içirme göstergelerini nasıl etkilediğini ifade etmektedir. Marjinal değerler üzerinde gösterilmiş yıldız simgeleri; her bir marjinal değer için istatistiksel anlamlılık düzeyini; yani (***) $p < \% 1$, (**) $p < \% 5$ ve (*) $p < \% 10$ ifade eder. Tabloların son kısmında yer alan ‘Pseudo R2’; 0 ve 1 arasında değer alıp modellerin uyumunu gösterir. Pseudo R2 değerindeki artış, modelin uyum ilişkisini artırır. Log likelihood, Ki-Kare olabilirlik oranı testinde, modeldeki tüm katsayıların aynı anda sıfır olup olmadığını test etmek için kullanılır. Log likelihood sıfır ve negatif sonsuz arasında değer alıp, bu değer ne kadar sıfıra yakınsa o kadar iyidir. $\text{Prob} > \chi^2$; $\% 1$ veya $\% 5$ anlamlılık düzeyinde, tüm katsayıların sıfıra eşit olmadığını gösterip modellerin bir bütün olarak istatistiksel anlamlılığını ifade eder.

Tablo 4.8’de gösterildiği gibi, ilk açıklayıcı değişken olarak, kadın olma ile Türkiye’de hesap sahipliği, resmi tasarruf ve resmi kredi arasında anlamlı bir ilişkisi bulunamamıştır. Bu durum, Türkiye’de değerlendirilmiş 3 finansal hizmetin kullanımında, erkekler ve kadınlar arasında istatistiksel olarak önemli bir farklılık olmadığına işaret eder. Bireylerin yaşı ve Fİ ilişkisinin test edildiği analiz sonuçlarına göre, bir bireyin yaşı sadece hesap sahipliğini anlamlı ve pozitif bir şekilde etkilemiştir. Bu, büyük yaşta bir bireyin Türkiye’de hesap sahibi olma olasılığının küçük yaşta olan bir bireye göre daha yüksek olduğu anlamına gelir. Araştırmada, yaşın hesap sahipliği üzerinde doğrusal bir etkiye sahip olup olmadığını anlamak için, yaş² değişkeni

kullanılmıştır. Probit regresyon analizinin sonucuna göre, yaş² değişkenin hesap sahipliği ile negatif ve anlamlı etkisi bulunmuştur. Yani, bir bireyin yaşının bir banka veya diğer finansal kurumda hesap sahibi olma olasılığı üzerinde arttırıcı etkisinin olduğunu ancak bu ilişkinin doğrusal olmadığını gösterir.

Finansal içermenin bir başka etkileyici faktörü olan gelir düzeyi, resmi bir finansal kurumda hesap sahi

pliği, resmi tasarruf ve resmi kredi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahiptir. Tablo 4.8'de gösterildiği gibi, Türkiye'de 4. ve 5. gelir kategorilerde yer alan bir birey, 1. gelir kategorisinde yer alan bir kişiye göre (çıkarılmış 1. gelir kategorisi = 2000 TL altında) resmi bir finansal kurumda hesaba sahip olma olasılığı % 7.3 daha yüksektir. Ayrıca, gelir ve resmi tasarruf ilişkisini incelendiğinde, 3. ve 5. gelir kategorilerde yer alan bireyler 1. gelir kategorideki bir bireye göre, resmi bir finansal kurumda tasarruf etme olasılığı sırasıyla % 23.6 ve % 61.4 daha yüksektir. Bu durum, bireylerin gelir düzeyinin resmi tasarruflar üzerindeki pozitif etkisini ifade eder. Yani bireylerin geliri arttıkça bir finansal kurumda tasarruf etme olasılıkları da artar. Buna ek olarak, gelir düzeyinin resmi kredi ile ilişkisine baktığımızda, 2., 3. ve 5. gelir kategorilerinde yer alan bireylerin 1. gelir kategorisindeki bireylere göre resmi bir finansal kurumdan kredi veya borç alma olasılığı sırasıyla % 10.3, % 13.4 ve % 38.4 daha yüksektir. Bu da gelir düzeyinin Türkiye'de bir banka veya diğer finansal kurumdan borç alma olasılığı ile pozitif ilişkisini gösterir.

Türkiye'de bireylerin eğitim düzeyi ve ana finansal içirme göstergeleri ile ilişkisine baktığımızda, Tablo 4.8'de gösterildiği gibi, sadece hesap sahipliği ve resmi tasarruf ile istatistiksel olarak anlamlı ilişkili olup, resmi kredi ile anlamlı ilişkisi bulunmamıştır. Yükseköğrenim düzeyinde öğrenim görmüş bir bireyin, bir banka veya diğer bir resmi finansal kurumda hesaba sahip olma ihtimali, ilköğretim veya alt eğitim düzeyine sahip bir bireye göre % 36.9 daha yüksektir. Ayrıca, bireylerin eğitim düzeyi bir banka veya diğer resmi bir finansal kurumda tasarruf etme üzerinde de anlamlı bir etkiye sahiptir. Ortaöğretim veya lise düzeyinde eğitim görmüş bir kişinin resmi bir finansal kurumda tasarruf etme ihtimali ilköğretim veya alt düzeyinde eğitim görmüş bir bireye göre % 43.1 daha yüksektir. Bu olasılık, yükseköğrenim ve üzeri düzeyde

öğrenim görmüş bir birey için % 49.6'dır. Kısaca, Türkiye'de bir bireyin yüksek eğitim düzeyi bir resmi finansal kurumda hesaba sahip olmasının ve tasarruf etmesinin olasılığını arttırır.

Kişilerin bireysel özellikleri, Fİ ana göstergeleri üzerindeki etkisine ek olarak, kredi kart sahipliği ve sigorta hizmetlerinden yararlanmayı da etkilemektedir. Tablo 4.8'de gösterildiği gibi; cinsiyet ve yaş, kredi kart sahipliği ve sigorta hizmetlerinin kullanımı ile istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye sahip değildir. Ancak, bireylerin gelir düzeyinin, hem kredi kartı sahipliği ile hem de sigorta hizmetlerinin kullanımı ile istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif ilişkisi bulunmuştur. Diğer bir ifade ile, 2., 3., veya 5. gelir kategorilerde yer alan bireylerin kredi kartına sahip olma olasılığı 1. gelir kategorisinde yer alan bir bireye göre sırasıyla % 16.7, % 35.6 ve % 38.3 daha yüksektir. Sigorta hizmetlerin kullanım ve gelir ilişkisine bakıldığında, 2., 3. veya 4 gelir kategorilerde yer alan bireylerin 1. kategoride yer alan bir bireye göre, sigorta hizmetlerden yararlanma olasılığı sırasıyla % 20.3, % 32.9 ve % 41.1 daha yüksektir.

Bireylerin eğitim düzeyine bakıldığında, yükseköğrenim veya üst eğitim düzeyine sahip olan bir bireyin, ilköğretim veya alt eğitim düzeyine sahip olan bir bireye göre, kredi kartına sahip olma olasılığı % 43.2 daha yüksektir. Ancak, eğitim düzeyi ve sigorta hizmetlerinin kullanımı ile istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

Tablo 4. 8: Türkiye'de Finansal İçerme Belirleyicileri İçin Probit Regresyon Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Türkiye				
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
	Hesap Sahipliği	Resmi Tasarruf	Resmi Kredi	Kredi Kartı	Sigorta
Kadın	-0.025 (0.0170)	0.007 (0.0493)	-0.028 (0.0376)	0.001 (0.0478)	-0.028 (0.0425)
Yaş	0.012 ** (0.0052)	-0.029 * (0.0174)	0.023* (0.0132)	0.023 (0.0158)	-0.007 (0.0143)
Yaş ²	0.000 *** (0.0001)	0.000 * (0.0002)	-0.000 * (0.0002)	- 0.000 (0.0002)	0.000 (0.0002)
2. Gelir Kategorisi	0.012 (0.0320)	0.093 (0.0624)	0.103 ** (0.0415)	0.167 *** (0.0621)	0.203 *** (0.0605)
3. Gelir Kategorisi	-0.048 (0.0550)	0.236 *** (0.0788)	0.134 ** (0.0576)	0.356 *** (0.0679)	0.329 *** (0.0681)

4. Gelir Kategorisi	0.073 *** (0.0266)	0.200 * (0.1211)	0.120 (0.0977)	0.170 (0.1209)	0.411 *** (0.0779)
5. Gelir Kategorisi	0.073 *** (0.0266)	0.614 *** (0.0463)	0.384 ** (0.1504)	0.383 *** (0.1192)	0.483 (0.0481)
Ortaöğretim / lise	0.227 * (0.1235)	0.431 *** (0.0945)	0.145* (0.0867)	0.185 (0.1293)	0.109 (0.1256)
Yükseköğretim veya Daha Fazlası	0.369 *** (0.1185)	0.496 *** (0.0755)	0.119 (0.0725)	0.432 *** (0.1182)	0.066 (0.1205)
Gözlemler	480	480	480	480	480
Pseudo R2	0.239	0.0764	0.0564	0.148	0.085
Log pseudo likelihood	-120.453	-307.250	-229.243	-265.969	-269.174
Prob > chi2	0.0000	0.0000	0.0017	0.0000	0.0000

Genel olarak Afganistan'a ait anket verilere göre, kamu çalışanlar olmaksızın diğer bireyler arasında hesap sahipliği başta olmak üzere, diğer finansal içerme göstergelerin dereceleri çok düşük düzeydedir. Tablo 4.9'da Afganistan'a ait finansal içerme göstergeleri etkileyen faktörler sunulmaktadır. Bu ülke ile ilgili Probit katsayıların tahminlerine göre, bireylerin cinsiyeti ve yaşı finansal içerme ana göstergeleri ile istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkisi bulunmamıştır. Ancak, bireylerin gelir düzeyi ve eğitim düzeyi finansal içerme ana göstergeleri olarak; bir banka veya diğer finansal kurumlarda hesaba sahip olma ve tasarruf etme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkiye sahip olup, resmi krediyi (resmi bir finansal kurumdan kredi/borç almayı) etkilememiştir.

Tablo 4.9'a bakıldığında, 2. gelir kategorisinde yer alan bireylerin bir finansal kurumda hesaba sahip olma olasılığı, 1. gelir kategorisinde yer alan bireylere göre % 14.7 daha yüksektir. Aynı şekilde, 4. ve 5. gelir kategorisinde yer alan bireyler için bu oran sırasıyla % 44.2 ve % 59.9'dur. Ayrıca, Afganistan'da bireylerin gelir düzeyi ve resmi tasarrufu arasında da istatistiksel olarak anlamlı ilişki vardır. Yüksek gelir kategorilerde; yani 2., 4. veya 5. gelir kategorilerde yer alan bir birey, bir bankada veya diğer resmi bir finansal kurumda tasarruf etme olasılığı, 1. gelir kategorisindeki bireylere göre sırasıyla % 7.7, % 20 ve % 44.3 daha yüksektir.

Finansal içermenin diğer bir etkileyici faktörü olarak bireyin eğitim düzeyi, Afganistan'da sadece hesap sahipliği ve resmi tasarruf üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkiye sahip olup diğer göstergeleri etkilememiştir. Tablo 4.9'da görüleceği

gibi, Afganistan’da yükseköğrenim veya daha üst düzeyinde eğitim görmüş bir bireyin resmi finansal kurumlarda hesaba sahip olma ihtimali, ilköğretim veya alt düzeyinde eğitim görmüş bir bireye göre % 69.8 daha yüksektir. Ayrıca, ortaöğretim veya lise düzeyinde eğitim görmüş bir bireyin hesap sahipliği olasılığı ilköğretim veya alt düzeyinde eğitim görmüş bir bireye göre % 12.9 daha yüksektir.

Ankete katılan bireyler tarafından sağlanan verilere göre, Afganistan’da kredi kartı sahipliği ve sigorta hizmetlerden yararlanma düzeyi çok düşüktür (sırasıyla % 2.9 ve % 8). Bu finansal ürünlerin düşük düzeydeki kullanımına rağmen, bireysel özellikler ile nasıl ilişkili olduğunu incelediğimizde, Tablo 4.9’da görüleceği gibi; bireylerin cinsiyet, yaş, gelir ve eğitim düzeyinin, kredi kartı sahipliği ile istatistiksel olarak anlamlı ilişkisi bulunmamıştır. Ancak, sigorta hizmetlerinin kullanımı, bireylerin cinsiyet ve gelir düzeyinden etkilenmiştir. Afganistan’da 5. gelir kategorisinde yer alan bir bireyin 1. gelir kategorideki bireylere göre, sigorta hizmetlerden yararlanma olasılığı % 23.8 daha yüksektir. Bu oran 2., 3. veya 4. gelir kategorisindeki bireyler için sırasıyla % 5.9, % 15.9 ve % 27’dir.

Tablo 4. 9: Afganistan’da Finansal İçermenin Belirleyicileri İçin Probit Regresyon Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Afganistan				
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
	Hesap Sahipliği	Resmi tasarruf	Resmi Kredi	Kredi Kartı	Sigorta
Kadın	-0.042 (0.0558)	0.007 (0.0282)	0.024 (0.0154)	0.000 (0.0006)	0.053 ** (0.0236)
Yas	-0.014 (0.0136)	-0.007 (0.0060)	-0.003 (0.0024)	-3.10e-06 (0.0001)	0.006 (0.0059)
Yas ²	0.000 (0.0002)	0.000 * (0.0001)	-0.000 (0.0000)	4.18e-07 (1.11e-06)	- 0.000 (0.0001)
2. Gelir Kategorisi	0.147 ** (0.0673)	0.077 ** (0.0382)	0.043 (0.0244)	0.002 (0.0013)	0.059 ** (0.0259)
3. Gelir Kategorisi	0.096 (0.0726)	0.089 * (0.0473)	0.042 (0.0331)	0.000 (0.0006)	0.159 ** (0.0675)
4. Gelir Kategorisi	0.442 *** (0.1565)	0.200 ** (0.0870)	0.029 (0.0362)	0.001 (0.0017)	0.273 ** (0.1083)
5. Gelir Kategorisi	0.599 *** (0.1059)	0.443*** (0.1302)	0.099 (0.0810)	0.001 (0.0020)	0.238 ** (0.1053)
Ortaöğretim / lise	0.129 *** (0.0437)	0.028 (0.0249)	0.007 (0.0137)	-0.001 (0.0012)	-0.027 (0.0256)

Yükseköğretim veya Daha Fazlası	0.698 *** (0.0568)	0.232 *** (0.0584)	0.004 (0.0138)	0.063 * (0.0351)	-0.007 (0.0302)
Gözlemler	411	411	411	411	411
Pseudo R2	0.514	0.339	0.115	0.236	0.2293
Log pseudo likelihood	-124.556	-112.913	-44.878	-41.451	-88.531
Prob > chi2	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000

Probit modelin bir varsayımı olarak; bağımsız değişkenler arasında çoklu bağıntı olmadığını test etmek için varyans büyütme faktörü (variance inflation factor) testi kullanılmıştır. Tablo 4.10'a göre, bağımsız değişkenlere ait varyans büyütme faktörü (VIF), 10 değerinden küçük olduğu için, çoklu bağıntı olmadığı sonucuna ulaşırız⁸.

Tablo 4. 10: Regresyonda Kullanılan Bağımsız Değişkenlerin VIF Test Sonucu

Değişken	Türkiye		Afganistan	
	VIF	1/VIF	VIF	1/VIF
Kadın	1.08	0.928	1.240	0.804
Yaş	1.52	0.660	1.430	0.702
2. Gelir Kategorisi	1.50	0.668	1.310	0.762
3. Gelir Kategorisi	1.72	0.582	1.510	0.664
4. Gelir Kategorisi	1.32	0.758	1.410	0.707
5. Gelir Kategorisi	1.15	0.869	1.280	0.781
Ortaöğretim / lise	3.92	0.255	1.620	0.616
Yükseköğretim veya Daha Fazlası	4.32	0.231	2.510	0.399
VIF Ortalama	2.07		1.540	

Çalışmanın bulgularına bakıldığında; Türkiye ve Afganistan'da cinsiyet değişkeninin, finansal içerme ana göstergeleri ile önemli ölçüde ilişkili olmadığı sonucunu görmekteyiz. Bu sonuç, Tuesta vd. (2015) ampirik analiz sonuçları ile uyumlu olup, Türkiye'de, Özşuca (2019) ve Karakus (2020) analiz sonuçlarından farklıdır. Bu durum, Türkiye'de erkekler ve kadınlar arasında hesap sahipliği açısından önemli farklılık olmadığını ifade eder. Türkiye ile ilgili, Karakuş (2020) ve Özşucanın yaptığı (2019) ampirik analiz sonuçlarına bakıldığında, bireysel özellik olarak; cinsiyetin finansal içerme temel göstergesi olan hesap sahipliği üzerindeki etkisi 2011'den 2017'ye kadar sürekli azalmaktadır. Bireylerin cinsiyet ile finansal içerme

⁸ Regresyonda kullanılan Yaş² değişkeni, bireylerin yaşı finansal içerme göstergeleri üzerinde doğrusal etkiye sahip olup olmadığını belirlemek için kontrol değişkeni olarak kullanılmıştır. Kontrol değişkeninden dolayı yaş ve Yaş² arasında bağıntı var olduğu önemli görülmemiştir.

ilişkinine ait bu araştırmanın bulguları ve Karakuş ve Özşuca çalışmaların sonuçları, Türkiye’de finansal içermenin kapsamını genişletmeyi amaçlayan stratejilerin etkili olduğuna işaret etmektedir.

Ayrıca analiz bulgularına göre, bu iki ülkede gelir ve eğitim düzeyi hesap sahipliği ve resmi tasarruf (Türkiye’de resmi krediyi de) ile anlamlı ilişki içerisindedir. Bu sonuç, Çin’de Fungáčová ve Weill (2015); Argentina’da Tuesta vd. (2015); Türkiye’de Özşuca (2019) ve Karakuş’un (2020) analiz sonuçlarını desteklemektedir. Ayrıca, Türkiye’de bireylerin yaşı sadece hesap sahipliği ile anlamlı ilişkiye sahip olup, diğer göstergeler ile önemli ölçüde ilişkili değildir. Bu bulgu genel olarak, yaşın hesap sahipliği ile ilişkisi açısından taranmış literatür ile desteklenip, diğer göstergeler ile anlamlı ilişkisi bulunmaması açısından farklılık göstermektedir.

SONUÇ

Finansal içerme, bir ülkedeki bireylerin resmi finansal hizmetlere erişimini sağlama, ekonomik değişkenler (yoksulluk, işsizlik, ekonomik büyüme vb.) ve finansal istikrar üzerindeki etkisi açısından son yıllarda önem kazanmakta, politikaların ve araştırmaların odaklandığı konulardan olmaktadır. Global Findex (2017) veri tabanına göre dünya genelinde 1.7 milyar kişi bir finansal kuruluştaki veya mobil para aracılığıyla bir işlem hesabına sahip değildir. Finansal içerme düzeyi, gelişmiş ülkelerde yüksek olduğu için hesabı olmayanların çoğu gelişmekte olan ülkelerde bulunmaktadır. Bu veri tabanına göre, 2017’de Türkiye’de bireylerin % 76’sı bir finansal kuruluş veya mobil para hesabına sahipken, Afganistan’da bu oran sadece % 15’tir. Afganistan’ın finansal sistemi Türkiye ile karşılaştırıldığında hem sistemin büyüklüğü açısından hem de sunulan finansal hizmetler ve finansal kurumların penetrasyonu açısından çok küçük ve sınırlıdır.

Global Findex veri setine göre, finansal içerme düzeyi hem Türkiye hem de Afganistan’da 2011’den 2017’e kadar artmaktadır. Ama iki ülke arasında artış oranı farklıdır. Türkiye’de finansal içerme ana göstergesi olan hesap sahipliği oranı, 2011’de % 57’yken 2017’de % 76’ya artmıştır, hâlbuki Afganistan’da hesap sahipliği oranı 2011’de % 9’ken, 2017’de % 15’e çıkmıştır. Finansal içermenin diğer iki ana göstergesi resmi tasarruf ve resmi kredidir. Türkiye’de 2017 Global Findex anketine katılan bireylerin % 23 bir finansal kurumda tasarruf etmiş ve % 13.8’i bir finansal kuruluştan borç almışlar. Bu ülkede 2011’de resmi tasarruf % 9 ve resmi kredi % 20’ydi. Görüldüğü gibi 2017’de bir finansal kuruluştaki tasarruf edenlerin yüzdesi artmış, ama bu kuruluşlardan kredi veya borç alanların yüzdesi azalmıştır. Afganistan’da 2017 yılında resmi tasarruf edenlerin yüzdesi 3.7 ve resmi kredi ise 3.3’tür. Afganistan’da bu iki yıl içerisinde resmi tasarruf ve kredi oranları çok değişmemiştir.

Türkiye’de 2017 yılında banka hesap sahibi olmanın önündeki bariyer veya engel olan neden eler daha ziyade kişilerin isteklerine bağlıdır; yani gönüllü dışlanmadır. Ancak, piyasa kusurundan kaynaklan engeller düşük düzeyde bildirilmiştir. Afganistan’da banka hesap sahibi olmanın önündeki engeller, hem

bireylerin isteklerinden hem de piyasa kusurundan kaynaklanan nedenlerdir. Genel olarak bireylerin piyasa yetersizliğinden dolayı bir banka veya diğer bir finansal kurumda hesabı bulunmamaktadır. Gönüllü dışlanma olarak, bireyler en çok fon yetersizliğini ifade etmiştir.

Bu iki ülkeyle ilgili araştırmamızın bulgularına göre, Türkiye’de 2020 yılında online ankete katılan bireylerin % 89.8’i bir banka veya diğer finansal kurumda hesaba sahip olup, % 10.2’si banka dışı kalan kitle olarak adlandırılmaktadır. Bireysel özelliklere göre kadınlar ve erkekler arasında hesap sahipliği oranı çok farklı olmayıp, bireylerin eğitim düzeylerine göre büyük farklılık gösterir. İlköğretim veya alt eğitim düzeyinde eğitim görmüş bireyler ile yükseköğrenim görmüş bireyler arasında yüzde 52 puanlık bir fark vardır. Gelir açısından Türkiye’de sadece 2.000 TL altında gelire sahip olan bireyler arasında hesap sahipliği, diğer yüksek gelir düzeyindeki bireylere göre düşüktür. Bireylerin çalışma durumuna göre, işsiz olan bireyler en çok banka dışı kalan kitle olarak görülür. Bireylerin yaş gruplarına göre en çok 50 yaştan büyük olan bireylerin, diğer yaştakilere göre bir banka veya diğer bir finansal kurumda hesap sahipliği oranı düşüktür. Türkiye’de hesabı olan bireylerin yüzde 90’dan fazlası, son 12 ayda hesaplarını farklı finansal işlemleri gerçekleştirmek için kullanmışlar. Bu ülkede, bir banka veya diğer bir finansal kurum hesabı kullanarak tasarruf etme yöntemi, diğer tasarruf etme yöntemlerine göre (evde/gayri resmi tasarruf grubu nezdinde) yaygındır. Bu durum, finansal içerme açısından önem kazanmakta olan hesapların aktif bir şekilde kullanımını gösterir. Ancak, borç kaynağı olarak; aile, akraba ve arkadaşlardan borç alma yöntemi, resmi finansal kurumlardan borç veya kredi alma yöntemine göre daha yaygındır.

Afganistan’da Türkiye’den farklı olarak 2020’de ankete katılan bireylerin çoğunun (% 68.4’ü) bir finansal kurumda hesabı bulunmamaktadır. Bireylerin sadece %’31.6’sının hesabı vardır. Bireysel özellikler açısından, kişiler arasında hesap sahipliği oranı çok büyük farklılık gösterir. Bu farklılık eğitim açısından dikkat çekicidir. Yani, Afganistan’da ilköğretim veya alt eğitim düzeyinde ve ortaöğretim / lise düzeyinde eğitim görmüş bireylerin sırasıyla % 2.7’si ve % 11.1’i bir finansal kurumda hesaba sahiptirler. Afganistan’da ankete katılanların çoğunluğunu

yükseköğrenim görmüş bireyler oluşturduğu için, hesap sahipliği oranını (% 31.6'yı) da pozitif bir şekilde etkilemektedir. Elbette, Afganistan'a baktığımızda yetişkin nüfusun çoğu okuryazarlığı olmayan bireyler olup, bu durum finansal içerme düzeyinin daha düşük olması ile sonuçlanır. Afganistan'da en çok serbest mesleğe sahip olan ve işsiz bireyler resmi finansal sistemin dışında kalmaktadır. Ankete katılan bireylerin çoğu hesapları para yatırmak ve çekmek için kullanıp, diğer işlemler için kullanım düzeyi Türkiye'ye göre çok düşüktür. Afganistan'da hem bir finansal kurum hesabı kullanarak tasarruf etme davranışı, hem de bir finansal kurumdan borç alma davranışı diğer tasarruf etme ve borç alma yöntemlerine göre yaygın değildir. Buna ek olarak, Afganistan'da resmi tasarruf ve kredi oranlarının, Türkiye ile karşılaştırıldığında çok düşük düzeyde olduğu ifade edilebilir.

Finansal içermenin ana göstergelerine ek olarak kredi kartı sahibi ve sigorta hizmetlerinden yararlananların oranı, Türkiye'de yüzde altmış ve yetmiş arasında olup, Afganistan'da yüzde sekizin altındadır. Ayrıca, Türkiye'de bireylerin çoğu mobil bankacılık ve internet yoluyla hesaplarını farklı işlemleri gerçekleştirmek için kullanmaktadır, hâlbuki Afganistan'da ilgili oranların düzeyleri çok düşük olup, mobil ve internet bankacılığı yaygın değildir.

Afganistan'da bireylerin çoğu finansal açıdan gönüllü veya gönüllü olmayan şekilde dışlanmış bireylerdir. Hâlbuki Türkiye'de hem finansal olarak dışlanmış bireylerin yüzdesi düşüktür hem de bireyler en çok gönüllü olarak dışlanmışlardır; özellikle, dolaylı erişimden dolayı (ailede başka birinin hesabı olduğu için).

Türkiye ve Afganistan'da finansal içerme göstergeleri ile bireysel özelliklerin nasıl ilişkili olduğuna dair araştırma bulgulara göre, Türkiye'de bireysel özellik olarak cinsiyet, Fİ göstergelerini istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilememiştir. Sadece bireylerin yaşı bir finansal kurumda hesap sahibi olmayı istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilemiştir. Ayrıca, bireylerin gelir düzeyi, Fİ göstergeleri ile pozitif ilişkilidir. Diğer bir ifade ile bireylerin geliri arttıkça hesap sahipliği, resmi tasarruf etme, resmi kredi alma, kredi kart sahipliği ve sigorta hizmetlerden yararlanma olasılığı da artar. Türkiye'de bireylerin eğitim düzeyi de hesap ve kredi kartına sahip olma ve resmi tasarruf etme olasılığını pozitif bir şekilde etkilemiştir. Ancak eğitim

düzeyi, resmi kredi ve sigorta hizmetlerden yararlanma ile istatistiksel olarak anlamlı ilişkili değildir.

Afganistan'a baktığımızda bireysel özelliklerden sadece gelir düzeyi ve eğitim düzeyi, Fİ iki ana göstergesi (hesap sahipliği ve resmi tasarruf) ile istatistiksel olarak anlamlı ilişkili olup, resmi kredi ile ilişkili değildir. Türkiye gibi, Afganistan'da da gelir ve eğitim düzeyi arttıkça, bir finansal kurumda hesap sahipliği olasılığı ve tasarruf etme ihtimali de artmaktadır. Ancak, Afganistan'da diğer bireysel özellikleri; yani bireylerin cinsiyeti ve yaşı, finansal içerme ana göstergelerini istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilememiştir.

Özet olarak; Türkiye'de tüm göstergeler açısından bakıldığında finansal içerme düzeyi Afganistan'a göre iyi ve yüksek düzeydedir. Türkiye ve Afganistan arasında finansal olarak dışlanmış gruplar açısından bakıldığında, benzerlik vardır. Yani, her iki ülkede işsizler, kendi işine sahip, düşük gelirli ve düşük eğitim düzeyine sahip olan bireylerin diğer bireylere göre finansal olarak dışlanma olasılığı daha yüksektir. Genel olarak, Afganistan'da eğitim ve gelir düzeyinin finansal içermenin ilk ve temel göstergesi olan hesap sahipliği üzerinde marjinal etkileri, Türkiye'ye göre büyüktür. Bu durum, Afganistan'da farklı gelir ve eğitim düzeyine sahip bireyler arasında finansal hizmetlere erişimin çok farklı olduğunu gösterip, diğer finansal hizmetlerden yararlanma düzeyini de etkiler. Sonuç olarak, bu iki ülkede, bireylerin eğitim düzeyi finansal içermenin en etkili belirleyicilerindedir. Buna ilaveten, bireylerin gelir düzeyi Fİ düzeyini çok etkileyen diğer bir etkendir.

Gelecek araştırmalar için öneriler: Türkiye'ye mevcut durumuna baktığımızda, iki milyon civarında yetişkin göçmen bulunmaktadır. Bu grup bireyler şu anda ülkenin ekonomik bir birimi olduğu için, onların finansal hizmetlere erişimi ve bu hizmetlerin kullanım düzeyini belirlemek üzere çalışmaların yapılması önemlidir. Çünkü kapsamlı bir finansal sistemin olması finansal istikrarı ve ekonomiyi olumlu etkileyip, genel olarak ekonomik büyümeyi güçlendirir.

Buna ek olarak, bu yılda ortaya çıkan Korona virüs salgınının etkilerini dikkate alarak, gelecekte benzer durumlarda finansal işlemleri aksatmadan

gerçekleştirmek ve riskleri dūřürmek için; nakit yerine elektronik ödemeler veya diğer alternatiflerin kullanmasını daha arttırmak ve etkili stratejileri ele almak için finansal açıdan halkın günlük finansal işlemleri nasıl gerçekleştirebileceğine (özellikle ödemelere) dair güncel araştırmaların yapılması ekonomik istikrar açısından yol gösterici olacaktır.



KAYNAKÇA

- Abu Seman, J. (2016). *Financial Inclusion: The Role of Financial System and Other Determinants*. (Doktora Tezi). University of Salford, United Kingdom.
- Accion International, Center for Financial Inclusion. (2009). *Financial Inclusion: What's the Vision?* In. Boston, MA: Center for Financial Inclusion.
- Afganistan Mikrofinans Birliği. (2018). *Annual Report 2018*. Afghanistan Microfinance Association (AMA), <http://ama.org.af/wp-content/uploads/2020/02/final-New-design-Annual-Report-2018-Copy.pdf>, Erişim Tarihi (10 Nisan 2020).
- Afghanistan Banks Association. (2019). *Banking Sector Quarterly Updates*. Afghanistan Banks Association Dördüncü Çeyrek Raporu, https://www.aba.org.af/pdf_view_server.php?file=../uploaded/pdf/banking_sector_quarterly_update/Banking%20Statistics%20Comparative%20Analysis%20Q3-Q4,%202019, Erişim Tarihi (5 Haziran 2020).
- Afghanistan CVWG. (2013). *M-PAISA: Mobile Money Transfer for Cash Based Interventions in Afghanistan*. Afghanistan Cash and Voucher Working Group, <https://www.humanitarianresponse.info/sites/www.humanitarianresponse.info/files/document/s/files/Annex-6M-Paisareportfv%281%29.pdf>, Erişim Tarihi (6 Haziran 2020)
- Al-Smadi, Mohammad O. (2018). *The Role Of Financial Inclusion in Financial Stability: Lesson from Jordan*. *Banks and Bank Systems*, 13(4), 31.
- Allen, Franklin, Demircuc-Kunt, Asli, Klapper, Leora, ve Peria, Maria Soledad Martinez. (2012). *The foundations of financial inclusion: Understanding ownership and use of formal accounts* (Yayın): The World Bank.
- Alliance for Financial Inclusion. (2010). *Financial Inclusion Measurement for Regulators: Survey Design and Implementation*. Alliance for Financial Inclusion (AFI), Kuala Lumpur, Malaysia.
- Alliance for Financial Inclusion. (2016). *Indicators of The Quality Dimension of Financial Inclusion*. (Guideline Note No. 22). Alliance for Financial Inclusion (AFI), Kuala Lumpur, Malaysia.
- Alp, A. (2007). *İstatistiksel çalışmalarda probit analizi ve uygulama alanları*. (Yüksek Lisans Tezi). Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.
- Amidžic, Goran, Massara, Alexander, ve Mialou, André. (2014). *Assessing Countries' Financial Inclusion Standing: A New Composite Index*. (WP/14/36). International Monetary Fund. Washington, D.C., United States.
- Anderloni, Luisa, Bayot, Bernard, Błędowski, Piotr, LwaniczDrozdowska, Małgorzataand, ve Kempson, Elaine (2008). *Financial Services Provision and Prevention of Financial Exclusion*. European Commission. Brussels, Belgium.
- Arun, Thankom, ve Kamath, Rajalaxmi. (2015). *Financial Inclusion: Policies and Practices*. *IIMB Management Review*, 27(4), 267-287.

- Atkinson, Adele, ve Messy, Flore-Anne. (2013). Promoting Financial Inclusion Through Financial Education. OECD.
- Bachas, Pierre, Gertler, Paul, Higgins, Sean, ve Seira, Enrique. (2018). How Debit Cards Enable The Poor to Save More. AEA Papers and Proceedings, 108. doi:<https://doi.org/10.1257/pandp.20181013>
- Barrett, Philip, Gitton, Patrick, ve Talishli, Farid (2017). Financial Inclusion and Access in Afghanistan. Islamic Republic of Afghanistan, (No. 17/378). International Monetary Fund Washington, D.C. <https://www.imf.org/~media/Files/Publications/CR/2017/cr17378.ashx>
- Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı. (2014). Hazine Müsteşarlığı Stratejik Planı 2014 - 2018. Ankara: Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı.
- Başbakanlık, TC. (2014). Finansal Erişim, Finansal Eğitim, Finansal Tüketicinin Korunması Stratejisi ve Eylem Planları konulu genelge (2014/10). Resmi Gazete, 29021(5).
- BDDK. (2019). 2019-2021 Dördüncü Stratejik Plan. İstanbul: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu. İstanbul, https://www.bddk.org.tr/ContentBddk/dokuman/hakkinda_0003_09.pdf, Erişim Tarihi (20 Mart 2020).
- Beck, Thorsten (2016). Financial Inclusion - Measuring Progress and Progress in Measuring. Paper presented at the The Fourth IMF Statistical Forum “Lifting the Small Boats: Statistics for Inclusive Growth. Cass Business School, City, University of London, CEPR, and CESifo
- Beck, Thorsten, Demircuc-Kunt, Asli; , ve Martinez Peria, Maria Soledad. (2007). Reaching out: Access to and Use of Banking Services Across Countries. Journal of Financial Economics, 85(1), 234-266.
- Blumenstock, Joshua, Callen, Michael, ve Ghani, Tarek. (2014). Violence and Financial Decisions: Evidence from Mobile Money in Afghanistan. University of Washington.
- Bruhn, Miriam, ve Love, Inessa. (2014). The Real Impact of Improved Access to Finance: Evidence from Mexico. The Journal of Finance, 69(3), 1347-1376.
- Cámara, Noelia, ve Tuesta, David. (2014). Measuring Financial Inclusion: A Multidimensional Index. BBVA Research Paper(14/26).
- Cámara , Noelia, ve Tuesta, David. (2017). Measuring Financial Inclusion: A Multidimensional Index. Paper presented at the Bank of Morocco – CEMLA – IFC Satellite Seminar at the ISI World Statistics Congress on “Financial Inclusion”, Marrakech, Morocco,.
- Charap, Mr Joshua, ve Pavlovic, Jelena. (2009). Development of the Commercial Banking System in Afghanistan: Risks and Rewards (Yayın): International Monetary Fund.
- Chemonics International Inc. (2017). Financial Access for Investing in The Development of Afghanistan (FAIDA). (No 306-C-00-11-00531-00). The

- United States Agency for International Development., Washington, D.C., United States.
- Chibba, Michael. (2009). Financial İncclusion, Poverty Reduction and The Millennium Development Goals. *The European Journal of Development Research*, 21(2), 213-230.
- Collard, Sharon, Kempson, Elaine, ve Whyley, Claire. (2001). *Tackling Financial Exclusion* (Yayın). Great Britain: The Policy Press and the Joseph Rowntree Foundation.
- Da Afghanistan Bank. (2019). *National Financial Inclusion Strategy 2020-2024*. Da Afghanistan Bank (Central Bank), Kabul, Afganistan.
- Demirel, Ali Can. (2017). *Dijital Bankacılık ve Türkiye'deki Mevcut Durumunun Analizi*. (Yüksek Lisans Tezi) Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Demirguc-Kunt, Asli, ve Klapper, Leora. (2012a). *Measuring Financial İncclusion: The Global Findex Database*. The World Bank.
- Demirguc-Kunt, Asli, ve Klapper, Leora. (2012b). *Measuring Financial İncclusion: The Global Findex Database*. The World Bank Development Research Group. <https://www.microfinancegateway.org/sites/default/files/mfg-en-paper-measuring-financial-inclusion-the-global-financial-inclusion-index-global-findex-jan-2012.pdf>, Erişim Tarihi (29 Kasım 2019)
- Demirguc-Kunt, Asli, Klapper, Leora, Singer, Dorothe, Ansar, Saniya, ve Hess, Jake. (2018). *The Global Findex Database 2017: Measuring Financial İncclusion and The Fintech Revolution*. The World Bank.
- Demirguc-Kunt, Asli, Klapper, Leora, Singer, Dorothe, ve Van Oudheusden, Peter. (2015). *The Global Findex Database 2014: Measuring Financial İncclusion Around The World*. The World Bank.
- Devlin, James F. (2005). A Detailed Study of Financial Exclusion in The UK. *Journal of Consumer Policy*, 28(1), 75-108.
- FIDWG. (2013). *Measuring Financial Inclusion: Core Set of Financial Inclusion Indicator*. (Guideline Note No.4). Alliance for Financial Inclusion. Kuala Lumpur, Malaysia.
- Fungáčová, Zuzana, ve Weill, Laurent. (2015). Understanding financial inclusion in China. *China Economic Review*, 34, 196-206. <https://doi.org/10.1016/j.chieco.2014.12.004>
- Gebeşoğlu, F. Ö. (2015). Türkiye'de Finansal Kapsama Seviyesi Üzerine Bir Değerlendirme *Bankacılar Dergisi*, 26(95), 69-84. Erişim adresi: https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/dergiler/dosya/70/Dergi_95_Komple.pdf
- Gökay, Çağatay. (2008). *Türkiye'de Mikro Kredi Uygulamaları ve İstihdama Yansımaları*. (Uzmanlık Tezi). Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Ankara.

- Grohmann, Antonia, Klühs, Theres, ve Menkhoff, Lukas. (2018). Does Financial Literacy Improve Financial Inclusion? Cross Country Evidence. *World Development*, 111, 84-96.
- Güngen, Ali Rıza. (2018). Financial Inclusion and Policy-Making: Strategy, Campaigns and Microcredit A La Turca. *New Political Economy*, 23(3), 331-347. doi:10.1080/13563467.2017.1349091
- Gupte, Rajani, Venkataramani, Bhama, ve Gupta, Deepa. (2012). Computation of Financial Inclusion Index for India. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 37, 133-149.
- Hannig, Alfred, ve Jansen, Stefan. (2010). Financial Inclusion and Financial Stability: Current Policy Issues. Erişim adresi: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1729122>
- Hazine ve Maliye Bakanlığı. (2018). Yıllık Ekonomik Rapor. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Ankara -Türkiye.
- Honohan, Patrick, ve King, Michael. (2012). Cause and Effect of Financial Access: Cross-Country Evidence from The Finscope Surveys. *Banking the world: empirical foundations of financial inclusion*, 45-84.
- Hussein, Maliha Hamid. (2009). State of Microfinance in Afghanistan. Institute of Microfinance. <http://inm.org.bd/wp-content/themes/inm/pdf/Afghanistan.pdf>, Erişim Tarihi (20 Nisan 2020)
- Iqbal, Badar Alam, ve Sami, Shaista. (2017). Role of Banks in Financial Inclusion in India. *Contaduría y administración*, 62(2), 644-656. <https://doi.org/10.1016/j.cya.2017.01.007>
- Kabakova, Oksana, ve Plaksenkov, Evgeny. (2018). Analysis of Factors Affecting Financial Inclusion: Ecosystem View. *Journal of business Research*, 89, 198-205.
- Kamawi, Musa (2018). Brief Overview of Insurance Sector of Afghanistan. Kabul-Afghanistan, <http://recca.af/wp-content/uploads/2018/04/Presentation-4-Kumai-sahib.pdf>, Erişim Tarihi (20 Nisan 2020).
- Karakus, Rifat. (2020). Türkiye’de Finansal Tabana Yayılma Düzeyi ve Belirleyicileri. *Business and Economics Research Journal*, 11(1), 147-160.
- Keskin, Ekrem, İnan, Emre Alpan, ve Ünsal, Ümit. (2019). 60. Yılında Türkiye Bankalar Birliği ve Türkiye Bankacılık Sistemi 1958-2018 (Yayın No. 334): Türkiye Bankalar Birliği. Gm Etiket Matbaacılık ve Ticaret A.Ş. . İstanbul.
- Khan, Waqas, Khan, Ajmal, ve Shinwari, Abdul Khaliq. (2018). Challenges, Opportunities and Role of Financial Institutions in Development of Financial System of Afghanistan; A Thematic Analysis Approach. *Kardan University* 1(1).
- Kiliç, Yunus, Ata, H Ali, ve Seyrek, İbrahim H. (2015). Finansal Okuryazarlık: Üniversite Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma. *Journal of Accounting & Finance*.

- Kimiyaghalam, Fatemeh, ve Safari, Meysam. (2015). Review Papers on Definition of Financial Literacy and its Measurement. *SEGi Review*, 8, 81-94.
- Korkmaz, Şule. (2016). Finansal içerme : Türkiye'de Finansal Erişim Üzerine Bir Model Uygulaması. (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul (55719)
- Korkmaz, Turhan, ve Bayramoğlu, M Fatih. (2007). Yoksullukla Mücadelede Mikrofinans Modeli ve Mikrofinans Kuruluşlarının Finansal İşlevleri. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*(34), 98-113.
- Kumar, Gourav. (2019). Financial Inclusion: Barriers from Supply Side and Demand Side. *International Journal of Research in Engineering, Science and Management*, 2(4).
- Leyshon, Andrew, ve Thrift, Nigel. (1995). Geographies of Financial Exclusion: Financial Abandonment in Britain and The United States. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 312-341.
- Mitchell, D. F. . (2017). NGO Presence and Activity in Afghanistan, 2000–2014: A Provincial-Level Dataset. *International Journal of Security and Development*, 6(1)(5). doi: <http://doi.org/10.5334/sta.497>
- Nandru, Prabhakar,Byram, Anand, ve Rentala, Satyanarayana. (2016). Determinants of Financial Inclusion: Evidence From Account Ownership and Use of Banking Services. *International Journal of Entrepreneurship and Development Studies*, 4(2), 141-155.
- Nasr, Anthony Tanios. (2017). The Interplay of Credit, Savings, and Vulnerability: A Study of Financial Inclusion in Kenya. Cornell University. Erişim adresi: <https://doi.org/10.7298/X4MG7MMV>
- Nazari, Rahim (2016). Microfinance Services in Afghanistan and Their Impacts on Income Generation: The Case of Microfinance in Herat City Afghan Economic Society, 013.
- Neaime, Simon, ve Gaysset, Isabelle. (2018). Financial İnclusion and Stability in MENA: Evidence from Poverty and İnequality. *Finance Research Letters*, 24, 230-237.
- NECDO, Noor Educational and Capacity Development Organization. (2018). Research Report on Women's Access to Financial Services in Kabul. Erişim adresi, <http://necdo.org.af/wp-content/uploads/2018/04/Research-Report-on-WAFS-travel-Kabul-2018.pdf>
- NSIA. (2020). Afghanistan Statistical Yearbook 2019. Kabul-Afganistan: National Statistic and Information Authority of Afghanistan, .
- Özşuca, Ekin Ayşe (2019). Financial Inclusion in Turkey: Evidence from Individual Level Data. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 74(No. 4), 1377 – 1400. doi:10.33630/ausbf.614032
- Panigyrakis, George G,Theodoridis, Prokopis K, ve Veloutsou, Cleopatra A. (2002). All Customers Are Not Treated Equally: Financial Exclusion in İsolated Greek İslands. *Journal of Financial Services Marketing*, 7(1), 54-66.

- Park, Cyn-Young, ve Mercado, Rogelio. (2015). Financial Inclusion, Poverty, and Income Inequality in Developing Asia. Asian Development Bank Economics Working Paper Series(426).
- Paula Subi, María , ve Martinez, Nicole (2014). Mobile Money Services: “A Bank in Your Pocket”: An Overview of Trends and Opportunities. (ACPOBS/2014/BN14). ACP Observatory on Migration, Belgium.
- Pearce, D, ve Ortega, CR. (2012). Financial Inclusion Strategies Reference Frameworks. Washington DC. World Bank.
- Ramakrishna, Smita, ve Trivedi, Pankaj. (2018). What Determines the Success of Financial Inclusion? An Empirical Analysis of Demand Side Factors. Review of Economics & Finance, 14, 98-112.
- Rangarajan, Chakravarthi. (2008). Report of The Committee on Financial Inclusion. Ministry of Finance, Government of India.
- Rasheed, Balach, Law, Siong-Hook, Chin, Lee, ve Habibullah, Muzafar Shah. (2016). The Role of Financial Inclusion in Financial Development: International Evidence. Abasyn University Journal of Social Sciences, 9(2), 330-348.
- Sakarya, Şakir. (2008). Yerel Kalkınmanın Finansal Dinamiği: Mikro Finans ve Türkiye’deki Gelişmeler. Muhasebe ve Finansman Dergisi(37), 98-107.
- Sarma, Mandira. (2008). Index of Financial Inclusion. Indian Council for Research on International Economic Relations (ICRIER).
- Sarma, Mandira, ve Pais, Jesim. (2011). Financial Inclusion and Development. Journal of International Development, 23(5), 613-628.
- Schmidt, Holger J, Mason, Roger B, Bruwer, Juan-Pierré, ve Aspeling, Jonathan. (2017). Access to Finance Problems for Small Retail Businesses in South Africa: Comparative Views from Finance Seekers (Retailers) and Finance Providers (Banks). Banks and Bank Systems, 12(2), 20.
- Schreiber-Gregory, DN. (2018). Logistic and Linear Regression Assumptions: Violation Recognition and Control. Henry M Jackson Foundation. Erişim adresi: https://analytics.ncsu.edu/sesug/2018/SESUG2018_Paper-247_Final_PDF.pdf
- Sezal, Levent. (2017). Türkiye Sigortacılık Sektörünün Değerlendirilmesi ve Faizsiz Sigortacılık Sisteminin Uygulanabilirliği. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10(52), 1156-1167.
- Shahir, Ali sher. (2017). Insurance in Afghanistan: Unknown Vital Services, <http://khabarnama.net/blog/2017/02/01/insurance-in-afghanistan/>, Erişim Tarihi (10 Mayıs 2020).
- Sharma, Anupama, ve Kukreja, Sumita. (2013). An Analytical Study: Relevance of Financial Inclusion for Developing Nations. International journal of engineering and science, 2(6), 15-20.
- Sinclair, Stephen P. (2001). Financial Exclusion: An Introductory Survey. CRSIS, Edinburgh College of Art/Heriot Watt University.

- Sulong, Z, ve Bakar, HO. (2018). The Role of Financial Inclusion on Economic Growth: Theoretical and Empirical Literature Review Analysis. *J Bus Fin Aff*, 7(356), 2167-0234.1000356.
- Swamy, Vighneswara. (2014). Financial Inclusion, Gender Dimension, and Economic Impact on Poor Households. *World Development*, 56, 1-15. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2013.10.019>
- Tahiri, Noor Rahman. (2018). Study on Financial Performance of Da Afghanistan Bank 2015 and 2016. Munich Personal RePEc Archive doi:<https://mpra.ub.uni-muenchen.de/88477/>.
- Takan, Mehmet, ve Boyacıoğlu Acar, Melek (2015). Bankacılık,Teori, Ugulama ve Yönetim (Yayın No. 7). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Terzi, Nuray. (2015). Financial Inclusion and Turkey. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 4(1 S2), 269. 10.5901/ajis.2015.v4n1s2p269
- The World Bank. (2012). Good Practices for Financial Consumer Protection. World Bank, Washington DC.
- Tuesta, D,Sorensen, G,Haring, A, ve Cámara, N. (2015). Financial Inclusion and its Determinants: The Argentine Case. BBVA. Research Paper(15/03), 1-28.
- Türkiye Bankalar Birliği. (2019). Bankalarımız 2018. (Yayın No: 331). Türkiye Bankalar Birliği, İstanbul.
- Türkiye Sigorta Birliği. (2018). 2018 Sektör Raporu, <https://www.tsb.org.tr/Document/Yayinlar/2018%20Y%C4%B1%20Sekt%C3%B6r%20Raporu%20T%C3%BCrk%C3%A7e.pdf>, Erişim Tarihi (9 Mart 2020).
- Wafi, Mohammad Naim. (2019). Exploring Banking Financial Services in Afghanistan. *International Journal of Scientific Research and Review*, 7(8). doi:DOI:16.10090.IJSRR.2019.V7I08.287391.4341
- Williams, Harley Tega,Adegoke, Adetoso J, ve Dare, Adegbola. (2017). Role of Financial Inclusion in Economic Growth and Poverty Reduction in A Developing Economy. *Internal Journal of Research in Economics and Social Sciences (IJRESS)*, 7(5), 265-271.
- World Bank. 2014. Global Financial Development Report 2014: Financial Inclusion. Washington, DC: World Bank. doi:10.1596/978-0-8213-9985-9. License: Creative Commons Attribution CC BY 3.0
- World Bank. (2017). M-Money Channel Distribution Case : Afghanistan - Roshan M-Paisa, Washington-D.C., <http://documents.worldbank.org/curated/en/123191500276218363/M-money-channel-distribution-case-Afghanistan-Roshan-m-paisa>, Erişim Tarihi (7 Mayıs 2020).
- Yorulmaz, Recep. (2013). Construction of A Regional Financial Inclusion Index in Turkey. *Journal of BRSA Banking and Financial Markets*, 7(1), 79-101.
- Yosufzai, Nesar (2018). Anti-Money Laundering and Counter Financing Terrorism Notes to Insurance Sector of Afghanistan. Afghanistan Banks Association., https://www.aba.org.af/pdf_view_server.php?file=../uploaded/pdf/articles/AML-

CFT%20Notes%20to%20Insurance%20Sector%20of%20Afghanistan_NY, Erişim Tarihi (12 Mayıs 2020).

Zins, Alexandra, ve Weill, Laurent. (2016). The Determinants of Financial Inclusion in Africa. Review of Development Finance, 6(1), 46-57.

Internet Siteleri

<http://data.imf.org/?sk=E5DCAB7E-A5CA-4892-A6EA-598B5463A34C&sId=1412015057755> (Erişim Tarihi: 05 Aralık 2019)

<http://datahelp.imf.org/knowledgebase/articles/1906552-fas-what-is-mobile-money-how-is-it-different-fro> (Erişim Tarihi: 4 Ocak 2020)

<http://misfa.org.af/partners/> (Erişim Tarihi: 08 Ocak 2020)

<http://www.bma.com.af/about-bma.php?id=1> (Erişim Tarihi: 18 Aralık 2019)

<http://www.tgmp.net/tr/sayfa/our-services/84/0> (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2020)

<https://dab.gov.af/Licensed-Finacial-Institutions> (Erişim Tarihi: 28 Aralık 2019)

<https://www.afi-global.org/about-us> (Erişim Tarihi: 05 Aralık 2019)

<https://www.akdn.org/where-we-work/centralasia/afeganist%C3%A3o/microfinance-afghanistan> (Erişim Tarihi: 02 Kasım 2020)

<https://www.bankbazaar.com/personal-loan/financial-inclusion.html> (Erişim Tarihi: 28 Kasım 2019)

<https://www.financialeducatorsCouncil.org/history-of-financial-inclusion/> (Erişim Tarihi: 30 Kasım 2019)

<https://www.fo-der.org/tuzuk/> (Erişim Tarihi: 9 Ocak 2020)

<https://www.kedv.org.tr/kedv-hakkinda> (Erişim Tarihi: 20 Eylül 2019)

<https://www.oliveboard.in/blog/financial-inclusion-meaning-objective-importance-rbi-world-bank-rural-india/?format=pdf> (Erişim Tarihi: 28 Kasım 2019)

https://www.tsb.org.tr/turkiyede-sigortacilik.aspx?p_ageID=439 (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2020)

<https://www.unCDF.org/financial-inclusion-and-the-sdgs> (Erişim Tarihi: 30 Kasım 2019)

<https://www.worldbank.org/en/topic/financialinclusion/brief/2017-good-practices-for-financial-consumer-protection> (Erişim Tarihi: 6 Aralık 2019)

<https://www.worldbank.org/en/topic/financialinclusion/brief/national-financial-inclusion-strategies> (Erişim Tarihi: 9 Ocak 2020)

<https://www.worldbank.org/en/topic/financialinclusion/overview> (Erişim Tarihi: 29 Kasım 2019).